

TAMPEREEN YLIOPISTO

Johanna Martikainen

*”Jari Erik ja vauva vailla luotettavan
tytön hoivaa äidin ollessa toimessa”*

Ansioäidit ja kotiapulaiset muisteluaineiston valossa 1960–70-luvuilla

Tampereen yliopisto

Historiatieteen ja filosofian laitos

MARTIKAINEN JOHANNA: ”*Jari Erik ja vauva vailla luotettavan tytön hoivaa äidin ollessa toimessa*” Ansioäidit ja kotiapulaiset muisteluaineiston valossa 1960–70-luvuilla

Pro gradu –tutkielma, 109 s., 1 liitesivu

Suomen historia

Kesäkuu 2008

Tutkimukseni on matka 1960–1970-lukujen ansioäitien ja kotiapulaisten muistoihin. Muistot avaavat hyvinvointivaltiomme historiaan mielenkiintoisen näkökulman. 1950-luvun lopulta 1970-luvun puoliväliin sijoittuvalla ajanjaksolla kotiapulainen oli monen koulutetun naisen työssäkäynnin mahdollistaja. Kotiapulaisia palkattiin yhä vähemmän kotirouvatalouksiin ja yhä enemmän lastenhoitajiksi ansioäitien lapsille. Riitan (valtion virkamies, s. 1939) muisto kertoo syyn:

Saimme lapsemme aikana, jolloin lapsilisät olivat nimellisiä ja äitiysloma oli vajaa kaksi kuukautta. [...] Kunnallinen päivähoito oli kehittymätöntä ja tarhapaikat jaettiin sosiaalisiin perusteisiin.

Kotiäitiys olisi monelle heistä ollut taloudellisesti mahdollista, mutta ammattitaitoinen nainen halusi työelämään. Vuonna 1973 säädettiin laki, joka velvoitti kuntia järjestämään päivähoitopaikan kaikille sitä tarvitseville, mutta ennen sitä ja vielä pitkään senkin jälkeen päivähoitopaikoista oli huutava pula. Myös äitiysloma oli nykykatsannosta lyhyt: 1960-luvuilla vain muutaman kuukauden.

Oppikoulun ovet eivät avautuneet automaattisesti. Siihen tarvittiin hyvän todistuksen lisäksi jonkun verran vanhemmilta rahaa ja sitähän ei monilapsisessa köyhässä perheessä ollut. Jollainhan tapaa piti aloittaa oman elämän etsiminen, sillä kotoa oli pois lähdettävä.

Vauvaa ja isompia lapsia hoitamaan palkattiin siis kotiapulainen. Vielä 1960-luvulla kotiapulaisen saaminen oli suhteellisen helppoa. Maaseudulta virtasi ammattitaidottomia nuoria tyttöjä kaupunkeihin. Kotiapulaispaikka oli heidän ensimmäinen työpaikkansa, jonka suuriin etuihin kuului asunto. Maalaisyttöjen oli pakko lähteä kotikunnistaan huonon työllisyystilanteen ja köyhien kotiolojen vuoksi, mutta kaupunkeihin lähdettiin useimmiten ihan mielellään. Kotiapulaisena oloa pidettiin välivaiheena, jonka jälkeen oli jo paremmat mahdollisuudet päästä muihin työpaikkoihin tai vaikka opiskelemaan.

Tutkimukseni tärkeimpänä lähteenä on Kansanrunousarkiston kirjoituskilpailulla kerätty Kotiapulaiset-muistitietoaineisto. Muistelmista otin aikarajauksen vuoksi tutkimukseeni 52 entisten koti- ja päiväapulaisten ja 43 työnantajien kirjoittamia sekä yhdeksän kotiapulaisen hoitaman lapsen kirjoittamaa. Lisäksi haastattelin kuutta entistä koti- ja päiväapulaista. Muistitiedon innoittamana seuraan päivähoito-, sairausvakuutus- ja kotiapulaislakien kehitystä. Tärkeitä käyttämiäni aikalaistutkimuksia ovat Annikki Suvirannan tutkimus perheenemännän ansiotyöstä (1967) ja Riitta Auvisen sosiaalitieteellinen tutkimus ansioäidin ja kotiäidin osan valintaan vaikuttavista tekijöistä (1968) sekä tutkimukset päivähoiton tarpeesta Tampereella (1971) ja Helsingissä (1972). Kotiapulaistutkimuksista Pirkko Karjalaisen Kotiapulaiset ja heidän työnantajansa (1976) sekä Leena Paanasen tutkimus helsinkiläisistä kotiapulaisista ja Marja-Liisa Sytelän tutkimus heidän

työnantajistaan (1970) olivat hyödyllistä luettavaa. Aikarajaukseni perustelen sillä, että 1950-luvun lopulta 1970-luvulle tapahtui murros perheenäitien työssäkäynnissä. Yhä useampi äiti valitsi palkkatyön kotityön sijaan. Samaan ajanjaksoon sijoittui taitekohta kotiapulaisten tarjonnassa – apulaisia oli yhä vaikeampi saada.

Tutkimuksessani vastaan muistelmia-aineiston valossa kahteen kysymykseen: miksi kotiapulainen palkattiin ja millaista oli olla kotiapulainen 1960- ja 1970-luvun Suomessa? Selvitän myös sitä, miksi kotiapulaiset hävisivät suomalaisista kodeista jopa niin, että 1970-luvun apulaisia voi kutsua viimeisiksi kotiapulaisiksi. Muistitietoaineistoa lähestyn pitäen mielessäni ne rajoitukset, jotka sellaisen käyttöön liittyvät: nykyhetken vaikutus, unohtaminen, nostalgisointi. Joka tapauksessa näen muistitietoaineiston hyvin hedelmällisenä lähteenä. Jo kymmenestä kotiapulaismuistosta havaitsin saturaation, eli samat asiat toistuivat tekstistä toiseen. Kotiapulaisena oleminen näyttäytyi työntäyteisenä mutta samalla ovia tulevaisuuteen avaavana mahdollisuutena. Perheellisten naisten ansiotyöhön avautui muistitietoaineiston kautta aivan uusi näkökulma: mahdollisuus työntekoon apulaisen avulla. Kotiapulaisen palkanneiden naisten muistoissa itse apulainen ei olekaan pääosassa, vaan oma ansiotyö ja siihen liittyneet ongelmat. Ongelmia tuotti ennen muuta kotiapulaispula, joka vain paheni lähestyttäessä 1970-luvun puoltaväliä. Työvoiman maaltamuutto tyrehtyi, ja lisääntyneet opiskelumahdollisuudet ja muut työpaikat alkoivat vetää nuorisoa kotiapulaispaikkojen kustannuksella. Toisaalta samaan aikaan kunnat alkoivat saada pystyyn päiväkotiverkostojaan eikä apulaisia enää tarvittukaan.

Tämä muistitietoaineisto johdattaa tutkijan koko yhteiskunnan muutoksen äärelle. Kaikki alkoi teollistumisesta. Yhteiskunta tarvitsi kaikkien äitien työpanosta. Kasvava kansantalous antoi lisäksi työpaikkoja ammattitaidottomille tytöille, jotka aiemmin olivat olleet vain piikoina ja palvelijoina. Kuitenkin niin kauan kuin oli kotiapulaisia, päivähoitoa ei tarvinnut laajassa mitassa kehittää. Kotiapulaisen todellinen merkitys oli siinä, että hän mahdollisti perheenäidin ansiotyön. Äitien laajamittainen työssäkäynti tuli ajan kuluessa niin hyväksyttäväksi, ettei enää osattu kuvitella muuta. Niinpä kun kotiapulaiset alkoivat loppua, yhteiskunta oli jo valmis järjestämään päivähoitoa kaikille sitä tarvitseville.

Kotiapulaiset loppuivat, koska Suomen kilpailukyky vaati koulutettuja ihmisiä ja toisaalta haluttiin poistaa eriarvoisuutta, joten opiskelupaikkoja lisättiin reilusti. Nuoret eivät enää menneenkään peruskoulutuksen jälkeen työelämään, vaan jatkoivat opiskelua. Perheellisten naisten ansiotyö, kotiapulaisten loppuminen ja perhepolitiikan kehitys liittyvät toisiinsa. Täysin selvää syy-seuraussuhdetta ei ole, eikä todellisuus ollut näin yksioikoinen, mutta kehittelyni on suuntaa antava.

Sisällys

1 ”KOTIAPULAINEN, KUINKA PERHEEMME OLISI AIKOINAAN TULLUT TOIMEEN ILMAN SELLAISTA.”	1
2 MUISTITIETO	5
2.1 MUISTITIEDON LÄHTEILLÄ	5
2.1.1 MUISTITIETOHISTORIA	9
2.1.2 TEEMAHAASTATTELU JA –KIRJOITTAMINEN	12
2.1.3 ”TARTUN KYNÄÄN”	15
3 ANSIOÄITI	17
3.1 SYNNYTYSLOMA	17
3.1.1 ”KUN TÖIHIN OLI MINUN MENTÄVÄ”	20
3.1.2 ”JA PIENI LAPSI JÄTETTÄVÄ JO KAHDEN KUUKAUDEN IKÄISENÄ”	23
3.1.3 ”UUSI UNELMA-APULAINEN: NUORI, TAITAVA, HERTTAINEN EILA”	25
3.2 PÄIVÄHOITO	28
3.2.1 ”JUURI MITÄÄN MAHDOLLISUUTTA SAADA LAPSIA PÄIVÄHOITOON EI OLLUT”	33
3.2.2 ”OLI MUUTEN IHAN HYVÄ TILANNE TÄMÄ, LAPSET SAI JÄÄDÄ KODIN LÄMPÖÖN KUN LÄHDIN TÖIHIN.”	36
3.3 VAPAAUS TEHDÄ KAHTA TYÖTÄ	38
3.3.1 ”MIKSI PERHEENEMÄNNÄT JÄTTÄVÄT KODIN HAKEUTUEN ANSIOTYÖHÖN?”	41
3.3.2 ”VAIMONI HALUSI PITÄÄ YLLÄ AMMATTIOSAAMISTA”	45
4 KOTIAPULAINEN	50
4.1 PIIASTA KOTIAPULAISEKSI	50
4.1.1 ”KAIKILLA MUILLA ON KAHDEKSAN TUNNIN TYÖPÄIVÄ, KOTIAPULAISILLA KYMMENEN.”	55
4.1.2 ”KUN SÄÄ OOT JUURI TULLUT SAIRAALASTA, NIIN RIITTÄÄ ETTÄ IMUROIT VÄHÄN”	60
4.1.3 ”KOTIAPULAISEN TYÖNANTAJANA EN RAHALLISESTI HYÖTYNYT OMASTA TYÖNTEOSTANI.”	63
4.2 KOTIAPULAISENA	68
4.2.1 ”JUOKSEVAA VETTÄ OLI VAIN, JOS PIKA JUOKSI.”	73
4.2.2 ”LÖYSIN IHMEMAANI OPETTAJAPERHEEN KODISSA.”	78
4.2.3 ”NYT KÄÄNTYI UUSI LEHTI ELÄMÄSSÄNI”	81
4.3 KOTIAPULAIKYSYMYKSI	85
4.3.1 ”KOTIAPULAIKSA SAI ENÄÄ KALUSTETUN ERILLISEN YKSIÖN AVULLA”	88
4.3.2 ”HÄNTÄ KUTSUTTIIN KODINHOITAJAKSI”	91
4.3.3 ”ETSIMME SUOMEA PUHUVAA AU PAIR -TYTTÖÄ”	93
5 ”JO SANA TUO MIELEEN LÄMPIMIÄ MUISTOJA”	95
LÄHTEET	97
TUTKIMUSKIRJALLISUUS	98
LIITE	Marjatan työtodistus

1 ”Kotiapulainen, kuinka perheemme olisi aikoinaan tullut toimeen ilman sellaista.”¹

Otsikossa olevaan Ilonan (toimistotyöntekijä, s. 1941) muistoon tiivistyy monen naisen kokemus ansioäitivuosistaan. Koska toden totta, 1950-luvun lopulta 1970-luvun puoliväliin sijoittuvalla ajanjaksolla kotiapulainen oli monen naisen työssäkäynnin mahdollistaja. Kotiapulaisia palkattiin yhä vähemmän kotirouvatalouksiin ja yhä enemmän lastenhoitajiksi ansioäitien lapsille. Riitan (valtion virkamies, s. 1939) muisto kertoo syyn:

Saimme lapsemme aikana, jolloin lapsilisät olivat nimellisiä ja äitiysloma oli vajaa kaksi kuukautta. Vasta viimeisen lapsen syntyessä äitiysloma oli pidentynyt kuuteen kuukauteen. Kunnallinen päivähoito oli kehittymätöntä ja tarhapaikat jaettiin sosiaalisiin perustein. Monet opiskelutoverini jäivät koulutuksestaan huolimatta hoitamaan lapsiaan kotiin, jolloin verotulot heidän kohdallaan menetettiin.²

Koulutetut äidit palkkasivat kotiapulaisen tai päiväapulaisen³ hoitamaan lapsiaan voidakseen käydä töissä. Toinen vaihtoehto oli jäädä kotiin. Monelle heistä kotiäitiys olisi ollut taloudellisesti mahdollista, mutta ammattitaitoinen nainen halusi työelämään. Hän koki koulutuksensa menevän hukkaan kotiäitinä. Kuten edellinen sitaattikin kertoo, kunnallinen päivähoito oli vielä kehittymätöntä. Vähäiset päivähoitopaikat jaettiin sosiaalisten syiden perusteella, mikä kohtuullista olikin. Vuonna 1973 säädettiin laki, joka velvoitti kuntia järjestämään päivähoitopaikan kaikille sitä tarvitseville. Subjektiiiviseen päivähoito-oikeuteen⁴ oli silloinkin vielä reilusti matkaa. Myös äitiysloma oli nykykatsannosta lyhyt: 1960-luvulla vain muutama kuukausi.

Vauvaa ja isompia lapsia hoitamaan palkattu kotiapulainen on tutkimukseni toinen juonne. Kotiapulainen oli huonosti palkattu, huonosti arvostettu ja huonosti kohdeltu – vai oliko? Pirjo (s. 1947) muistelee, että ”[n]uori mieli janoi elämää. Siihen aikaan oli muotia ja välillä olosuhteiden pakko, että lähdettiin kaupunkiin piikomaan eli kotiapulaiseksi.”⁵ Vielä 1960-luvulla kotiapulaisen saaminen oli suhteellisen helppoa. Sirkka (s. 1943) kertoo, miksi:

¹ Kotiapulaiset, 589. Tutkimuksen pääotsikko mukailtu eräästä Aamulehden työpaikkailmoituksesta 25.1.1970.

² Kotiapulaiset, 1139. Ilmoitan sitaatin yhteydessä muistelijan (muutetun) nimen, ellei sitä ole muualla tekstissä mainittu. Syntymäajan ja ansioäitien tapauksessa myös ammatin mainitsen nimen yhteydessä ensimmäisellä kerralla. Jos tietoja ei ole muistelma-aineistossa ilmoitettu, ne puuttuvat tekstistäkin.

³ Käytän tekstissä vaihdellen sanoja kotiapulainen ja apulainen, mutta tarkoitan samaa asiaa: perheessä tai perheen hankkimassa asunnossa asunutta kotitaloustyöntekijää. Päiväapulaisella sen sijaan oli itse hankittu kortteeri tai hän asui esimerkiksi vanhempiansa luona.

⁴ Subjektiiivisella päivähoito-oikeudella tarkoitetaan sitä, että vanhemmilla on Suomessa lain mukaan *oikeus* saada vanhempainvapaan jälkeen alle kouluikäiselle lapselle kunnalta kokopäiväinen hoitopaikka. Myös työtön tai kotiäiti saa lapselleen päivähoitopaikan niin halutessaan.

⁵ Kotiapulaiset, 950.

Oppikoulun ovet eivät avautuneet automaattisesti. Siihen tarvittiin hyvän todistuksen lisäksi jonkun verran vanhemmilta rahaa ja sitä ei monilapsisessa köyhässä perheessä ollut. Jollainhan tapaa piti aloittaa oman elämän etsiminen, sillä kotoa oli pois lähettävä.⁶

Maaseudulta virtasi ammattitaidottomia nuoria tyttöjä kaupunkiin. Kotiapulaiseksi lähteminen oli suurimmalle osalle tytöistä pakko mutta samalla mahdollisuus, koska oma kotikunta ei kyennyt työllistämään suurta nuorisjoukkoa eikä vanhempien pienviljelmä ruokkinut saati kouluttanut isoa sisarusparvea. Kaupunkiin lähdettiin useimmiten ihan mielellään. Kotiapulaisena olo oli välivaihe, jonka jälkeen oli jo paremmat mahdollisuudet päästä muihin työpaikkoihin tai vaikka opiskelemaan. Sirkka kertoo: ”Minullekin se aika oli omasta mielestäni vain lyhyt välivaihe elämässä. Tarkoitukseni ei todellakaan ollut jäädä apulaiseksi vuosiksi eteenpäin.”⁷ 1970-luvun kuluessa maaltamuutto pikku hiljaa tyrehtyi. Lisääntyneet opiskelumahdollisuudet ja muut työpaikat alkoivat vetää nuorisoa kotiapulaispaikkojen kustannuksella. Kotiapulaisjärjestelmä tuli tiensä päähän.

Tutkimukseni tärkeimpänä lähteenä on Kotiapulaiset-muistitietoaineisto. Aineisto koottiin vuosina 2004–2005 Kansanrunousarkiston ja Kotiliesi-lehden järjestämällä kirjoituskilpailulla ”Kotiapulaismuistot talteen”. Kilpailuun saapui 379 muistelmää, joista tutkimukseeni sopii aikarajauksen vuoksi 104. Muistelmista 52 on entisten koti- ja päiväapulaisten, 43 työnantajien ja yhdeksässä on muistelijana kotiapulaisen hoitama lapsi. Lisäksi olen haastatellut kuutta 1960- ja 1970-luvuilla koti- tai päiväapulaisena toiminutta. Toivoin haastattelujen avulla saavani vastauksia, joita kirjoitettu aineisto ei antanut. Lopulta haastatteluilla tuli olemaan suurempi merkitys kuin osasin etukäteen kuvitellakaan – ne tekivät minusta paremman historiantutkijan. Muistitiedon innoittamana seuraan lakien, erityisesti päivähoito- ja sairausvakuutuslakien sekä kotiapulaislain, kehitystä.

1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa tehtiin useita tutkimuksia päivähoiton tarpeellisuudesta ja ansioäitien tilanteesta. Niissä sivutaan myös kotiapulaisasiaa. Erityisen mielenkiintoisia ovat Annikki Suvirannan tutkimus perheenemännän ansiotyöstä (1967) ja Riitta Auvisen sosiaalitieteellinen tutkimus ansioäidin ja kotiäidin osan valintaan vaikuttavista tekijöistä (1968) sekä tutkimukset päivähoiton tarpeesta Tampereella (1971) ja Helsingissä (1972). Lukuisissa muissakin kaupungeissa, kauppaloissa ja maalaiskunnissa tehtiin vastaavia tutkimuksia, mutta valitsin nämä kaksi suurta kaupunkia, koska niissä oli myös kotiapulaisia eniten. Kotiapulaistutkimuksista Pirkko Karjalaisen Kotiapulaiset ja heidän työnantajansa (1976) koen

⁶ Kotiapulaiset, 2251.

⁷ Kotiapulaiset, 2257.

tärkeimmäksi, koska se perustuu koko maan laajuiseen kyselytutkimukseen. Myös Leena Paanasen tutkimus helsinkiläisistä kotiapulaisista ja Marja-Liisa Sytelän tutkimus heidän työnantajistaan (1970) ovat hyödyllistä aikalaistutkimusta. Aikarajaukseni perustelen sillä, että ajanjaksolla 1950-luvun lopulta 1970-luvulle tapahtui murros perheenäitien työssäkäynnissä. Yhä useampi äiti valitsi palkkatyön kotityön sijaan. Samaan ajanjaksoon sijoittui taitekohta kotiapulaisten tarjonnassa, kuten Riitta muistelee:

Seuraavan apulaisen saamisessa oli aina vaan suurempia ongelmia. Vastauksia saimme lähinnä vain asunnon tarvitsijoilta.⁸

Perheellisten naisten ansiotyö, kotiapulaisten loppuminen ja perhepolitiikan kehitys kietoutuvat toisiinsa. Täysin selvää syy-seuraus-suhdetta ei ole. Kaikki alkoi teollistumisesta. Yhteiskunta tarvitsi äitien työpanosta ja hyväksyi ansioäitiyden. Kasvava kansantalous antoi lisäksi työpaikkoja ammattitaidottomille tytöille, jotka aiemmin olivat olleet vain piikoina ja palvelijoina. Niin kauan kuin oli kotiapulaisia, päivähoitoa ei tarvinnut laajassa mitassa kehittää. Valtion kilpailukyky vaati kuitenkin koulutettuja ihmisiä ja toisaalta haluttiin poistaa eriarvoisuutta, joten opiskelupaikkoja lisättiin reilusti. Nuoret eivät enää menneetkään peruskoulutuksen jälkeen työelämään, vaan jatkoivat opiskelua. Ilman perhepoliittisia uudistuksia pelättiin väkiluvun kääntyvän laskuun, jolloin syntyivät äitiyslomat ja kunnallinen päivähoito. Tämä muistitietoaineisto johdattaa lukijansa yhä uusien kysymysten äärelle. Kotiapulaisasia ei näyttäytykään niin mustavalkoisena, vain työntekijän ja työnantajan välisenä suhteena ja ristiriitana, kuin ensin kuvittelin. Suhteita ja ristiriitoja oli muitakin: perheenemännän ja hänen työnantajansa, varattoman ja varakkaan sekä perheenemännän ja yhteiskunnan välinen. Suhteista vaivattomin oli lopulta apulaisen ja emännän välillä. Tutkimuksessani piirrän kuvaa tavallisesta kotiapulaisen palkanneesta perheestä ja erittelen ansioäitien kokemuksia kotiapulaisista ja yhteiskunnasta. Ansioäitien muistoissa itse apulainen ei olekaan pääosassa, vaan oma ansiotyö ja siihen liittyneet ongelmat. Usea mennyttä muistellut valittelee sitä, ettei kotiapulaisen palkkaamiseen annettu minkäänlaista tukea. Riitta jatkaa:

Omasta mielestäni olin kovin hyödyllinen yhteiskunnan jäsen. Maksoin korkeat verot palkastani, [...] Lisäksi annoin työpaikan ja turvallisen asunnon nuorelle ihmiselle, jolla ei usein ollut muuta ammattikoulutusta. Yhteiskunnalle kelpasivat myös verot, jotka maksoin kotiapulaiseni palkasta sekä lain mukaiset sosiaaliturvamaksut. Omasta palkastani jäi säännöllisesti paljon vähemmän käyttöni kuin apulaiseni saivat puhtaana käteen. Lisäksi apulaiset saivat nauttia samasta elintasosta isäntäperheensä kanssa. [...] Kun viimeinen kotiapulaisemme lähti meiltä, kaupunki joutui antamaan yksinhuoltajaäidille sekä vuokra-asunnon että kokopäivätarhapaikan lapselle. Tämän kaiken olin kustantanut nettopalkastani.⁹

⁸ Kotiapulaiset, 1137.

⁹ Kotiapulaiset, 1138.

Toinen näkökulma on kotiapulaisen. Jos työnantajien muistelmista nousevat esiin ongelmat lasten hoidon suhteen, muistelevat kotiapulaiset työaikaan ja –tehtäviään sekä palkkojaan ja tietysti erilaisia perheitään. Sisko (s. 1947) muistelee mukavaa työpaikkaansa: ”Tehtäviini kuului taidepalstojen irroittelu Hesarista.”¹⁰ Tuulikki (s. 1946) taas kärsi ainoaksi jääneessä apulaispaikassaan: ”Perheen äiti oli vaativa ja ilkeä. Nieveskelin arvostelut ja olin hiljaa.”¹¹ Varsin moni muisteluaineiston apulainen kertoo saaneensa kotiapulaispaikoissaan hyödyllistä työ- ja elämäkokemusta – ja oman huoneen. Monissa isäntäperheissä oli kirjallisuutta saatavilla toisin kuin kotona. Työväenopistossa saattoi käydä opiskelemaan, ja monen oli mahdollista parantaa puutteellista peruskoulutustaan iltakoulussa. Huonojakin kokemuksia tietysti oli – silkkaa raadantaa onnettomalla palkalla, mutta suurin osa entisistä apulaisista näkee nuoruutensa ensimmäiset työpaikat myönteisessä valossa.

Vastaan muisteluaineiston valossa kahteen kysymykseen: miksi kotiapulainen palkattiin ja millaista oli olla kotiapulainen 1960- ja 1970-luvun Suomessa? Pyrin purkamaan myytin siitä, että kotiapulaisen asema olisi ollut erityisen huono. Piikoja ei enää varsinaisesti ollut. Perustelen myös väitteeni viimeisistä kotiapulaisista. Kaikki kietoutuu hyvinvointivaltion kehitykseen. Perusteellinen metodologinen selvitys muistitietoaineiston käytöstä on oleellisen tärkeää. Lopuksi sivuan nykytilannetta, jossa kotitalousvähennys on tuomassa kotiapulaiset takaisin – vain paljon ammatillistuneemmassa muodossa. Paljon puhutun työelämän huonontumisen sekä toisaalta juuri kotitalouspalvelujen lisääntymisen vuoksi tämä aihe on mielestäni hyvinkin ajankohtainen. Lisäksi Antti Häkkinen ja Marjatta Rahikainen ovat sitä mieltä, että keskiluokkaisia naisten ammatteja on Suomessa tutkittu aivan liian vähän. Kaikkein vähiten heidän mukaansa on tutkittu naisen venymistä ammatin ja perheen välillä.¹² Tutkimukselle on siis tilausta.

¹⁰ Kotiapulaiset, 2487.

¹¹ Kotiapulaiset, 1726.

¹² Häkkinen & Rahikainen 2001, 9.

2 Muistitieto

2.1 Muistitiedon lähteillä

Äitini Annikki oli kotiapulaisena 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Olen vuosikaudet kuunnellut hänen kotiapulaistarinoitaan ja muodostanut niiden pohjalta tietynlaisen kuvan kotiapulaisena olemisesta. Tätä tosiasiaa en voi sivuuttaa merkityksettömänä; meninhän arkistoonkin kuormitettuna tietyllä ennakoasenteella. Tutkimuksen alkuvaiheessa kiinnitin enemmän huomiota kurjuuskertomuksiin, koska ne olivat minulle tuttuja. Haastattelin äitiäni sekä suvun ja tuttavapiirin muita kotiapulaisina olleita. Kaikki haastattelemani naiset ovat siis jollakin tavalla minulle läheisiä henkilöitä. Olin merkittävän itsereflektiivisen haasteen edessä. Vasta tämän kaiken tiedostettuani alkoi todellinen tutkimusprosessi, jossa pyrin irtautumaan tutkimuskohteistani ikään kuin ulkopuoliseksi tarkkailijaksi ja kuitenkin eläytymään muistelijoiden elämään ja menneisyyteen. Sympatiani eivät enää kohdistuneet kehenkään erityisesti ja saatoin tehdä oikeutta sekä entisille kotiapulaisille että heidän työnantajilleen. Kykenin esittämään hedelmällisiä kysymyksiä teksteille ja haastattelumateriaalille. Otin tehtäväkseni toimia muistelijoiden henkilökohtaisen historian välittäjänä ja sen historiallinen merkityksen osoittajana.

Suomessa puhutaan *muistitietotutkimuksesta*, mutta englanniksi vastaava nimitys on *oral history*.¹³ Käsitteellä *suullinen historia* tarkoitetaan yleensä haastatteluin tuotettuja aineistoja. Suomessa käsite on laajempi, koska halutaan korostaa myös kirjoitettuja aineistoja, joita on kertynyt suuri määrä arkistoihin esimerkiksi kilpakeruiden myötä.¹⁴ Teemu Taira kertoo yhdysvaltalaisen kulttuurintutkijan Lawrence Grossbergin olleen ihmeissään siitä, että Suomessa voidaan kirjoituskilpailulla saada tutkimuksellisesti tarkoituksenmukaisia ja kiinnostavia aineistoja. Grossbergin arvion mukaan hänen kotimaassaan kirjoituskilpailuihin vastaisivat vain mielipuolet, ainakin palkintosummien ollessa pieniä.¹⁵ Outi Fingerroosin ja Riina Haanpään mukaan Suomessa käytettyjen lähdeaineistojen kenttä onkin poikkeuksellisen laaja. Tästä syystä käänös suullinen historia olisi liian suppea ja epätäsmällinen.¹⁶

¹³ Fingerroos & Peltonen 2006, 8.

¹⁴ Fingerroos & Haanpää 2006, 27.

¹⁵ Taira 2004, 42–43.

¹⁶ Fingerroos & Haanpää 2006, *ibid.*

Muistitietotutkimuksen juuret ovat 1930-luvun Yhdysvalloissa. Muistitiedon avulla haluttiin tallentaa alistettujen ryhmien, esimerkiksi entisten orjien ja naisten, kerrontaa heidän omasta näkökulmastaan.¹⁷ Suuntauksen pyrkimyksenä oli oikoa pelkkien asiakirja-aineistojen käytöstä aiheutunutta historiakuvan vinoutta.¹⁸ Muistitiedon tehtävä on siis sellaisten alueiden valottaminen, joista ei ole säilynyt tai syntynyt asiakirja-aineistoa tai muuta lähteistöä. Arkinen elämänpiiri, naisten historia, on erityisesti sellainen alue.¹⁹ Pohjoismaiset työväentutkijat nostivat 1950-luvulla muistitiedon keskeiseksi tutkimusaineistojen keruukohteeksi.²⁰ Kansatieteilijä Ilmar Talve perusteli uusien lähteiden luomisen tarvetta vuonna 1958:

Teollistumista ja maaltamuuttoa voidaan kyllä tutkia tilastollisesti, niiden taloushistoriallista merkitystä ja niiden synnyttämiä sosiaalipoliittisia ongelmia silmälläpitäen; arkistoaineisto on tunnetusti rikas ja monipuolinen. Mutta itse ihmisestä [...] hänen sopeutumisestaan uuteen miljööseen ja kulttuurikuvaan on aineistoa sangen vähän.²¹

Suomessa muisteluaineistoja on tallennettu muun muassa Kansanrunousarkiston, Työväen Arkiston ja Kansan Arkiston kokoelmiin, ja iso osa tästä työstä tapahtui jo ennen oral history –suuntauksen tunnetuksi tulemistä. Muistitietotutkimus saavutti suomalaisessa historian tutkimuksessa tunnustetun aseman kuitenkin vasta 1980-luvun kuluessa ja etenkin Jorma Kalelan kirjoitusten ansiosta. Muistitieto määriteltiin vihdoinkin varteenotettavaksi lähdeaineistoksi.²² Historiantutkijat siis itse asiassa kyseenalaistivat oman perinteisen käsityksensä siitä, mikä on oikeaa historiaa.²³

Muistitietoa pidettiin pitkään yksipuolisena ja jopa hyödyttömänä lähteenä. Syynä kritiikkiin oli kysymys muistin totuudellisuudesta. Väärin muistavien henkilöiden tietoa pidettiin folkloreina ja huonompana lähdeaineistona kuin muita dokumentteja menneestä.²⁴ Vanhakantaisessa ajattelussa muistitieto käsitettiin subjektiivisuutensa vuoksi mahdollisimman epäluotettavaksi tiedoksi.²⁵ Sitä käytettiin lähinnä kirjallisia dokumentteja täydentävänä ja elävöittäväenä aineistona.²⁶ Kimmo Katajala kirjoitti vuonna 1990, että muistitieto ei ole historian tutkijalle yhtä luotettavaa aineistoa kuin esimerkiksi asiakirjalähteistö, koska se antaa tietoa siitä, miten menneisyyden tapahtumat nyt käsitetään. Kertomus alkuperäisestä tapauksesta saattaa tarinoitua.²⁷ Nykyisin muistitiedon

¹⁷ Latvala 2005, 12.

¹⁸ Ukkonen 2000, 13.

¹⁹ Katajala 1990, 41.

²⁰ Peltonen 2006, 100.

²¹ Peltonen 2006, 100 mukaan.

²² Ukkonen 2006, 175–177.

²³ Kalela 2006, 67.

²⁴ Fingerroos & Haanpää 2006, 32.

²⁵ Kalela 2000, 90–91.

²⁶ Ukkonen 2000, 13.

²⁷ Katajala 1990, 42.

luotettavuudesta ei enää juurikaan kiistellä. Paikkansapitävän tiedon sijasta puhutaan esimerkiksi pätevästä tai hedelmällisestä tiedosta, jolloin erilaisia lähteitä ei mitata niiden luotettavuuden mukaan, vaan niitä pidetään eri tavoin informatiivisina. Tällaiseen näkökulmaan sitoutunut tutkija ei pyri tutkimuksessaan yleistyksiin vaan suhteutuksiin. Itse näkisin muistelukerronnan suurimmaksi ongelmaksi nostalgisoinnin. ”Vanhaan, hyvään aikaan!”²⁸ on eräs lääkärikin otsikoinut kotiapulaismuistelmansa. Mennyt aika saattoi todellakin olla hyvää, mutta aikakausien vertaaminen toisiinsa saa useasti toisen näyttämään toista huonommalta tai paremmalta. Ei kuitenkaan ole olemassa mitään yhteismitallista tapaa verrata aikakausia. Esimerkiksi Leena (s. 1944), joka työskenteli kotiapulaisena useassa perheessä monen vuoden ajan, soisi nykyperheillekin mahdollisuuden pitää apulaista.

Mielestäni hyvä vaihtoehto tämän päivän perheillekin olisi kotiapulainen. Lapset saisivat nukkua omassa lämpimässä sängyssään niin pitkään kuin unta riittää. Isä ja äiti voisivat levollisin mielin keskittyä työhönsä. Siistiin, pullantuoksuiseen kotiin olisi ihana palata stressaavankin päivän jälkeen. – Elämä olisi järjestyksessä!²⁹

Leenan kerronta on nostalgisesti väritynyttä. Tuollaista pullantuoksuista ihanuutta ei juuri välity ansioäitien muistoista. Oli helpottavaa, kun lapset saattoi aamulla jättää kotiin nukkumaan ja parhaassa tapauksessa apulainen kyllä osasi ja halusi leipoa pullaakin, mutta kotiapulaisen pitoon liittyi myös monia ongelmia ja vastoinkäymisiä. Nostalgiaan kuuluu kritiikki nykyaikaa kohtaan,³⁰ ja sitähän Leenakin haluaa viestittää: entinen kiireetön pullantuoksuinen maailma ja nykyinen hektinen valmisruokamaailma vastakkain. Toisessakin esimerkissä tulee esille nostalgia. Raili (s. 1943) osaa hyvin reflektoida kokemaansa. Hän toisaalta toteaa sen olevan hyvä, että

[n]ykyään ei tarvitse lähteä noin nuorena elättämään itseään. Olen ainakin oppinut ahkeruuden tuoman sisällön elämään. Joskin se voi myös olla uuvuttavaakin jossain vaiheessa elämää. Näitä tässä nyt muisteli. Rehellistä työtä se oli ja joskus kivaakin aikaa. Olinhan niin nuorikin silloin.

Loppuun hän kuitenkin vielä lisää: “Aika kultaa nekin ajat, jotka olin apulaisena.”³¹ Tällainen muistelu pistää pohtimaan, millaista kotiapulaisena oleminen oikeasti oli. Jos aika on kullannut muistot, niin kerrotaanko kaikkea ikävää. Taina Ukkosen kokemuksen mukaan oma elämä saatetaan nähdä selviytymiskertomuksena, jolloin huonoja kokemuksia ei haluta korostaa.³² Toisaalta kolmenkymmenen vuoden viiveellä kotiapulaisajasta saattaa saada todellisemman kuvan, kun

²⁸ Kotiapulaiset, 3087.

²⁹ Kotiapulaiset, 577.

³⁰ Ukkonen 2000, 145.

³¹ Kotiapulaiset, 2893.

³² Ukkonen 2000, *ibid.*

kertoja on aikuistunut ja kykenee näkemään asiat toisin. Emäntä, joka on kieltänyt poikien tuomisen taloon, onkin tarkoittanut vain hyvää.

Muistitieto on subjektiivista, mutta se on enemmänkin sen ansio kuin vika tai ongelma. Juuri muistelijan subjektiivisuus on arvokasta tutkimuksen kannalta. Sellaista ainutlaatuisuutta eivät mitkään muut lähteet pysty tarjoamaan historiantutkijalle. Usein muistitieto paljastaa tuntemattomia tapahtumia tai uusia seikkoja jo tunnetuista tapahtumista.³³ Menneisyyden kertaaminen ja tulkinta kertomalla ei ole pelkästään muistelijan oman elämän tarkastelua, vaan lisäksi historiallisten, monia ihmisiä koskeneiden tapahtumien käsittelyä ja kertojan elämänvaiheiden suhteuttamista julkiseen historiaan.³⁴ Muistelun hetki sekä muistelijan henkilökohtaiset arvot toki vaikuttavat väistämättä muisteluprosessiin.³⁵ Tutkijan on otettava se huomioon muodostaessaan muistitiedosta tieteellistä totuutta.³⁶ Toisaalta Alessandro Portelli huomauttaa, että muistitietotutkimuksen monipuolisuus perustuu siihen, että väärätkin lausumat ovat psykologisesti tosia ja että tämä totuus voi olla yhtä tärkeä kuin asiasisällöltään luotettavimmat kuvaukset. Portelli myös lisää, että vaikka muisti voi vääristää menneitä tapahtumia, niin sama ongelma koskee monia kirjoitettujakin dokumentteja. Nehän on usein kirjoitettu jonkin aikaa kuvaamansa tapahtuman jälkeen, ja harvoin kirjoittajat ovat itse olleet tapahtumassa osallisina. Muistitietolähteet kompensoivat ajallista etäisyyttä omaksumalla henkilökohtaisia näkemyksiä tapahtumiin.³⁷ Lisäksi subjektiivisten kokemusten summasta saatetaan löytää esimerkiksi tietyn ikäryhmän tai sosiaalisen ryhmän yhteinen kokemus, kuten minä löysin toisaalta ansioäitien yhteisesti jakaman lastenhoitohuolen ja toisaalta kotiapulaisten yhteisen kokemuksen avartuvasta maailmasta.³⁸ Muistitietoaineiston kertomat arjen pienet yksityiskohdat saattavat parhaimmassa tapauksessa paljastaa laajempia ilmiöitä. Niin kuin nyt tämä välttämättömyys pitää kotiapulaista. Kunnallinen päivähoito on todella lyönyt itsensä läpi vasta ihan parin vuosikymmenen aikana.

³³ Portelli 2006, 55.

³⁴ Ukkonen 2000, 21.

³⁵ Fingerroos & Peltonen 2006, 8.

³⁶ Fingerroos & Haanpää 2006, 34.

³⁷ Portelli 2006, 57.

³⁸ Peltonen 1996, 33.

2.1.1 Muistitietohistoria

Metodina tutkimuksessani on muistitietohistoria. Se tarkoittaa lähdeaineiston keräämistä haastattelujen tai esimerkiksi kilpakirjoitusten avulla ja johtopäätösten tekemistä tästä aineistosta.³⁹ Muistitietohistorian periaatteena on uudenlaisten näkökulmien tuominen tutkimukseen ja näkymättömän menneisyyden näkyväksi tekeminen.⁴⁰ Tutkimuksessani muistitieto on lähde eikä kohde. En ole niinkään kiinnostunut muistelun rakenteista ja keinoista, vaan siitä, mitä on tapahtunut, mitä tapahtumista kerrotaan ja osittain myös siitä, *miten* tapahtumia kerrotaan ja tulkitaan. Jos muistelun rakenteet olisivat tutkimukseni pääasiallisena kohteena, niin sekä menneisyys että nykyisyys ja erityisesti näiden kahden suhde muistelussa olisivat etusijalla. Toisin sanoen tutkisin sitä, miten mennyttä nykyhetkessä kerrotaan ja tulkitaan, mitä otetaan esille ja muistetaan sekä mistä vaietaan. Kerrontatilanteen vaikutusta ei ole tietenkään mahdollista eliminoida – aika tunnetusti kulta muistot.⁴¹ Pääasia on, että otan tutkijana tämän huomioon. Muisteluaineisto on päämateriaaliani. Siteeraan muisteluaineistoja, jolloin saatan aiheen ja kertojat ikään kuin elämään. Siteeraaminen sinällään ei kuitenkaan tee tutkimusta. Siteeraamalla näytän, miten olen tulkinnut muistelukerrontaa suhteessa asiantuntijahistoriaan ja yhteiskunnan kehitykseen.⁴²

Koska muistelma-aineistoni käsittää vain 104 kirjoitusta ja kuusi haastattelua, voisi ajatella, että otos on liian pieni. Näin ei kuitenkaan ole. Mitä useamman tekstin luin, sitä selvemmin huomasin toiston. Lähes jokainen äiti korostaa äitiysloman olleen lyhyt ja päivähoitopaikoista olleen pulaa. Melkein yhtä moni valittaa apulaisen palkkaamisen olleen kallista ja kertoo saman tarinan veromerkeistä ja luontaiseduista. Lisäksi aivan yhtä moni harmittelee sitä, että kotiapulaisjärjestelmää ei enää ole. Toisaalta entiset kotiapulaiset kertovat kaikki samanlaisista lähtökohdistaan ja samanlaisista syistään lähteä ”piikomaan”. Ainut ero syntyy siitä, että perheet olivat erilaisia ja siten myös erilaisia muistoja on yhtä paljon kuin on muistelijoina. Aineiston rajaamisessa käytän hyväkseni ajatusta saturaatiosta eli kylläntymisestä. Sen mukaan aineistoa on riittävästi, kun uudet tapaukset eivät tuota tutkimusongelman kannalta mitään merkittävästi uutta tietoa. Toisin sanoen aineiston vastaukset tutkijan kysymyksiin alkavat toistua, vastauskaavat alkavat tulla tutuiksi. Tämän perusteella 43 lähes identtistä ansioäidin muistelmaa riittävät mainiosti. Koska jokainen uusi elämäntarina vahvisti aiempien tuloksen, neljäkymmentäkolme

³⁹ Fingerroos & Haanpää 2006, 28–29.

⁴⁰ Ukkonen 2000, 14.

⁴¹ Peltonen 2006, 113; Ukkonen 2006, 186.

⁴² Korhonen 2006, 124.

tarinaa lastenhoito-ongelmista kertovat muustakin kuin vain neljästäkymmenestä kolmesta uranisesta. En yritäkään yleistää, mutta samankaltaiset tarinat muodostavat yhdessä, Teemu Tairan sanoin, vahvan ja uskottavan todistusaineiston.⁴³ Sama pätee kotiapulaisiin. Useimmiten kotiapulaiseksi lähtenyt on pienviljelijäperheestä. Lähtemisen pakko ja toisaalta kaupunkiin muuton kiehtovuus toistuvat kirjoitus kirjoitukselta. Kaikki apulaiset eivät toki lähteneet kaupunkeihin, vaan myös omasta tai lähikunnasta saattoi löytyä työpaikka. Tällöinkin kotoa lähdön syynä on pakko, mutta useimmiten ollaan iloisia siitä, että on työpaikka. Muistelmissa toistuvat hyvät – vaikkakin työntäyteiset – kokemukset.

Muistelma-aineisto vastaa niihin kysymyksiin, jotka sille esitän. Oikeat kysymykset ovat oma päätelmäni. Toinen tutkija voisi päätyä toisiin kysymyksiin saman aineiston pohjalta.⁴⁴ Päätelmäni voin tehdä vain varsin suurella todennäköisyydellä. Varmaa tietoa ei muistitiedosta voi saadaakaan juuri siksi, että muistelijä on nykyisyyden orja siinä missä tutkijakin. Päätelmien tekeminen muistitietoaineistosta vaatii tarkkuutta ja muutamien seikkojen huomioon ottamista. On tärkeää huomata, että ihmisten tapa käsittää todellisuutta ja puhua muuttuu ajan kuluessa. Mitä lähempänä tutkijan omaa kulttuuria tutkimuskohteen kulttuuri on, sitä suurempi on riski, että olettaa tutkimuksen kohteena olevien ihmisten käsittäneen todellisuuden samalla tavoin ja puhuneen samaa kieltä kuin itse.⁴⁵ Historiantutkija kohtaa myös usein asian tai ilmiön, joka on täysin arkipäiväinen tutkimuskohteen kulttuurissa, mutta aivan outo hänen omille aikalaisilleen. Tätä tilannetta Jorma Kalela kuvaa käyttämällä brittisosologi Anthony Giddensin käsitettä ”keskinäinen tieto”. Käsitteellä Giddens viittaa niihin asioihin ja ilmiöihin, joita ihmiset pitävät itsestään selvinä. Historiantutkijalla on aina edessään kaksi tällaista itsestään selvää tietovarantoa. Hänen oman yhteiskuntansa keskinäinen tieto on toisenlaista kuin hänen tutkimuskohteensa yhteiskunnan keskinäinen tieto. Jotta historiantutkijan esittämä kuvaus tekisi oikeutta tutkimuskohteille, hänen on tunnistettava molempien kulttuurien selviöt.⁴⁶ Samaa asiaa tarkoitetaan, kun puhutaan perspektiiviharhasta. Ajallisesti tutkijaa lähellä olevat tapahtumat ja ilmiöt saavat ”väärät” mittasuhteet.⁴⁷ Äidin kertomus nuoruudestaan eli se, että hän lähti jo 15-vuotiaana kotoa ja hoiti työnantajaperheen kaksi lasta ja perheen talouden sen ikäisenä, oli minusta järkyttävää – kunnes huomasin, että se oli varsin tavallista hänen nuoruudessaan.

⁴³ Taira 2004, 46–48.

⁴⁴ Kalela 2000, 94.

⁴⁵ Kalela 2000, 102 ja 105.

⁴⁶ Kalela 2000, 195–196.

⁴⁷ Heikkinen 1996, 138.

Aika kultaa muistot ja tuo hymyn huulille monta kertaa. Unohtaa ei pidä huumoria, joka on hyvä lääke moniin tilanteisiin. Se oli sitä aikaa. Kiitos monista eri opeista perheelle! Hyvä kun jaksoin, siitä kiitos itselleni!⁴⁸

Ihminen yleensä kypsyy henkisesti vanhetessaan. Muistelijan ymmärryksessä ja sosio-ekonomisessa asemassa tapahtuu ajan kuluessa muutoksia, jotka väistämättä vaikuttavat siihen, minkälaisia vivahteita kertomus saa, miten muisteltavaa aikaa arvioidaan ja jopa siihen, mitä jätetään kertomatta. Lea (s. 1949) näkee kotiapulaisaikansa raadannan kolmenkymmenen vuoden perspektiivillä myönteisemmin. Paljon tuli opittua.

Toisaalta jotkut käytännöt ovat 1960-luvulla saattaneet olla aivan normaaleja, oikeutettuja ja jopa välttämättömiä, mutta nyt niitä joutuu selittelemään.⁴⁹ Kun 2000-luvulla eläkkeellä oleva opettaja muistelee 1960-luvun päivähoito-ongelmia, hän tietää tämän päivän tilanteen. Hän ikään kuin peilaa mennyttä tästä päivästä. Vaikka hän nyt kirjoittaa närkästyneenä päivähoidon olleen kehittymätöntä, olettiko hän 1960-luvulla, että yhteiskunta hoitaisi hänen lapsensa työpäivän ajan? Muistelijat ovat nähneet hyvinvointipalvelujen kehityksen, mutta eivät ole saaneet niistä osaansa. Pertti Haapala muistuttaa, että hyvinvointivaltio on vasta 1960-luvun lopulla syntyneille itsestänselvyys. Vanhemmat ikäluokat käsittävät muutoksen enemmän tehtynä ja työn tuomina lisäetuina.⁵⁰ Vaikka naiset siis järjestäen kirjoittavat yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuudesta, he eivät todennäköisesti tuohon aikaan todella olettaneet, että olisivat saaneet yhteiskunnalta juuri mitään. Yksin selviäminen oli normi. Päivähoitopaikkojen puuttumisesta kyllä purnattiin, mutta todellisuudessa oletettiin ehkä vain, että valtio voisi tulla vastaan antamalla vähentää kotiapulaisen palkan verotuksessa. Naiset korostavat myös pariviikkoisen tai parikuisen vauvan jättämisen traagisuutta. En epäile, etteivätkö naisten työpaikat olisi olleet vaakalaudalla, jos he olisivat jääneet vauvan kanssa lakisääteisen ajan jälkeen kotiin, mutta olen lukevinani rivien välistä myös tiedostamatonta selittelyä. Tänä päivänä juuri kukaan äiti ei lähde parikuisen, saati pariviikkoisen, lapsen luota töihin, koska ei tarvitse. Eihän niin pienelle saa edes hoitajaa, ellei lapsen isä jää kotiin. Kotiapulaisen hoiviin saattoi vauvan jättää melko levollisin mielin. Muisteliija kirjoittaa kuitenkin nykylukijalle, jonka keskinäisen tiedon hän tietää olevan toisenlainen. Suomalaiset elävät tänään jokseenkin erilaisessa yhteiskunnassa kuin 30–40 vuotta sitten. Kolmessakymmenessä vuodessa on muodostunut suomalainen hyvinvointivaltio: äitiyslomat ja äitiysrahat, lasten päivähoito, peruskoulu, terveyskeskukset ja sairaspäivärahat. Tämä muutos tuntuu nyt itsestään selvältä.⁵¹

⁴⁸ Kotiapulaiset, 1714.

⁴⁹ Portelli 2006, 58.

⁵⁰ Haapala 1993, 6.

⁵¹ Haapala 1993, ibid.

2.1.2 Teemahaastattelu ja –kirjoittaminen

Mää muistan vähän huonosti. Mää olen huono haastateltava ehkä siinä mielessä.

Haastattelemani entinen päiväapulainen Eila⁵² kokee, ettei muista apulaisajoistaan oikein mitään. Haastattelijana koen, että hän muisti varsin hyvin ja osasi vieläpä reflektoida kokemaansa (”En tainnut olla kovin hyvä hoitaja lapsille.”). Kuudesta haastattelusta Eilan haastattelu sujui parhaiten. Osittain syynä voi olla se, että tein sen toiseksi viimeisenä ja olin siis jo jonkin verran harjaantunut tehtävässäni. Osasin jo muotoilla kysymykset niin, että keskustelusta tuli luontevaa. Edelleen keskustelu oli kuitenkin hyvin haastattelumaista. Tein jokaisessa haastattelussa sen virheen, että pitäydyin tarkasti kysymyslistassani enkä osannut siirtyä sivuraiteille, vaikka haastateltava olisi sinne johdatellut. Keskitin myös kiinnostukseni liikaa kotiapulaisajan ongelmien kartoitukseen ja yritin oikein hakemalla hakea niitä. On lisäksi mahdollista, että nauhuri tuotti joillekin haastateltavista aluksi ongelmia. Viisainta olisi ollut jutella hetki niitä näitä, kertoa tästä tutkimuksesta sekä kirjoituskilpailumateriaalista – ja sitten vasta siirtyä kuin vaivihkaa haastatteluun. Yksi haastatelluista meni suoran aloitukseni vuoksi aivan lukkoon ja vastaili hyvin lyhyesti. Toinen yritti vain kuumeisesti täyttää hiljaiset hetket, jolloin hän ei tarkkaan ajatellut mitä sanoi. Hyvä haastattelija olisi saanut haastateltavan unohtamaan koko nauhurin ja antautumaan vapaaseen keskusteluun. Toisaalta muut eivät kokeneet nauhuria ”uhkana”, joten havaintoni mukaan riippuu hyvin paljon myös henkilöstä, kuinka haastattelu sujuu.

Tällaista tiettyyn teemaan sidottua haastattelua kutsutaan teemahaastatteluksi. Siinä haastateltavalla on omakohtaisia muistoja aiheesta. Teemakirjoittaminen taas on Satu Apon kehittämä termi analogiaksi teemahaastattelulle.⁵³ Kirjoittamalla ja haastattelussa tuotettu muistelu poikkeavat hieman toisistaan ja niitä tulee tulkitakin eri tavalla. Haastattelutilanteessa sekä haastattelija että haastateltava vaikuttavat lopputulokseen. Haastattelija valitsee kysymykset, joihin haastateltavan tulee vastata. Hänen persoonansa ja tapansa esittää kysymyksiä vaikuttavat merkittävästi siihen, mitä haastateltava haluaa kertoa. Väärien kysymysten vuoksi paljon saattaa jäädä kertomatta, koska kertoja ajattelee kysymättä jääneiden asioiden olevan merkityksettömiä. Vastuu tilanteen ja vuorovaikutuksen sujumisesta on haastattelijalla. Taina Ukkosen mukaan on myös se vaara, että haastateltava kertoo tutkijalle sen, mitä luulee tämän haluavan kuulla.⁵⁴ Omissa haastatteluissani saattoi myös käydä niin, että tuttuuteni esti kertomasta kaikkea.

⁵² Haastattelemieni henkilöiden luvalla käytän heidän oikeita etunimiään.

⁵³ Apo 1995, 173–174.

⁵⁴ Portelli 2006, 60; Ukkonen 2000, 33–34.

Teemakirjoituskilpailun järjestäminen on toinen tapa saada ihmiset kertomaan tarinoita elämästään ja kokemuksistaan. Siinä aineistoa tarvitseva tutkija esittää yleisölle kysymyksiä kirjoittamisen virikkeeksi.⁵⁵ Tämä on Ulla-Maija Peltosen mukaan erityisen hedelmällinen aineiston hankintatapa arkaluonteisissa aiheissa, joista olisi vaikeaa saada tietoa esimerkiksi haastatteleamalla. Teemakirjoituskilpailut ovat olleet varsin suosittuja, ja niiden avulla on koottu valtavat aineistot muun muassa suomalaisten arkistojen kokoelmiin. Kirjoitettu aineisto on haastatteluissa tuotettuun muistelupuheeseen verrattuna ainutlaatuista, koska tutkija ei ole voinut valikoida kertojia, vaan nämä ovat valikoituneet omasta aloitteestaan mukaan tutkimukseen tai keruuseen. Lisäksi arkistojen keruuvetoomukset tavoittavat suuren määrän erilaisia ihmisiä.⁵⁶ Keskeisiä kirjoittaen tapahtuvan muistelun piirteitä ovat yksityisyys ja suoran ohjailun puuttuminen, mahdollisuus jakaa kirjoittamistilanne useiksi kirjoittamiskerroiksi, mahdollisuus muokata tekstiä, mahdollisuus valita aika ja paikka muistelulle – sekä mahdollisuus hävittää valmis teksti. Haastattelijan kysymysten ja palautteen sekä kahdenvälisen keskustelun puuttuminen edistävät tekstin itseohjautuvuutta ja erilaisia kytkentöjä teemojen välillä. Keruukutsujen yhteydessä julkaistu yksityiskohtainen vastausohje tosin ohjaa kirjoittamista ja vastaa näin jossain määrin haastattelijaa. Kirjoitettaessa itse ei kuitenkaan pyritä harmonisoimaan omia käsityksiä haastattelijan käsityksiin tai oletuksiin niistä. Lisäksi mahdollisuus lukea omia ajatuksia paperilla tai näytöllä kannustaa myös refleктоimaan niitä. Jyrki Pöysä huomauttaa, että kirjoituskutsun käyttäminen aineiston keruutapana edellyttää oletusta lukevasta ja kirjoittavasta kansasta, joka pystyy panemaan muistiin keruun järjestäjien toivomaa aineistoa. Suullisen historian tutkimuksessahan nauhurin ajateltiin tuottavan tasa-arvoa ja antavan äänen niille, joilla ei aiemmin ollut yhteiskunnassa mahdollisuutta tuoda esiin omia kokemuksiaan. Pöysä on huomannut, että kirjoittajat saattavat vähätellä omaa tekstiään ja itseään, eikä kirjoittamisen tavoitteena pidetä kilpailuun osallistumista vaan historiallisen totuuden, vähäosaisten äänen ja kokemusten esiintuomista.⁵⁷ Myös kotiapulaiskirjoituskilpailuun saapui paljon tekstejä, joita ei todennäköisesti ollut ajateltu kilpakirjoituksiksi. Osa oli kirjoitettu ranskalaisilla viivoilla, osa oli kymmeniä sivuja pitkiä, ja toisiin oli liitetty lehtileikkeitä.

Teemu Tairan kokemuksen mukaan kirjoituskilpailuihin osallistuvat ovat kuin keitä tahansa suomalaisia, joita aihe on koskettanut, jotka kilpailukutsu on tavoittanut ja joita kirjoittaminen on innostanut.⁵⁸ Toisinaan naiset ovat aktiivisempia, toisinaan kirjoituskutsu ei tavoita kuin mitättömän osan potentiaalisista kirjoittajista. Toisinaan kutsu lähetetään esimerkiksi Kansanrunousarkiston

⁵⁵ Helsti 2005, 149.

⁵⁶ Peltonen 1996, 286.

⁵⁷ Pöysä 2006, 226–230.

⁵⁸ Taira 2004, 41–42.

aktiivikirjoittajien vastaajaverkostolle ja usein keruista tiedotetaan lehdissä. Jokaisen tutkimuksen yhteydessä tutkijan on syytä kysyä, minkälaiset ihmiset osallistuvat kirjoituskilpailuihin ja jättävätkö jotkut merkittävät ryhmät kirjoittamisen ja muistelemisen sikseen. Suomessa onneksi hyvä kirjoitustaito on nykyään suhteellisen tavallinen ominaisuus, eikä se enää jaa ihmisiä eri yhteiskuntaluokkiin.⁵⁹ Kaikki eivät kuitenkaan harrasta kirjoittamista eivätkä osallistu kirjoituskilpailuihin. Tairan mukaan suuri osa kirjoittajista on vanhempaa väkeä. Tämä johtuu hänen mukaansa osittain myös kilpailujen teemoista. Ehkä muistelun ja muistojen kertomisen tarve myös kasvaa iän myötä. Keruukilpailun aineisto ei joka tapauksessa ole satunnaisotos, josta voisi sellaisenaan johtaa yleistyksiä.⁶⁰ Tutkimuksen kannalta ei kuitenkaan ole kovin tärkeää, ovatko kaikki mahdolliset ihmistyytit kirjoittaneet kaikista mahdollisista aiheeseen liittyvistä kokemuksistaan ja käsityksistään: variaatioita tulee joka tapauksessa paljon. Yksikin kiinnostava tapaus voi olla tutkimuksen ja huomion arvoinen. Runsasta aineistoa lukiessaan tutkija havaitsee todennäköisesti jossain vaiheessa myös saturaation.⁶¹

Kirjoituskilpailujen tuottaman aineiston käyttäjälle ongelmana on aineiston moninaisuus. Kirjoitusten pituus, kirjoitusväline, tekstien muoto ja tyyli vaihtelevat vastauksesta toiseen. Erilaisista teksteistä on myös verrattain hankalaa tehdä kvantitatiivista tutkimusta, koska kaikki eivät kirjoita samoista asioista. Laajan aineiston tyhjentäminen yhden tutkimuksen puitteissa on mahdotonta. Teemakirjoitusten rikkaus onkin siinä, että ne mahdollistavat aina uusien kysymysten esittämisen erilaisten tutkimusintressien mukaisesti. Koska kirjoittajat ovat ryhtyneet työhönsä vapaaehtoisesti, oman kiinnostuksensa ja elämäkokemuksensa puitteissa, teemakirjoittaminen tuottaa tutkijalle moniäänisen yleiskuvan.⁶²

Moniääninen yleiskuva syntyy myös ansioäitien ja heidän kotiapulaisensa muistoista. Panin tosin merkille, että ne eivät aivan vastaa toisiaan. Rouvilla on kokemuksia sekä unelma-apulaisista että sellaisista apulaisista, jotka piti irtisanoa lähes saman tien. Myös kotiapulaisilla on muistoja hyvistä työnantajista, jotka kannustivat opiskeluun ja olivat enemmänkin äidinkorvikkeita kuin työnantajia. Sitten oli niitä rouvia, jotka eivät välittäneet työajoista tai vapaapäivistä ja jotka maksoivat palkan vanhoilla vaatteillaan. Huonoista ja hyvistä kokemuksista kerrotaan, mutta itse kertojat ovat ainoastaan niitä erinomaisia rouvia ja palvelijoita. Epäluotettavien apulaisten ja orjuuttavien emäntien oma ääni puuttuu. Totuus on kuitenkin, ettei työnantaja itse varmastikaan kokenut

⁵⁹ Helsti 2005, 150–151.

⁶⁰ Pöysä 1997, 48.

⁶¹ Eskola & Suoranta 1998, 62–63.

⁶² Helsti 2005, 151.

olevansa huono, vaikka apulainen niin olisi ajatellutkin. Samoin saattoi apulainen ihmetellä nopeaa irtisanomistaan. Muutamassa kirjoituksessa entinen apulainen tunnustaa olleensa melko avuton ensimmäiseen työpaikkaan mennessään tai ottaneensa paikan pakosta. Esimerkiksi Merja (s. 1949) tunnustaa:

Kyllä se alku oli todella hankalaa. Ihme, ettei talon rouva heti ajanut minua matkoihinsa, kun en mitään osannut. Rauhallisesti hän opetti ja opinhan minä.⁶³

Myös eräs rouva syyttää nuoruuttaan ja kokemattomuuttaan, kun oli naureskellut apulaisen kömmähdyksille. Toinen pohtii jälkikäteen, olikohan sittenkään hyvä emäntä. Joka tapauksessa päättelisin, että kirjoituskilpailuun on osallistunut hieman laajempi kirjo entisiä kotiapulaisia kuin työnantajia. Vanhemmiten on saatettu tajuta omat virheet eikä niitä haluta muistella ja tuoda julki. Huonoista emännistä ja apulaisista on muisteluaineistoa siis vain toisen käden kautta.

Pelkkä muisteluaineisto ei riitä lähteeksi. Se antaa lähtökohdat ja innostaa, mutta muistelmat muuttuvat todellisiksi vasta, kun avaa esimerkiksi lakikirjan ja huomaa, että palkallinen äitiysloma tai äitiysloma ylipäättään on hyvin nuori ilmiö. Toisaalta pelkän säädöskokoelman lukeminen ei kerro mitään siitä arjesta, jota lakien puitteissa elettiin. Tässä tapauksessa, kun muistelijat ovat sekä työnantajia että työntekijöitä, tilanteesta saa oikeamman kuvan kuin vain toisen puolen muistellessa. Rouvat myös kiitettävästi ottavat kantaa yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja useassa tapauksessa varsin monipuolisesti ja paremminkin toteavasti kuin liioittelemalla. Koska kotiapulaisen työ ja apulaisen palkanneen perheen arki eivät jätä jälkiä, muisteluaineiston avulla saattaa parhaassa tapauksessa päästä eroon stereotyyppisistä mielikuvistaan. Joutuu miettimään, kumpi on oikea totuus: oma mielikuva, jonka monet muutkin jakavat vai muistelmissa esiin tuleva. Ehkä orjapiiskuriemännän ja niaailevan piikatyön välillä onkin vivahteita.

2.1.3 ”Tartun kynään”

Aineistoni ansioäideistä opettajia on noin kuusikymmentä prosenttia ja kaikkein eniten on äidinkielenopettajia. Opettajilla, ja erityisesti äidinkielenopettajilla, saattaa olla sana hallussaan keskimääräistä paremmin. Eläkkeellä olevat naisopettajat kenties myös lukevat mielellään Kotiliesi-lehteä, ja olihan opettajan toimi toki yksi yleisimpiä ammatteja koulutettujen naisten keskuudessa 1960-luvulla. En silti koe yhden ammattiryhmän yliedustusta ongelmaksi, koska myös

⁶³ Kotiapulaiset, 2781.

hallintonotaari tai kotitalousneuvoja käsittelee samoja asioita kirjoituksissaan. Sitä paitsi myös kotiapulaisten kertoman mukaan työnantajissa oli eniten opettajia, joten itse asiassa mistään yliedustuksesta ei todennäköisesti ole edes kyse. Miesten ääni jää lähes täysin kuulematta, mutta koti, lapset ja niiden hoitohan olivat naisten asioita. Mainittakoon, että erääseen perheeseen olisi ollut tarjolla miespuolinen apulainen, mutta perheenemännän kertomuksen mukaan isäntä tyrmäsi ajatuksen oitis. Yksi miestyönantaja kertoo kokemuksistaan, mutta useimmiten apulaisen palkkaaminen näyttää olleen rouvan huolena – hänen työssäkäynnistään siinä oli kysymys. Koska tapahtumista ei ole kulunut kuin muutama vuosikymmen, vuosiluvut muistetaan hyvin. Lasten syntymien perusteella on myös helppo paikantaa kotiapulaisten palkkausvuosia. Jotkut mainitsevat vain vuosikymmenen. Kirjoitusten laatu vaihtelee. Toiset kirjoittavat hyvin lyhyesti, toiset tarinoivat pitemmin. Toiset ovat pohdiskelevia, kun toiset tyytyivät vastaamaan annettuihin kysymyksiin. Onpa joku kirjoittanut runonkin kotiapulaisistaan.

Aineistoni kotiapulaiset ovat vaihtelevampi ryhmä. Tosin todella moni on päätenyt apulaisajan jälkeen palvelualalle, erityisesti kunnallisiin laitoksiin. Kotiapulaisaikaansa he muistelevat oikeastaan kahdesta perspektiivistä: toiset kokivat ajan hyödylliseksi ja toiset saivat palvelemisesta tarpeekseen. Isäntäperheillä oli merkitystä apulaisten viihtyvyyteen. Olenkin aineiston käsittelyssäni jakanut apulaiset viihtyjiin ja kärsijöihin. Enemmän aineistossa on niitä, jotka muistelevat lämmöllä perheitään ja ihmettelevät sitä vastuuta, joka heille uskallettiin antaa. Useat 1960–70-luvulla kotiapulaisen palkanneet ovat sitä mieltä, että instituutio pitäisi palauttaa, mutta myös kotiapulaisten joukossa on niitä, jotka pistäisivät nykynuoretkin (vain tytöt) kotitalousoppiin perheisiin. Todella monet myös opiskelivat iltaisin eli opiskelu apulaisentyön ohella näyttäisi olleen todella yleistä. Näistä kahdesta syystä epäilen, ettei kirjoittajiksi ole valikoitunut aivan kattava otos apulaisista. Opiskelun yleisyys voi osittain johtua siitäkin, että Helsingissä työskentely painottuu aineistossa, ja Helsingissä oli huomattavasti paremmat mahdollisuudet iltaopiskeluun kuin maalaiskunnissa. Kaikki kuitenkin lähtivät maalta pois – se on oleellista.

Tartun kynään, sillä koen työ- ja elämäkokemukseni olevan pieni, mutta tärkeä palanen kotiapulaishistoriaa. (kotiteollisuusopettaja, s. 1940)⁶⁴

Suomessa rahapalkintoja pidetään toissijaisina innoittajina muistitietohistorian tallentamisessa. Arvovaltaisen arkiston asema kirjoituskilpailun järjestäjänä ei todennäköisesti ole mitätön motivaattori.⁶⁵ Kirjoittajat eivät silti ajattele vain auttavansa tutkijoita. Heillä on myös omat syynsä

⁶⁴ Kotiapulaiset, 2591.

⁶⁵ Taira 2004, 43.

tarttua kynään. Hilikka Helsti on huomannut, että muistelemalla kertojat rakentavat omaa identiteettiään. Monia kiehtoo kansanhistoria ja mahdollisuus oman yhteisönsä historian kirjoittamiseen ja sen kulttuurin kuvaukseen. Kotiapulaismuistot talteen –keruukilpailun pääpalkinto (kylpyläviikonloppu kahdelle hengelle) arvottiin kaikkien kirjoittajien kesken. Pelkän palkinnon takia lähes neljäsataa suomalaista ei jakanut muistojaan. Todennäköisesti suurempana houkuttimena oli oman tekstin pääsy Suomen Kirjallisuuden Seuran julkaisemaan Kotiapulaiset –muistoja sadan vuoden ajalta -kirjaan (kirjoituksista julkaistiin 37) sekä Kotilieden sivulle. Usea, edellä siteeratun Mirjan tapaan, koki varmasti tärkeänä myös suomalaisen muistitiedon kartuttamisen, ja kilpailukutsu oli omiaan innostamaan kirjoittajia: ”kotiapulaisen työ on arvokas, osittain jo unohtunut osa maamme historiaa.”⁶⁶

3 Ansioäiti

3.1 Synnytysloma

Hyvä äiti ja puoliso ei muuten kuin hätätilassa hanki itselleen sellaista työtä, joka estää häntä samalla tyydyttävästi hoitaa kotiaan ja lapsiaan.

Näin lausui Suomen ensimmäisiin naiskansanedustajiin kuulunut, vapaaherratar Alexandra Gripenberg Työväen kalenterissa vuonna 1898.⁶⁷ Vielä tuolloin oli voimassa laki, jonka mukaan naimisissa olevan naisen tuli saada aviomieheltään lupa ansiotyössä käynnilleen. Riitta Jallinoja kirjoittaa, että on vaikea arvioida, missä määrin laki rajoitti perheellisten naisten työssäkäyntiä. Joka tapauksessa se heijasti sääty-yhteiskunnan käsitystä naisen ja etenkin naimisissa olevan naisen asemasta.⁶⁸ Naisten työssäkäynti yleistyi 1900-luvun alussa enimmäkseen naimattomuuden ansiosta – ja naimattomuus yleistyi työssäkäynnin vuoksi. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä tehtyjen tutkimusten mukaan vain noin 10 prosenttia maatalouden ulkopuolella työskentelevistä naisista oli naimisissa.⁶⁹ Syinä olivat ongelmat lasten päivähoidon järjestämisessä sekä edellä mainitun kaltaiset asenteet. Naimisissa olevat työläisperheiden vaimot harjoittivat kotiteollisuutta: he ompelivat sekä pesivät varakkaampien perheiden pyykkejä.⁷⁰

⁶⁶ Kotilieden 13–14/2005, sivun 102 kopio kirjassa Kilkki 2006, 316–317.

⁶⁷ Husu et al. 1995, 196 mukaan.

⁶⁸ Jallinoja 1985, 245.

⁶⁹ Jallinoja 1976, 41.

⁷⁰ Jallinoja 1979, 28.

Vahva kotiäiti-ihanne jäi Suomessa melko heikoksi. Maatalousvaltaisesta ja hierarkkisesta sääty-yhteiskunnasta siirryttiin varsin nopeasti markkinatalouteen ja demokratiaan 1900-luvun alussa. Sitä paitsi sekä työläiskodeissa että valtaosassa maaseudun perheitä naisten tuottava työ ja ansiot olivat toimeentulon kannalta elintärkeitä.⁷¹ Toiseen maailmansotaan asti pidettiin kuitenkin keskiluokan parissa luonnollisena sitä, että nuoret naiset jättivät työnsä mennessään avioliittoon tai viimeistään ensimmäisen lapsen syntymän jälkeen. Useimmiten he eivät sen jälkeen enää palanneetkaan työmarkkinoille. Toisaalta työssäkäynnin taloudellinen välttämättömyys ei heitä koskenutkaan.⁷² Koska äitiys oli keskiluokan ja sivistyneistön naisille itsestään selvä oikeus, erityisiä äitiyssuojelulakeja ei nähty tarpeellisiksi. Tästä näkökulmasta katsottuna myös työläisäidin oletettiin jäävän kotiin lapsen synnyttyä. Työssäkävien naisten äitiydelle ei säätyläisnaisilta herunut myötätuntoa; äitiyttä ihannoitiin ja pidettiin naisen tärkeimpänä tehtävänä. Hyvä esimerkki eturistiriidasta on työläisnaisliikkeen edustajan Hilja Pärssisen vuonna 1908 tekemä aloite kaikille synnyttäjille myönnettävästä lomasta. Aloite ei saanut sivistyneistönaisten kannatusta, koska työssäkävää äitiä pidettiin siveettömänä.⁷³ Väitettiin, että sosialistit halusivat hajottaa perheen. Vanhoillisissa porvaripiireissä naisten työolojen ja äitiyssuojelun sijaan kannatettiin jopa naisten työn rajoittamista tai kieltämistä. Tältä pohjalta on ymmärrettävää, että naisten työssäkäyntiä koskeneet vaatimukset nähtiin perheen hajottamisena, vaikka todellisuudessa ihannoituun perhemuotoon oli mahdollisuus vain harvoilla.⁷⁴ Tämä ei ole ainoa totuus viime vuosisadan alun keski- ja yläluokkaisista naisista. Koulutus ja oma itsenäinen ammatti olivat monen erityisenä intressinä.⁷⁵ Esimerkiksi kirjan Nykynaisen suuri pulma alussa siteerataan Annie Furuhelmiä, joka vuonna 1924 oli varsin uudenaikaisella asenteella viemässä naisasiaa eteenpäin.

Naisasian kaikkein vaikeimmin ratkaistavia ongelmia on synteetin aikaansaaminen naisen keskeisen tehtävän välillä äitinä ja kodin vaalijana ja niiden ulospäin suuntautuvien tehtävien ja velvollisuuksien välillä, jotka nykyinen yhteiskunta hänelle asettaa. Ja nuoren, nyt elämän näyttämölle astuvan polven on tämä ongelma ratkaistava.⁷⁶

1920-luvun sukupolven ei onnistunut ratkaista ongelmaa. Avioliitto ja lapset eivät vain sopineet samaan kuvaan ansiotyön kanssa. Useimmat perhepoliittiset eduskunta-aloitteet tulivatkin sen vuoksi vasemmiston taholta.⁷⁷

⁷¹ Pylkkänen 1999, 32.

⁷² Elfvengren 1964, 114.

⁷³ Nätkin 1997, 35 ja 38.

⁷⁴ Lehto 1980, 53–54.

⁷⁵ Nätkin 1997, 39.

⁷⁶ Suova 1959.

⁷⁷ Lehto 1980, 57.

Ensimmäistä kertaa synnyttäjille annettava sairausapu mainittiin jo säätyvaltiopäivien aikana vuonna 1892 työväenvakuutuskomitean ehdotuksessa asetukseksi työntekijäin sairasvakuutuksesta. Ehdotus kuului: ”Lapsensynnyttäjä saakoon sairasapua vähintään kahdeksaltakolmatta päivältä.” Asetus olisi koskenut teollisuustyöntekijöitä, ja sairausapu tarkoitti tietyn rahasumman maksamista.⁷⁸ Hallitus ei toteuttanut ehdotusta.⁷⁹ Toinen yritys teollisuuden palveluksessa olevien naisten työsuojelun järjestämiseksi tehtiin vuoden 1904–1905 säätyvaltiopäivillä. Nyt synnyttäjille vaadittiin synnytyslomaa viideksi viikoksi ennen synnytystä ja seitsemäksi sen jälkeen.⁸⁰ Täyden palkan maksamista synnytysloman ajalta ehdotti vuoden 1906 työväensuojelukomitea, mutta asia ei edennyt.⁸¹ Eduskunnassa asia tuli siis esille vuoden 1908 toisilla valtiopäivillä Hilja Pärssisen toimesta. Hän ehdotti, että jokaiselle vähävaraiselle synnyttäjälle maksettaisiin kuudelta viikolta ennen synnytystä ja kahdeksalta viikolta synnytyksen jälkeen keskimääräinen päiväpalkka sekä maksuton kättilön- ja lääkärinapu.⁸² Suomalaisen puolueen Hedvig Gebhard oli samoilla linjoilla oman ehdotuksensa kanssa. Kumpikaan aloite ei johtanut toimenpiteisiin, vaikka ne uusittiin sekä vuoden 1909 että vuoden 1910 valtiopäivillä.⁸³ Naisten työssäkäyntiä ei katsottu voitavan rajoittaa ilman taloudellista korvausta, ja kukapa korvauksen olisi maksanut. Lisäksi Suomessa vallinneen liberalistisen ajattelutavan mukaan perheen tuli olla ensisijainen elättäjä. Suurin osa porvareista kannatti kyllä äitiysvakuutuksen toteuttamista mutta yleisen sairasvakuutuksen sisällä.⁸⁴ Sairausvakuutuslakia saatiinkin sitten odottaa vuoteen 1964 saakka. Maailmalla sen sijaan puhalsivat toisenlaiset tuulet. Monissa Euroopan maissa oli jo ehdotetun kaltainen järjestelmä. Kansainvälinen työjärjestö oli 1919 hyväksynyt äitiyssuojelua koskeneen sopimuksen, joka tuli voimaan 1921. Sen mukaan kaikille työssä olleille naisille olisi turvattava vähintään 12 viikon synnytysloma sekä riittävä korvaus tältä ajalta. Suomi ei ratifioinut sopimusta.⁸⁵

Siinä, missä säätyläisnaisten naisasialiike taisteli 1880-luvulta eteenpäin naisten oikeudesta virkoihin ja niiden edellyttämään koulutukseen, työläisnaisilla oli kyllä mahdollisuus ottaa osaa työelämään. Sen sijaan perheenäidin roolissa työläisnaisilla oli ongelmia.⁸⁶ Vaikka työläisnaisliike kannatti lasten päivähoitoa, se piti samanaikaisesti tärkeänä työläisäidin arvostuksen ja oikeuksien lisäämistä. Työläisnaiset eivät olleet yhteiskunnallistamassa äitiyttä, vaan he halusivat korostaa

⁷⁸ KM 1892:5, 1. luku 1 § ja 2. luku 5 §.

⁷⁹ Lähteenmäki 1995, 277–278.

⁸⁰ Laisi 1987, 135; Lähteenmäki 2006, 105.

⁸¹ Lähteenmäki 1995, *ibid.*

⁸² Laisi 1987, 135–136.

⁸³ Lähteenmäki 2006, *ibid.*

⁸⁴ Lehto 1980, 58–59.

⁸⁵ Valkonen 1980, 88.

⁸⁶ Laisi 1987, 137; Lähteenmäki 2006, 144.

oikeuttaan kotiin ja lapsiin.⁸⁷ Työläisnaistenhan oli ansiotuloistaan ja työpaikan säilymisestä huolta kantaen työskenneltävä raskausaikana viimeisilleen ja palattava työhön jo muutamia päiviä synnytyksen jälkeen.⁸⁸

3.1.1 ”Kun töihin oli minun mentävä”⁸⁹

Vaikka valtiopäiväaloitteiden ensisijaisena tavoitteena oli ollut turvata synnyttäjien toimeentulo, ensimmäiseksi saatiin aikaan äitiyttä suojeleva asetus. Vuonna 1917 annettu asetus työstä teollisuus- ynnä eräissä muissa ammateissa kielsi naisen pitämisen työssä synnytyksen jälkeen neljänä ensimmäisenä viikkona.⁹⁰ Myöskään ennen synnytystä naista ei saanut pitää sellaisessa työssä, joka ”siinä tilassa voi olla vahingollinen”.⁹¹ Työläisäitien ongelmaksi tuli kiellon myötä synnytyksen jälkeinen toimeentulo: töihin ei voinut mennä, mutta palkan korvaavaa rahaa ei saanut mistään. Työnantajat saattoivat lisäksi irtisanoa viimeisillään raskaana olevan naisen ennen synnytystä.⁹² Vuonna 1919 annettiin laki kauppa-, konttori- ja varastoliikkeiden työoloista. Näissä teollisuutta kevyemmissä työpaikoissa työskentely kiellettiin synnytyksen jälkeisinä kuutena viikkona.⁹³ Jonkinlainen palkaton synnytysloma oli nyt lakisääteinen. Edistystä tapahtui, kun lisäksi vuoden 1922 työsopimuslaissa kiellettiin työnantajaa purkamasta työntekijän työsopimusta sinä aikana, jonka tämä oli pois synnytyksen takia.⁹⁴ Tämän jälkeen äitiyssuojelusta ja synnyttäneelle äidille maksettavasta korvauksesta tehtiin useita aloitteita eduskunnassa, mutta ne eivät johtaneet toimenpiteisiin.⁹⁵ Laki siis kielsi työnteon määräaikana useimmilta ansiotyössä olevilta synnyttäjiltä, mutta ei vielä taannut toimeentuloa tuona aikana.

Valtio ryhtyi vuonna 1923 maksamaan perhelisää niille virkamiehilleen ja työntekijöilleen, joilla oli alaikäisiä lapsia huollettavinaan. Vuonna 1947 teollisuuden työnantajat ryhtyivät samaan. Lisistä luovuttiin seuraavana vuonna, koska niin moni jäi niiden ulkopuolelle. Sen sijaan valtio ryhtyi maksamaan lapsilisää vuodesta 1948 alkaen kaikista alle 16-vuotiaista lapsista.⁹⁶ Klaus Lindgren huomauttaa, että näin Suomessa päädyttiin pohjoismaiseen käytäntöön, jossa perheiden tuesta

⁸⁷ Nätkin 1997, 41–42.

⁸⁸ Valkonen 1980, 88.

⁸⁹ Kotiapulaiset, 2444–2445. Runo kotiapulaisesta.

⁹⁰ Asetus 64/1917, 17 §; KM 1945:4, 20.

⁹¹ Asetus 64/1917, 17 §.

⁹² Lähteenmäki 1995, 277.

⁹³ Laki 132/1919, 10 §.

⁹⁴ Laki 141/1922, 3. luku 31 §.

⁹⁵ KM 1945:4, 20.

⁹⁶ Laki 541/1948, 1 §.

huolehtii valtiolta eikä Keski-Euroopan tapaan työnantaja. Lapsilisästä tuli moneksi vuosikymmeneksi perheiden julkisen tuen perustekijä. Sen reaalin arvo kuitenkin laski palkkoihin ja elinkustannuksiin nähden 1960-luvun alusta aina 1970-luvun puoleenväliin asti. Siihen viittaa Riittakin tutkimuksen alussa siteeratusta kommentissaan: ”Saimme lapsemme aikana, jolloin lapsilisät olivat nimellisiä ja äitiysloma oli vajaa kaksi kuukautta.”⁹⁷ 1975 lapsilisiä korotettiin tuntuvasti, samoin 1980-luvun alussa sekä vielä vuonna 1994. Heti seuraavana vuonna lapsilisää leikattiin kuitenkin siten, että monilapsiset perheet menettivät eniten.⁹⁸

Äitiysavustuslaki toteutettiin vuonna 1937. Aluksi tuki oli sidottu tuloihin ja annettiin vain köyhäinhoitoa tarvitseville.⁹⁹ Vähävaraiselle äidille maksettiin näin kertakorvauksena 450 markkaa, ja maksamisen ehtona oli se, että äiti sai lääkäriltä tai kunnankätilöltä todistuksen raskaudesta.¹⁰⁰ Tällä haluttiin oletettavasti saada odottavia äitejä jonkinlaisen alkeellisen neuvolajärjestelmän piiriin. Lindgren toteaaakin, että äitiysavustuksen taustalla oli huoli Suomen väestönkasvun turvaamisesta ja toisaalta pyrkimys parantaa lasten terveyttä sitomalla avustus terveystarkastuksiin.¹⁰¹ Seuraavina vuosina äitiysavustuksen tuloarvoja madallettiin, ja lopullisesti vähävaraisuusehdot poistettiin vuonna 1949.¹⁰² Jo aikaisemmin vuonna 1941 tehdyn päätöksen mukaan Helsingin kaupungin naispuolisilla viranhaltijoilla oli ollut oikeus saada virkavapautta kuusi viikkoa ennen synnytystä ja kuusi viikkoa sen jälkeen, minä aikana he saivat täyden palkan kahdelta kuukaudelta sekä muulta ajalta kaksi kolmannesta. Vastaava etu oli ollut myös kaupungin naispuolisilla työntekijöillä, jotka olivat olleet kuusi kuukautta kaupungilla töissä.¹⁰³ Vuonna 1942 annettiin laki, jonka mukaan myös valtion viran tai toimen haltijalla oli raskauden ja synnytyksen vuoksi oikeus saada kahden kuukauden virkavapaus täysin palkkaeduin.¹⁰⁴ Valtion palveluksessa olevilla työntekijöillä sitä vastoin ei ollut vastaavaa oikeutta.¹⁰⁵ Sodan aikana vuonna 1943 perustettiin komitea äitiyssuojelulain laatimiseksi.¹⁰⁶ Komitea jätti ehdotuksensa äitiyssuojelulaiksi vuonna 1945, mutta sitä ei koskaan toteutettu. Liekö ollut liian kallis ehdotus? Laissa olisi yhdenmukaistettu sekavia käytäntöjä, ja synnytyksilomaksi määriteltiin kahdeksan viikkoa. Myös menetetyistä ansioista oli tarkoitus maksaa korvausta niin, että työnantajan osuus olisi ollut 25

⁹⁷ Kotiapulaiset, 1139.

⁹⁸ Lindgren 2000, 25.

⁹⁹ Laki 322/1937, 1 §.

¹⁰⁰ Laki 322/1937, 4 § ja 7 §.

¹⁰¹ Lindgren 2000, *ibid.*

¹⁰² Lehto 1980, 59.

¹⁰³ KM 1945:4, 21.

¹⁰⁴ Laki 1030/1942, 9 §.

¹⁰⁵ KM 1945:4, *ibid.*

¹⁰⁶ KM 1945:4, 10.

prosenttia naisen palkasta ja valtio olisi korvannut loput.¹⁰⁷ Kansanedustajien ja kansalaisjärjestöjen aloitteet sekä komiteamietintöjen ehdotukset johtivat vuonna 1949 hallituksen esityksiin synnytyyslomalaisiksi ja laiksi synnytyyslomakorvauksesta. Esityksiä ei hyväksytty laeiksi asti, mutta Auli Dahlström huomauttaa, että synnytyysloman kohderyhmäksi vakiintuivat ansiotyössä käyvät synnyttäjät. Maaseudun pientilojen äidit jäivät esitysten ulkopuolelle, mikä myös osaltaan esti lakien aikaansaamisen.¹⁰⁸

Vuonna 1963 sairausvakuutuslaki vihdoinkin toteutettiin, ja se tuli voimaan seuraavan vuoden syyskuussa. Äitien yleisestä palkkatyöstä huolimatta äitiysrahasta tuli vasta nyt lakisääteinen.¹⁰⁹ Jo ennen lain voimaantuloa useilla aloilla oli Klaus Lindgrenin mukaan maksettu palkkaa synnytyysloman aikana, yleisimmin yhdeltä kuukaudelta.¹¹⁰ Uudessa laissa määrättiin, että jokaisella naispuolisella vakuutetulla, jonka raskaus oli kestänyt vähintään 180 päivää, oli oikeus saada äitiysrahaa. Äitiysrahan määrä päivää kohti vastasi sairauspäivärahaa. Minimi, neljä markkaa päivässä, maksettiin kaikille pienituloisille ja niille, jotka eivät olleet palkkatyössä. Äitiysrahaa maksettiin 54 arkipäivältä siten, että kolmannes siitä kohdistui synnytyksestä välittömästi edeltäneeseen ja kaksi kolmannesta sitä välittömästi seuraavaan aikaan.¹¹¹ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että ennen lapsen syntymää äiti sai olla kotona kolme viikkoa ja vauvan tultua maailmaan vielä kuusi viikkoa. Laissa ei otettu huomioon, että lapset hyvin harvoin syntyvät laskettuna päivänä. Jos lapsi syntyi viikonkin myöhässä, äidin yhteinen aika lapsen kanssa supistui vastaavasti viikolla. Toisaalta työsopimuslakien mukaiset synnytyyslomat olivat tuohon aikaan työehtosopimuksesta riippuen vain neljän ja kuuden viikon pituisia ja koskivat vain synnytyksen jälkeistä aikaa.¹¹² Äitiysrahan maksukausi oli siis aluksi monilla sopimusaloilla pidempi kuin lakisääteinen vapaa.

Saimme nuorimman lapsemme marraskuussa 1971, ja ihmettelen vieläkin, miten uskalsin jättää hänet näiden tyttöjen hoitoon. Siihen aikaan ei oikein ollut muutakaan mahdollisuutta. Töihin piti mennä äitiyslomalta jo tammikuussa 1972. (lukion äidinkielen lehtori, s. 1939)¹¹³

Vuoden 1970 työsopimuslaissa mainittiin ensimmäistä kertaa synnytyysloma. Sen pituudeksi määritettiin sama aika kuin sairausvakuutuslain mukaan sai äitiysrahaa eli vähintään 54 päivää. Nyt kuitenkin määrättiin, ettei synnytyysloma pääty aikaisemmin kuin kuuden viikon kuluttua

¹⁰⁷ KM 1945:4, 4–5.

¹⁰⁸ Dahlström 1993, 68–71.

¹⁰⁹ Julkunen 1999, 89.

¹¹⁰ Lindgren 2000, 25.

¹¹¹ Laki 364/1963, 2. luku 16 ja 21–23 §.

¹¹² Dahlström 1993, 81.

¹¹³ Kotiapulaiset, 1741.

synnytyksestä. Työnantajaa ei velvoitettu maksamaan palkkaa synnytysloman ajalta, mutta jos työntekijä joutui jäämään sairauslomalle raskauden vuoksi, hänellä oli oikeus sairausajan palkkaan. Työnantaja ei saanut irtisanoa työntekijän työsopimusta synnytysloman aikana tai saatuaan tietää työntekijän olevan raskaana.¹¹⁴ Vuonna 1971 äitiysrahakautta pidennettiin kolmeen kuukauteen, ja vuonna 1974 työsopimuslakiin sisällytettiin lisämääräys, että synnytysloma oli myönnettävä seitsemäksi kuukaudeksi äidille, joka oli palkkasuhteessa. Tämä oli jo kansainvälistä huipputasoa,¹¹⁵ vaikka palkan menetyksestä ei vielä maksettu korvausta.¹¹⁶ Äitiysloman aikaista työsuhdeturvaa parannettiin hieman vuonna 1978 annetulla työsopimuslain muutoksella. Sen mukaan työnantaja ei saanut irtisanoa työntekijän työsopimusta enintään 12 kuukautta kestäväen synnytysloman aikana.¹¹⁷ Toisaalta jo 1940-luvulla oli osoitettu, että monet työnantajat olivat myöntäneet naisille heidän lakisääteisiä lomiaan pidempiä synnytyslomia.¹¹⁸ Synnytyksen yhteyteen sijoitettu lyhyt isyysloma toteutui vuonna 1978, ja vuodesta 1980 eteenpäin isälle on annettu oikeus jäädä kotiin lapsen kanssa vanhempainrahan turvin. Uusista laeista ei ollut tutkimukseni äideille enää iloa kuin siltä osin, että he ovat saaneet seurata omien lastensa erilaista äitiyttä ja isyyttä.

3.1.2 ”Ja pieni lapsi jätettävä jo kahden kuukauden ikäisenä”¹¹⁹

On kevät 1962. Kiirastorstai-iltana olen synnyttänyt esikoistyttäreni. Suoritan parhaillaan gynekologian kurssia, johon liittyy synnytysten hoitoa yhtenä osana. Seuratakseni omaa kurssiani minun on vielä kevään kuluessa hoidettava muutama synnytys. Niinpä pääsiäisen mentyä tiistaiaamuna pakkaan vauvan varusteineen mukaani ja ajelen Naistenklinikalle seurani nuori sukulaistyttö, joka on sovitusti tullut meille kotiapulaiseksi. [...] Synnytysten lomassa käyn välillä aina imettämässä ja taas palaan vahtivuorooni. Synnytykset hoituvat, vauva hoituu ja pääsen suorittamaan tenttiä k.o. aineesta muiden mukana.¹²⁰

Tämän lääkärin vauva syntyi sopivasti pääsiäisloman aikana, eikä äiti jäänyt yhtään jälkeen kurssitovereistaan. Hän ei paljon äitiyslomia kaipaillut – olihan kotiapulainen hoitamassa vauvaa.

Kun lasten hoito oli hyvissä käsissä ja talouskin hoitui, valmistuin toista lasta odottaessani ja sain heti työpaikankin. Ei ollut suurta ristiriitaa perheen ja työn yhteensovittamisessa, kun nuori apulainen varttuessaan otti yhä enemmän vastuuta kodin ja perheen hoitamisesta.¹²¹

¹¹⁴ Laki 320/1970, 2. luku 34 § ja 3. luku 37 §.

¹¹⁵ Kuusipalo 1999, 66–68.

¹¹⁶ Waris 1980, 115.

¹¹⁷ Laki 476/1978, 37 §.

¹¹⁸ KM 1948:9, 11.

¹¹⁹ Kotiapulaiset, 2444–2445 Runo kotiapulaisesta.

¹²⁰ Kotiapulaiset, 3087.

¹²¹ Kotiapulaiset, ibid.

Tämäntyyppiset, hyvin myönteiset muistot ovat aineistossani vähemmistössä. Vaikka suurimmalle osalle kotiapulaisen pitämisestä on jäänyt hyvät muistot, pienen vauvan jättäminen tuotti useimmiten tuskaa. Tyypillisimmin tilanteeseen suhtauduttiin kuten vuonna 1940 syntynyt äidinkielenopettaja.

Ei silloin ollut mitään äitiysturvaa, kun ei ennen ollut ollut töissä. Siispä kun koulu alkoi syyskuun 1. päivänä, niin töihin vain, ja kotiin oli jätettävä kaksiviikkoinen vauva. Oli opintovelkojakin molemmilla, joten hankkeeseen oli kiire.¹²²

Ristiriita syntyi siitä, että töihin oli mentävä, koska ei ollut äitiyslomaa ja toisaalta, koska oli kouluttauduttu ja totuttu itsenäisyyteen. Ei haluttu tehdä vuosisadan alun sisarien tapaan valintaa lasten ja palkkatyön välillä. Kotiapulainen oli toki äidin jälkeen toiseksi paras vaihtoehto vauvan hoitajaksi, joten ihan huonosti näiden ansioäitien asiat eivät olleet – heillä oli kuitenkin varaa palkata apulainen. Se ei silti poistanut naisen kaksoisroolin ongelmaa: äitiyden onnea oli vaikea yhdistää työuraan. Toisaalta yhteiskunnassa eli vielä vahvana kotiäitiyttä ihannoiva eetos, mutta toisaalta suomalainen nainen oli jo pitkään saanut samanlaisen yleissivistyksellisen koulutuksen kuin mieskin, ja työelämä veti puoleensa. Pois kotoa vetivät myös taloudelliset syyt: yksi työskenteli elääkseen, toinen kohottaakseen elintasoaan.

Kotiapulaisten työnantajiksi ryhtyessään muistitietoaineiston pariskunnat olivat nuoria, vastavalmistuneita tai pian valmistuvia ja vastaviihittyjä. Rouvat ovat pääosin syntyneet 1930-luvulla. Aineistoon mahtuu myös rouvia, jotka saivat ensimmäisen lapsensa jo useamman vuoden työelämässä oltuaan. Opettajarouvien lisäksi aineistosta löytyy monta lääkäriä ja muuta sosiaali- ja terveysalan ammattilaista. Muista ammateista mainitaan muun muassa toimistotyöntekijä, kampaaja ja kauppias. Aivan samoin Pirkko Karjalaisen ja Leena Paananen tutkimuksissa rouvista suuri osa oli opettajia ja sairaanhoitohenkilöstöä.¹²³ Helsinkiläisiä perheenemäntiä tutkineen Marja-Liisa Sytelän mukaan kotiapulaisen palkanneista naisista useimmilla oli akateeminen loppututkinto.¹²⁴ Kotiäitejä tai –rouviakin kotiapulaiset mainitsevat neljä, joten ihan aina kotiapulaista ei otettu nimenomaan lasten vuoksi. Päivi (s. 1949) työskenteli juuri tällaisessa perheessä. ”Sitä ihmettelin, että mitä ihmettä he tekevät kotiapulaisella, kun rouva on kotona ja siivooja käy kerran viikossa.”¹²⁵ Karjalaisen tutkimuksen mukaan kotiapulainen oli pääasiassa palkattu sellaiseen perheeseen, jossa molemmat vanhemmat olivat ansiotyössä. Rouvista vieläpä muussa kuin säännöllisessä päivätyössä

¹²² Kotiapulaiset, 1620.

¹²³ Karjalainen 1976, 81; Paananen 1970, 59.

¹²⁴ Sytelä 1970, 21.

¹²⁵ Kotiapulaiset, 2216.

oli huomattava osa, joten lapsenhoitajan tarve oli ilmeinen.¹²⁶ Herrojen kohdalla Karjalainen ja Paananen mainitsevat yleisimmiksi ammattinimikkeiksi lääkärin, opettajan, diplomi-insinöörin ja johtajan.¹²⁷ Omassa aineistossani herrojen ammateista on vähemmän mainintoja. Muutama rouva kertoo virkamiesperheestään tai työskentelystään samassa kansakoulussa opettajapariskuntana. Opettajia on joka tapauksessa miehissäkin eniten. Toiseksi eniten on hieman yllättäen työläisiä (esimerkiksi metalli- ja rautatietyöläisiä sekä autonkuljettajia), ja kolmantena suurempana ryhmänä ovat lääkärit. Marja-Liisa (s. 1954) muistelee, että ”[s]illoin oli siis tavallisella duunarillakin mahdollisuus palkata nuori työntekijä perheen vuoksi.”¹²⁸ Hän työskenteli perheessä, jossa äiti oli kadunlakaisija ja isä autonkuljettaja. Naisissa työläisäitejä mainitaan olleen vain viisi, ja pääosin sekä naiset että miehet ovatkin vähintään opistotasoisesti koulutettuja. Aineistoni perheissä oli tavallisesti kaksi lasta. Myös yksi- ja kolmilapsisia perheitä oli runsaasti. Lasten iät vaihtelivat kahdesta viikosta alakoululaisiin. Eniten oli vauvoja. Äiti saattoi vielä imettää vauvaansa, varsinkin jos työpaikka oli kodin läheisyydessä. Ulla (kotitalousopettaja, s. 1941) kertoo: ”Äitiysloma oli tuolloin 3 kk. [...] Meitä pienten vauvojen imettäviä äitejä työpaikalla oli useampiakin.”¹²⁹ Apulainen saattoi myös olla perheessä niin kauan, että lapsiluku lisääntyi hänen aikanaan. Työmäärä siis lisääntyi, kun ei ollut kertakäyttövaippojakaan, kuten moni apulainen muistaa mainita.

3.1.3 ”Uusi unelma-apulainen: nuori, taitava, herttainen Eila”¹³⁰

Tammikuun 1960 aikana Aamulehden Palvelukseen otetaan -osiossa haettiin lähes kahtasataa kotiapulaista. Pula oli selvästi kova, sillä useissa ilmoituksissa mainittiin hyvä palkka, oma huone ja radio, joissain luvattiin paljon vapaa-aikaa ja lauantait vapaiksi. Olipa sellaisiakin ilmoituksia, joissa myös kotiapulaisen avioton lapsi toivotettiin tervetulleeksi. Samaan aikaan, tammikuussa 1960, kotiapulaispaikkaa haki vain 29 henkilöä. Heistäkin osa haki ensisijaisesti jotain muuta työtä. Vuoden 1970 tammikuussa Aamulehdessä haettiin edelleen sataaseitsemää kotiapulaista. Samaan aikaan hakijoita oli vain neljä. Lastenhoito-ongelma ei ollut vuosikymmenessä muuttunut miksikään.

Tytöt olivat tullessaan 16–18-vuotiaita, osa hyvin kokemattomia, nyt ajatellen täysiä lapsia. Joitakuuta piti opettaa taloustöihin kädestä pitäen; [...] Mutta tytöt oppivat. Oli laadittu

¹²⁶ Karjalainen 1976, 79–80.

¹²⁷ Karjalainen 1976, 81; Paananen 1970, 59.

¹²⁸ Kotiapulaiset, 1448.

¹²⁹ Kotiapulaiset, 2521.

¹³⁰ Kotiapulaiset, 1129.

yksityiskohtainen, suorastaan minuuttiaikataulu kodin töiden sujumiseksi: lapsen syöttö – ulos pukeminen – sisään – potalle – välipala – leikkimistä – lukemista aina sen mukaan, minkä ikäisestä lapsesta oli kyse. Myös viikoittaiset työt oli jaettu eri päiville: siivouspäivä oli esim. keskiviikko, [...] Pyykinpesukone pyöri, sen saatuamme, lähes joka päivä. Leipomispäivä oli lauantai tai perjantai kuusi- ja viisipäiväisen työviikon mukaan.¹³¹

Anna-Liisa (äidinkielen opettaja, s. 1934) kertoo monen perheenemännän tapaan vuolaasti apulaisistaan. Useammin he kehuvat hyviä tyttöjään kuin haukkuvat. Haukkuminen on enemmänkin sen ihmettelyä, kuinka joku voi olla niin saamaton tai välinpitämätön lapsia kohtaan. Lisäksi emännät harmittelevat omia erehdyksiään apulaisen valinnassa. Marja-Liisa Sytelän tutkimuksen mukaan vuonna 1969 helsinkiläisistä ansioäideistä 76 prosenttia oli tyytyväisiä sen hetkiseen kotitalousapuun. Suurin tyytymättömyyden syy oli apulaisen epäitsenäisyys ja ammattitaidottomuus.¹³² Halveksuntaa kotiapulaisen ammattia kohtaan ei aineistossani esiinny. Rouvat asettivat Pirkko Karjalaisen mukaan hyvän apulaisen luonteenpiirteistä etusijalle luotettavuuden, huolellisuuden ja vastuuntuntoisuuden sekä toisaalta seurallisuuden, iloisuuden ja ahkeruuden. Suhtautumisessa lapsiin pidettiin tärkeimpänä yleistä lapsirakkautta ja viihtymistä lasten seurassa.¹³³ Karjalainen kiinnitti huomiota siihen, että erilaisista taidoista esitettiin varsin vähän vaatimuksia. Karjalainen pohtiikin, heijastiko tämä sitä, ettei taitoja enää voinut vaatia, jos yleensä oli apulaisen saanut.¹³⁴ Aineistoni äidit kokivat, että apulaiset tekivät tärkeää työtä huolehtiessaan heidän lapsistaan. Oli varsin tavallista, että perhe sai apulaisen, joka piti lapsista ja hoiti kotityötkin rivakasti siinä sivussa, kuten Anna-Liisa muistelee:

Kun lauantaina tulín koulusta, lapset oli hoidettu, koti siivottu ja leivottu pullat, karjalanpiirakat ja kakut. En vielä kukaan voi ymmärtää tuota tehokkuutta.¹³⁵

Suurin ongelma oli apulaisten vaihtuvuus. Harva perhe sai pitää samaa apulaista vuotta pidempään. Pahimmillaan perheessä saattoi kymmenen vuoden aikana olla 15 eri apulaista. Se teetti perheenemännälle lisätyötä. Kaikki piti opettaa aina uudestaan, ja kesti aikansa, että perheen ja apulaisen välille syntyi luottamus. Vuonna 1967 alkoi Riitan perheessä

Eevojen, Tuulien ja Pirjojen aika. Se merkitsi jatkuvaa tyttöjen opettamista sekä sopeutumista uusiin ihmisiin kodissamme. Useimmat tytöt kotiutuivat hyvin perheeseemme, mutta vieraan ihmisen läsnäolo perheessämme tuntui joskus rasittavalta. Vanhempien lasten ja kuopuksen väliä oli 8 vuotta ja tämä venytti kotiavun käyttöä aina vuoteen 1981 asti.¹³⁶

¹³¹ Kotiapulaiset, 2147.

¹³² Sytelä 1970, 34.

¹³³ Karjalainen 1976, 96.

¹³⁴ Karjalainen 1976, 97.

¹³⁵ Kotiapulaiset, 2150.

¹³⁶ Kotiapulaiset, 1135.

Vaihtuvuuden vuoksi perheet saivat huomata apulaisten erilaisuuden. Yksi saattoi olla täysin välinpitämätön lasta kohtaan, kun taas toisesta tuli ihan perheenjäsen. Liisalla (verotoimiston kamreeri, s. 1935) on kokemusta viidestätoista apulaisesta. Sellaiseen määrään mahtuu monenlaisia muistoja.

Seuraava apulaisemme oli Helena [...] Näin kyllä, ettei hän ole siisti eikä nokkelan oloinen. Olimme hänet pelkämästä säälistä, kotona kun oli monta lasta ja hirveä köyhyys. Valinta oli totta tosiaan erehdys. Hän ei osannut tehdä oikeastaan mitään.

Seuraavakin oli huono: ”Hän oli reipas ja itsetietoinen tyttö, muttei oikein huusholli-ihminen eikä tainnut oikein lapsiakaan rakastaa.”¹³⁷ Pahinta olikin, jos tyttö ei hoitanut lapsia kunnolla. Vaikka ruoanlaitto olisi sujunut ja koti ollut hohtavan puhdas, äidit kärsivät, jos lapsista ei pidetty tarpeeksi hyvää huolta. Vaikka yksi Aunen (lehtori, s. 1937) perheen apulaisista rikkoi astioita,

emme hennoneet esittää pienestä palkasta vähennystä, vaan kärsimme vahingot. Tulihan lapsi hyvin hoidetuksi ja se oli tärkeintä. Olimme sanoneet, että pääasia on lastenhoito. Jos haluat tehdä muuta, emme kiellä. Paljon tuota muuta tapahtui. Siivoukset, leipomiset, ruoanlaitot ja pyykinpesut oli tehty, kun tulin kotiin. (lehtori, s. 1937)¹³⁸

Paras oli se tyttö, joka oli nuori, iloinen sekä hyvä oppimaan ja osasi käsitellä lapsia. Hänkin lähti emäntäkouluun. Kotiapulaisille työ oli selvästi vain väliaikaista heidän odotellessaan koulutuspaikkoihin pääsyä tai parempia työpaikkoja. Saattoi käydä niin, että tyttö jo tullessaan kertoi avoimesti haluavansa koulutukseen tai kävi iltakoulua. Emännät hyväksyivät koulunkäynnin ja osa kannustikin siihen, mutta he ajattelivat myös, että pelkämästä apulaisena olemisesta oli tytöille hyötyä, sillä oppivathan he paljon kodinhoidosta ja lapsista. Monet päätyivätkin sosiaalialalle.

Pirkko Karjalaisen tutkimista apulaisia pitäneistä perheistä pääosa kuului 1970-luvun alussa ylimpiin ja keskimmäisiin sosiaalisiin kerrostumiin, mutta tilanne vaihteli paikkakunnittain. Suurissa kaupungeissa alempiin sosiaalisiin kerrostumiin kuuluvat saattoivat sijoittaa lapsiaan kunnalliseen päivähoitoon tai yksityiseen perhepäivähoitoon, koska hoitopaikkoja oli suhteellisen hyvin tarjolla. Maaseudulla sen sijaan kunnallinen päivähoito oli miltei järjestämätöntä ja yksityisiä hoitopaikkoja vaikea löytää. Alempiinkin kerrostumiin kuuluvat perheet joutuivat tällöin turvautumaan talouteen palkattavaan apulaiseen.¹³⁹ Toisaalta suurissa kaupungeissa ja kaupungeissa ylipäättään oli tarjolla paljon hyviä apulaisia, mutta pienemmällä paikkakunnilla työnhakijoita ei välillä ollut lainkaan. Jotkut ansioäidit muistelevat, ettei pestiä hakenut kuin yksi tyttö ja hänet oli otettava. Kun hyvän tytön menetti, saattoi kestää kauan ennen kuin löytyi edes lähelle yhtä hyvä.

¹³⁷ Kotiapulaiset, 848–849.

¹³⁸ Kotiapulaiset, 1128.

¹³⁹ Karjalainen 1976, 87–90.

Lisää ongelmia alkoi ilmetä 1970-luvun kuluessa. Kotiapulaisia ei tahtonut saada enää ollenkaan. Vain kalustettu, erillinen yksiö houkutteli paikanhakijoita, mutta silloinkin suurin osa kyselijöistä oli kiinnostunut nimenomaan asunnosta. Kun edellinen apulainen lähti, seuraavaa oli yhä vaikeampi saada. Perheen äiti saattoi joutua jopa kulkemaan talosta taloon houkuttelemassa tyttöjä.¹⁴⁰ Äideillä oli siis todella taiteilemista työn, apulaisensaannin ja lasten kanssa.

3.2 Päivähoito

Yleinen mielikuva on, että ennen vanhaan äiti hoiti lapsensa kotona. Mielikuva ei ole aivan väärä, mutta ihan liian yleistävä. Klaus Lindgren toteaa, että lasten hoito on aina ollut riippuvaista vanhempien taloudellisista mahdollisuuksista ja heidän arvoistaan.¹⁴¹ Perhe sitoi naisen kotiin erityisesti teollistumisen alkuaikoina. Vuonna 1920 suurimpien kaupunkien naimisissa olevista naisista oli työssä käyviä vain 11 prosenttia. Perheellisyys oli kaikissa väestöryhmissä esteenä vaimojen työssäkäynnille.¹⁴² Maatalousympäristössä äiti hoiti pienimmän lapsensa töiden lomassa ja lapsen opittua liikkumaan häntä hoitivat isommat sisarukset ja vanhukset, jotka eivät vielä tai enää kyenneet osallistumaan lastenhoitoa raskaampaan työhön.¹⁴³ Anna-Leena Välimäki näkee myös lapsityövoiman käytön eräänlaisena lastenhoitojärjestelmänä.¹⁴⁴ Eihän lapselle toki tarvittu hoitajaa, kun hän oli työssä. Alle 12-vuotiaiden työ teollisuus- ja käsityöammateissa kuitenkin kiellettiin vuonna 1890 voimaan tulleella asetuksella.¹⁴⁵ Koska äitien työpanosta tarvittiin nyt lasten sijaan, jäivät lapset kokonaan ilman hoitoa.

Huolehtiessaan jokapäiväisestä leivästä ovat he [työläisäidit] pakoitetut jättämään lapsensa päiväkausiksi ilman hoitoa, ja jokainen saattaa kuvitella millä mielellä äiti työssään ahertaa, mielessä epätietoisuus missä lapset oleskelevat, [...] Tämä on epäkohta jota on jonkun verran jo ryhdytty korjaamaan, ja on sitä koetettu lieventää perustamalla lastentarhoja ja seimiä sekä päiväkoteja lapsille. Näitä ei kuitenkaan milloinkaan ole ollut riittävästi, niin että kaikki niihin pyrkijät olisivat tulleet vastaanotetuiksi. Kun nämä laitokset suurelta osaltaan ovat yksityisillä lahjoitusvaroilla ylläpidettyjä ja kunnat ainoastaan erinäisillä avustuksilla ovat niitä tukeneet, on niiden toiminta aina ollut epämääräistä ja siten yksityisen hyväntekeväisyyden varassa.

Sosialidemokraattisen Naisliiton edustajakokouksessa joulukuussa 1919 Martta Salmela-Järvinen piti puheen aiheesta ”Lastentarhoja ja –seimiä sekä päiväkoteja riittävästi köyhälistön lapsille”.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Kotiapulaiset, 2149.

¹⁴¹ Lindgren 2000, 30.

¹⁴² Jallinoja 1979, 35–36.

¹⁴³ Pulma & Turpeinen 1987, 321; Välimäki 1999, 64.

¹⁴⁴ Välimäki 1999, 69.

¹⁴⁵ Asetus 18/1889, 7 §.

¹⁴⁶ Husu et al. 1995, 180–181 mukaan.

Varsinkin työläiskaupunginosien ilman valvontaa kasvavat lapsilaumat herättivät huolestuneisuutta myös keski- ja yläluokassa siinä määrin, että lastentarhanopettaja Hanna Rothman perusti maksuttoman lastentarhan köyhiä lapsia varten jo vuonna 1888.¹⁴⁷ Anneli Anttonen kuitenkin huomauttaa, ettei tuon ajan lastentarhoja perustettu työssäkäyvien äitien tarpeisiin, vaan huolehtimaan ”köyhien perheiden hoidottomista lapsista”.¹⁴⁸ Vaatimukset työväestön lasten huollon ja kasvatuksen järjestämiseksi kuitenkin kasvoivat,¹⁴⁹ ja kunnallisia lastentarhoja alettiin perustaa vuodesta 1919 lähtien. Lastentarhat alkoivat saada valtionapua ministeri Miina Sillanpään aloitteesta vuonna 1927, mutta tuolloin kunnallista päivähoitoa pidettiin enemminkin köyhäinapuna äideille, joiden oli pakko käydä töissä.¹⁵⁰ Lastentarhojen kokopäiväpaikoille sijoittui sosiaalisesti vaikeimmassa asemassa olevien perheiden lapsia ja osapäiväpaikoille paremmassa asemassa olevien perheiden lapsia. Näiden vuorovaikutusta pidettiin tärkeänä. Lastentarhatoiminta oli aina 1930-luvulle saakka köyhäinhoitolain määrittämä osa yhteiskunnallista lastenhoitoa.¹⁵¹ Vuoden 1936 lastensuojelulakiin kirjattiin, että kuntien tuli perustaa ja ylläpitää kotikasvatusta tukevia ja täydentäviä laitoksia.¹⁵² Sanamuoto viittasi ennalta ehkäisevään lastensuojeluun eikä tavalliseen päivähoitoon.¹⁵³ Lastensuojelun nimissä kuntien velvollisuus rajoittui lähinnä yksinhuoltajien lasten kasvatuksen tukemiseen.¹⁵⁴

Sota-aika oli suomalaisen hyvinvointivaltion historiassa merkityksellinen, koska kansalaisyhteiskunnan oli silloin pakko järjestää esimerkiksi lastenhoitoa äitien tehdessä isien työt.¹⁵⁵ Tästä seurasi, että äitiys ja palkkatyöläisyys alettiin nähdä soveliaampana yhdistelmänä kuin aikaisemmin.¹⁵⁶ Maatalousyhteiskunnassa tähän asti näkymättömäksi jäänyt avuttomista huolehtiminen tuli sekin julkiseksi kysymykseksi. Alkoi vakiintua uusi käsitys: äidin huolenpitoa voitiin osittain korvata toisella naisella. Se oli Mirja Satkan mukaan tärkeä välietappi naisten matkalla perhesuhteista riippumattomaan palkkatyöhön.¹⁵⁷ Miesten palatessa rintamalta naisten arveltiin jäävän työttömiksi, mutta siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen, sotakorvaukset ja jälleenrakennustyöt vaativat teollisuuden laajentamista ja toisaalta sotien miesmenetykset oli korvattava osittain naistyövoimalla. Toisin kuin monet keskieurooppalaiset maat, Suomi oli liian

¹⁴⁷ Anttonen 1994, 220–221; Välimäki 1999, 98.

¹⁴⁸ Anttonen 1994, 221.

¹⁴⁹ Pulma & Turpeinen 1987, 64–65, 90

¹⁵⁰ Kuusipalo 1999, 61–62; Laki 296/1927.

¹⁵¹ Välimäki 1999, 117.

¹⁵² Laki 52/1936, 2. luku 7 §.

¹⁵³ Heiskanen 1968, 4; Hänninen & Valli 1986, 193.

¹⁵⁴ Hänninen & Valli 1986, *ibid.*

¹⁵⁵ Satka 1993, 57; Välimäki 1999, 174.

¹⁵⁶ Satka 1993, 58.

¹⁵⁷ Satka 1993, 65.

köyhä pitämään naisia ja äitejä kotona. Naisten toiminta-alue laajeni ja heidän itsenäisyytensä kasvoi. Ei siis ollut ihme, että monen ansiotyössä olleen naisen oli vaikea ajatella palaavansa kotityöhön sodan päätyttyä.¹⁵⁸

Naimisissa olevien kaupunkilaisnaisten työssäkäynti alkoi yleistyä nopeasti 1950-luvulta eteenpäin, niin että vuonna 1960 se oli jo 46 prosenttia. Tähän oli Riitta Jallinojan mukaan syynä ennen kaikkea se, että avioliittojen solmiminen yleistyi voimakkaasti. Naimattomat naiset eivät enää voineet tyydyttää naistyövoiman tarvetta samassa määrin kuin ennen. Naistyövoiman käytöstä ei liioin voitu luopua.¹⁵⁹ Lisäksi kotiaskareet helpottuivat uusien työtä säästävien välineiden myötä, joten naista ei niin kipeästi enää tarvittukaan kotona. Alkoi myös olla jo vallalla, että lähes kaikki naiset olivat ennen avioliittonsa solmimista työskennelleet kodin ulkopuolella ja totuneet saamaan omaa rahaa. Koko elämäntapojen muutos tuki äitien hakeutumista työhön, mutta se merkitsi samalla yhteiskunnallista mullistusta. Kaikki muut kodin työt saattoi hoitaa töiden jälkeen, mutta lapset tarvitsivat hoitoa kaiken aikaa.¹⁶⁰

Vaikka naimisissa olevien naisten työssäkäynti kasvoi, vain vasemmiston naiskansanedustajat nostivat 1950-luvulla työssäkäyvien naisten ongelmat parlamentaariseen keskusteluun. Täytyy kuitenkin muistaa, että suurelle osalle suomalaisia naisia – pientilojen emännille – nämä kysymykset eivät olleet relevantteja. 1960-luvulle tultaessa äitiyttä korostava politiikka alkoi törmätä uudenlaisen naissukupolven radikaaleihin vaatimuksiin.¹⁶¹ Nuoret perheet ja perheen perustamisvaiheessa olevat nuoret muuttivat kaupunkeihin, joissa jo ennestään oli pulaa peruspalveluista. Sukulaisten apua ei ollut saatavissa, ja kotiapulaispaikkojen sijaan nuoret työtökin hakeutuivat pikku hiljaa mieluummin kaupan tai teollisuuden palvelukseen. Perhepäivähoito oli tuhansille perheille ainoa ratkaisu päivähoitopulmiin. Lasten jättäminen hoitoon täysin vieraisiin perheisiin, joiden olosuhteista ja hoitotavoista ei aina ollut riittävästi tietoa, lisääntyi nopeasti.¹⁶² Leila Räsänen ja Ritva Majuri jopa rinnastivat valvomattoman perhepäivähoitosysteemin vanhaan huutolaisjärjestelmään: lapsi annettiin hoitoon pienimpään maksuun tyytyväille. Myöskään hoidon jatkuvuudesta ei koskaan ollut varmuutta.¹⁶³ Työläisäitien ongelmasta alkoi muodostua kaikille lapsiperheille ja koko yhteiskunnalle vaikea ongelma, joka vaati pikaisia toimenpiteitä.¹⁶⁴ Näin

¹⁵⁸ Lähteenmäki 1999, 52–54.

¹⁵⁹ Jallinoja 1979, 36.

¹⁶⁰ Suviranta 1967, 9–10.

¹⁶¹ Kuusipalo 1999, 61–63.

¹⁶² Hänninen & Valli 1986, 151.

¹⁶³ Räsänen & Majuri 1969, 87–88.

¹⁶⁴ Hänninen & Valli 1986, *ibid.*

ollen valtion tuottamat päivähoitopalvelut alkoivat saada laajaa kannatusta vasemmistonaisten ohella myös monilta oikeistopuolueiden naispoliitikoilta. Vastapuolena oli edelleen keskustapuolueen naisten ajama kotiäitilinja ja vaatimus äidinpalkasta.¹⁶⁵

Puolueet olivat 1970-luvulla hyvin erimielisiä siitä, miten lasten päivähoito tulisi järjestää. Heikki Ervastin eduskunta-aloitteisiin perustuva selvitys osoittaa, että selvästi voimakkaimmin julkisen päivähoiton puolesta puhui SDP. Kotona tapahtuvaa lasten hoitoa SDP ei varsinkaan aluksi pitänyt ratkaisuna lastenhoito-ongelmaan. Myös SKDL oli julkisen päivähoiton kehittämisen kannalla. SKDL painotti kuitenkin jossain määrin myös lasten kotihoitoa, koska merkittävä osa sen kannattajista oli maanviljelijöitä. Keskusta oli selkeimmin kotona tapahtuvan hoidon ja sen tukemisen kannalla. Kokoomus painotti pitkään kotona tapahtuvaa lastenhoitoa, mutta puolueen oma, perinteitä kunnioittava perheideologia alkoi käydä kestäättömäksi. Puolue edusti pitkälle koulutettuja palkansaajia, joita kotihoidontuki ei viehättänyt. Sille ei liioin ollut ideologisesti sopivaa vaatia julkista päivähoitoa. Ainoaksi puolueelle sopivaksi strategiaksi jäi vaatia verohelpotuksia kotiapulaisten palkkaamisen tukemiseksi. Strategiassa oli se vika, että se ei saavuttanut kovin laajan äänestäjäkunnan kannatusta. Kasvavalle palkansaajaväestölle lasten hoitaminen kotona tai kotiapulaisen palkkaaminen eivät olleet realistisia vaihtoehtoja.¹⁶⁶

Valtiopäivien aloite- ja kysymyskeskustelu ennen päivähoitolakia oli Anna-Leena Välimäen mukaan paitsi vasemmistovetoista myös naisvetoista.¹⁶⁷ Päivähoitolakia edelsi 1960-luvun puolivälissä alkanut komiteatyöskentely, joka jatkui usean vuoden tiiviinä komiteoiden, asiantuntijaryhmien ja lausuntokierrosten sarjana. Tavoitteena oli luoda päivähoidosta lakiin perustuva sosiaalipalvelujärjestelmä, jota kaikki lapsiperheet voisivat käyttää hyväkseen.¹⁶⁸ Toisaalta vielä vuoden 1967 lasten päivähoitokomitean mietinnössä luki, että yhteiskunnan ”tulee järjestää päivähoitoa niille lapsille, joiden äidit **joutuvat** käymään ansiotyössä”.¹⁶⁹ Vuonna 1973 tuli joka tapauksessa voimaan päivähoitolaki, joka velvoitti kunnat järjestämään kaikille tarvitseville päivähoitopaikan.¹⁷⁰ Päiväkoteja olivat tästä lähin kaikki ne laitokset, joista siihen asti oli käytetty nimitystä lastentarha, lastenseimi, laajennettu seimi eli päiväkotiki tai koululaisten päiväkotiki.¹⁷¹ Päivähoitolailla valtio otti vastuuta perheen ja työn yhteensovittamisesta taatessaan

¹⁶⁵ Hänninen & Valli 1986, 151; Kuusipalo 1999, 61–63.

¹⁶⁶ Ervasti 1996, 76–83.

¹⁶⁷ Välimäki 1999, 186.

¹⁶⁸ Hänninen & Valli 1986, 193.

¹⁶⁹ Anttonen 1994, 222.

¹⁷⁰ Laki 36/1973, 2. luku 11 §.

¹⁷¹ Haapala 1973, 22.

ainakin periaatteessa kunnallisen päivähoitopaikan sitä tarvitseville.¹⁷² Laki oli Anna-Leena Välimäen mielestä radikaali, sillä siinä päivähoito irrotettiin huono-osaisuudesta ja kohdennettiin uudella sosiaalipalvelun käsitteellä kaikille tarvitseville.¹⁷³

Nuorimpani tultua kuusivuotiaaksi hain hänelle paikka esikoulussa. Täytettyään lomakkeet tuli mieheni kotiin ja ilmoitti, etten ollut onnistunut. ”Ole siitä onnellinen”, hän sanoi. ”Jotta hän olisi päässyt, hänen olisi pitänyt olla ainoa lapsi tai vähän vammainen tai puutteellisista oloista tai muuten erityinen.”¹⁷⁴

Birgitan (lääkäri, s. 1931) muisto kuvaa hyvin sitä, että vaikka päivähoitolain piti olla universaali, kattavaa päivähoitojärjestelmää ei rakennettu hetkessä. Lakia seurannut asetuskin mainitsi, että lapsia päivähoitoon otettaessa on etusija annettava sosiaalisista ja kasvatuksellisista syistä päivähoitoa tarvitseville.¹⁷⁵ Niin kauan kuin lain kirjainta ei pystytty täyttämään, oli etusija annettava esimerkiksi yksinhuoltajien lapsille. Tavoitteena oli kuitenkin lisätä päivähoitopaikkoja vuosittain vähintään kuudellatuhannella.¹⁷⁶ Myös perhepäivähoitojärjestelmää uudistettiin, koska siitä oli lain myötä tullut päiväkodin kanssa tasavertainen hoitomuoto. Perhepäivähoidon ohjaus tuli pakolliseksi, millä tarkoitettiin sitä, että perhepäiväkoteja tuli valvoa kuntien, järjestöjen tai muiden vastaavien yhteisöjen toimesta. Toisaalta myös perhepäivähoitajat tulivat nyt työsuhteeseen kuntaan, jolta he saivat palkan ja siihen kuuluvat sosiaaliturvaedut.¹⁷⁷

Päivähoitolain voimaantumisen jälkeen keskituloinenkin perhe saattoi saada lapselleen päiväkotipaikan, mutta elämä ei välttämättä helpottunut siitä suuresti. Riitan kuopus oli kolmevuotias, kun

[h]änen hoitonsa järjestyi tarhan puolipäiväpaikan ja naapurin perhepäivähoitopaikan avulla. Aamuherätykset ja riepotos paikasta toiseen keskellä päivää oli kovaa lapselle, joka oli elänyt ensimmäiset vuotensa suojattuna ja hellittynä kodissaan. Se oli kovaa myös minulle ja isommille lapsille, jotka myös joutuivat noutamaan pikkuveljeään tarhasta tai hoidosta. Siihen aikaan sekä tarhassa että työpaikassani oli kiinteä työaika, ja siitä oli lähes mahdotonta joustaa. Vasta viimeisimmän tarhapaikan ihana Heta jousti niin paljon, että saatoin viedä lapsen sinne jo klo 8.¹⁷⁸

1980-luvulla puolueiden kannat vihdoinkin lähenivät, ja tehtiin kompromissi päivähoidon suhteen. Kotihoidon tuki vaihtoehtoisena päivähoidon järjestämisen tapana alkoi miellyttää myös sosiaalidemokraatteja, ja kokoomus alkoi ajautua lähemmäs sosiaalidemokraattien päiväkotilinjaa. Tässä auttoi Heikki Ervastin mukaan se, ettei keskiluokkaa pyritty sulkemaan päivähoidon

¹⁷² Kuusipalo 1999, 66.

¹⁷³ Välimäki 1999, 3–4.

¹⁷⁴ Kotiapulaiset, 2023–2024.

¹⁷⁵ Asetus 239/1973, 2 §.

¹⁷⁶ Haapala 1973, 47; Välimäki 1999, 179.

¹⁷⁷ Haapala 1973, 23–24.

¹⁷⁸ Kotiapulaiset, 1137–1138.

ulkopuolelle ja se, että julkiset päivähoitopalvelut olivat korkealaatuisia.¹⁷⁹ Kotiapulaiset rajattiin näin pois kuntien tukemista päivähoitomuodoista. 1990-luvun alussa enää 15 prosenttia kaikista lapsiperheistä oli sellaisia, joissa vain isä kävi työssä. Osassa näistäkin perheistä äiti hoiti lapsia kotihoidontuen turvin palatakseen työelämään hieman myöhemmin.¹⁸⁰

3.2.1 ”Juuri mitään mahdollisuutta saada lapsia päivähoidon ei ollut”¹⁸¹

Perheessämme oli kotiapulainen vuosina 1960–1974. Se oli siihen aikaan välttämätöntä, koska ei ollut kunnallista päivähoitojärjestelmää. Vielä silloin, kun nuorimman pojan piti päästä esikouluun, siis lastentarhaan, kuten vielä silloin sanottiin, opettaja oli ilmoittauduttaessa epävarma, pääseekö poikani, koska perheemme oli ehkä liian hyvätuloinen. (Anna-Liisa)¹⁸²

Vielä 1950-luvulla esitettiin arveluja, että päivähoitokysymys tulee suurelta osalta ratkeamaan itsestään: kun elintaso nousee, äidit jäävät kotiin.¹⁸³ Laila Räsänen ja Ritva Majuri¹⁸⁴ kirjoittivat 1960-luvun lopulla väärin oletusten viivästyttäneen lasten päivähoidon järjestämistä. Heidän mielestään myöskään miesten ja naisten yhtäläistä oikeutta ansiotyöhön ei ollut täysin tunnustettu. Pienten lasten äitien työssäkäynnistä kiisteltiin jatkuvasti. Räsänen ja Majuri olivat sitä mieltä, että yhteiskunnan oli täydellisesti hyväksyttävä sekä työntekijän oikeus hankkia lapsia ja huolehtia niistä että oikeus pitää työpaikkansa. Ei ollut oikein, että työntekijän oli luovuttava työstään vuosikausiksi lasten hoitamista varten. He eivät liioin kannattaneet kotiäidille maksettavaa äidinpalkkaa. Heidän näkemyksensä mukaan palkanmaksu ei olisi tullut kohottamaan lastenhoidon ja kotitaloustyön arvoa. Sitä paitsi naisen asema työmarkkinoilla huononi mitä kauemmin hän oli kotona.¹⁸⁵ Hyväksyminen tarkoitti Räsäselle ja Majurille sitä, että yhteiskunta tukisi työntekijöiden pyrkimyksiä yhdistää työ ja lastenhoito parhaalla mahdollisella tavalla.¹⁸⁶ Birgitta muistelee omia ongelmiaan neljän lapsen kanssa.

Tein sijaisuuksia aina sitä mukaan kuin satuin saamaan kotiapua. Juuri mitään mahdollisuutta saada lapsia päivähoidon ei siihen aikaan ollut.¹⁸⁷

Vuonna 1957 Lastensuojelun Keskusliitto teetti tutkimuksen alle seitsenvuotiaiden lasten päivähoidon järjestelyistä. Suomessa arvioitiin olevan 151 000 perhettä, joissa oli alle kouluikäinen

¹⁷⁹ Ervasti 1996, 81–82.

¹⁸⁰ Lindgren 2000, 24.

¹⁸¹ Kotiapulaiset, 2023.

¹⁸² Kotiapulaiset, 2147.

¹⁸³ Elfvengren 1964, 114; Räsänen & Majuri 1969, 80.

¹⁸⁴ Räsänen oli valtioneuvoston 1960-luvulla asettaman naisten asemaa tutkivan komitean sihteeri ja Majuri Yhdistys 9:n varapuheenjohtaja ja sen lastenhoitoryhmän puheenjohtaja.

¹⁸⁵ Räsänen & Majuri 1969, 91.

¹⁸⁶ Räsänen & Majuri 1969, 80.

¹⁸⁷ Kotiapulaiset, 2023.

lapsi. Näiden perheiden äideistä kävi ansiotyössä 37 prosenttia, ja 63 prosenttia äideistä oli kotona. Ansioäitien lapsista noin puolet hoidettiin kotona, ja perhepäivähoitoon oli lapsista sijoitettu 16 prosenttia. Suunnilleen sama määrä oli kokoaikaisesti lastentarhoissa ja seimissä, ja loput sijoitettu maalle, lastenkoteihin tai muualle. Usealla lapsella oli päivässä monia eri hoitopaikkoja, ja joka kymmenes lapsista joutui olemaan kotona yksin tai sisarustensa kanssa.¹⁸⁸ Vuosi ennen päivähoitolakia Mannerheimin Lastensuojeluliitto ja Väestöliitto tekivät tutkimuksen, jonka mukaan koko maassa oli lähes 250 000 päivähoitoa tarvitsevaa alle kouluikäistä lasta. Kokopäivähoitopaikkoja sen sijaan oli tarjolla vain kymmenesosalle.¹⁸⁹ Suomessa oli jo yksinhuoltajien lapsia sen verran, että he periaatteessa täyttivät olemassa olevat julkiset päivähoitopaikat. Joka kolmannessa kunnassa ei ollut tarjolla minkäänlaista organisoitua päivähoitoa.¹⁹⁰ Päivähoitopalveluiden painopiste oli puolipäivähoidossa, ja päivähoitopaikat olivat keskittyneet kaupunkeihin.¹⁹¹ Kaupungeissa oli koko maan laitospäivähoitopaikoista noin 90 prosenttia. Yksinomaan Uudenmaan läänissä oli tutkimushetkellä lähes puolet koko maan hoitopaikoista.¹⁹² Jotkut lapset saattoivat päivän aikana kiertää kolmessakin eri hoitopaikassa. Lapsi oli saatettu saada osaksi päivää lastentarhaan, sen jälkeen hänestä huolehti puistotäti ja lopun päivää naapurin rouva.¹⁹³ Todella huolestuttavaa oli se, että useita tuhansia lapsia oli edelleen päivittäin ilman hoitajaa.¹⁹⁴

Monessa kunnassa tehtiin kartoitusta päivähoitopalvelujen tarpeesta ennen päivähoitolain voimaantuloa. Marjatta Koskisen vuonna 1971 Tampereesta tekemän päivähoitotutkimuksen yksi kyselyyn vastanneista kiitteli, että

[o]n erittäin hyvä asia, että lasten päivähoitokysymys on nyt otettu esille oikein toden teolla. Onhan se meille työssä käyville äideille ainakin tähän saakka aina ollut enemmän taikka vähemmän hankalaa järjestää lasten hoito sillä välillä kun itse joutuu olemaan poissa kotoa.¹⁹⁵

Tutkimuksen mukaan lasten päivähoito tuotti noin puolelle alle kouluikäisten perheistä vaikeuksia.¹⁹⁶ Kotiäideistä 68 prosenttia kuului ammattitaidoltaan työläisryhmiin, joilla työpäivät olivat pitkät, ansiot alhaiset ja mahdollisuudet kotiavun hankkimiseen vähäiset.¹⁹⁷ Kyselyyn

¹⁸⁸ Lindgren 2000, 30.

¹⁸⁹ Haapala 1973, 11.

¹⁹⁰ Välimäki 1999, 3.

¹⁹¹ Haapala 1973, 3.

¹⁹² Haapala 1973, 20.

¹⁹³ Suviranta 1967, 61.

¹⁹⁴ Räsänen & Majuri 1969, 81.

¹⁹⁵ Koskinen 1971, tutkimuksen lopussa, ei sivunumeroita.

¹⁹⁶ Koskinen 1971, 2.

¹⁹⁷ Koskinen 1971, 18.

osallistuville annettiin tilaisuus esittää lomakkeen takasivulla päivähoitoon liittyviä toivomuksia ja mielipiteitä.¹⁹⁸ Esille nousivat toivomukset päivähoitopaikkojen kokopäiväosastojen lisäämisestä ja siitä, että niihin pääsisivät kaikkien tuloluokkien lapset. Äidinpalkkaakin ehdotettiin, mutta hieman valistuneemmassa muodossa kuin virkamiehet olivat ajatelleet:

Äidinpalkka kaikille 0–15 vuotiaitten lasten hoitajille samoinkuin sairaitten ja vanhusten hoitajille. Jos äiti ei itse halua olla kotona, niin äidinpalkka pitäisi maksaa mitään siitä vähentämättä kotiapulaiselle. Tällöin kotiapulainen saisi kunnan palkkaa, jolloin ammatin arvoitus lisääntyisi ja jolloin kotiapulaiselta voisi myöskin vaatia jotakin mm. jonkinlaista koulutusta vastuunalaiseen työhönsä. Vain äidinpalkka antaa äidille todellisen vapauden valita koti tai työ kodin ulkopuolella.¹⁹⁹

Helsinkiläisessä päivähoitotutkimuksessa kävi ilmi, että kaikista lapsista kaksi kolmasosaa vietti päivänsä omassa kodissaan vanhempien (52 prosenttia) tai hoitajan (16 prosenttia) kanssa. Noin 300 lasta vietti päivänsä aivan yksin. Vanhemmista 28 prosenttia kertoi valinneensa nykyisen hoitomuodon siksi, että se oli ainoa mahdollisuus. Tämä merkitsi kahta asiaa eli päivähoitopaikkojen niukkuutta sekä kustannuskysymystä, jotka saattoivat eri perheissä esiintyä päinvastaisilla tavoilla. Esimerkiksi ylemmän sosiaaliryhmän perheen ainoan lapsen oli vaikeata päästä kaupungin kokopäivätarhaan. Taas alemman sosiaaliryhmän perheen kaksi lasta saattoivat olla kaupungin tarhassa, koska tämä hinnaltaan oli perheelle ainoa mahdollisuus. Näin, vaikka äiti mieluiten olisi itse hoitanut lapsensa, mutta hänen ansiotyönsä oli taloudellinen välttämättömyys.²⁰⁰ Vielä vuonna 1983, jolloin Eeva Jokinen teki tutkimuksensa Äitiyslomalta ansiotyöhön?, jyvaskyläläiset haastatellut valittivat, että kunnallisia hoitopaikkoja oli liian vähän. Katkeruutta herätti, että tavallisten, kunnollisten, kohtuullisesti ansaitsevien vanhempien oli lähes mahdotonta saada lapsiaan kunnallisen hoidon piiriin. Jokinen kuitenkin totesi, että hoito yleensä ajan myötä kyllä järjestyi. Ainoastaan siinä tapauksessa, jos lapsi tarvitsi hoitoa illalla tai yöllä, oli tilanne vaikea.²⁰¹

¹⁹⁸ Koskinen 1971, tutkimuksen lopussa, ei sivunumeroita.

¹⁹⁹ Koskinen 1971, kaikki tutkimuksen lopussa, ei sivunumeroita.

²⁰⁰ Lasten päivähoito Helsingissä 1972, 38–40.

²⁰¹ Jokinen 1983, 115–117.

3.2.2 ”Oli muuten ihan hyvä tilanne tämä, lapset sai jäädä kodin lämpöön kun lähdin töihin.”²⁰²

Kotiapulaisia oli vuoden 1970 väestölaskennan mukaan vain runsaat 30 000, mutta on otettava huomioon, että esimerkiksi Etelä-Suomessa neljäsosa ansiotyötä tekevien äitien lapsista oli tuolloin vielä koti- tai päiväapulaisen hoivissa.²⁰³ Tamperelaisäidit pitivätkin kotona olevaa hoitajaa toiseksi parhaana vaihtoehtona alle 4-vuotiaalle lapselle. Paras oli äiti itse. 5–6-vuotias lapsi olisi jo mieluiten viety tarhaan. Kun asiaa kysyttiin vain ansioäideiltä, kotiapulainen oli edelleen toiseksi paras vaihtoehto. Nyt paras oli tarha. Äidin hoitoa he pitivät vasta kolmanneksi parhaana vaihtoehtona. Ylemmän keskiluokan ja sitä ylempien kerrosten mielissä paras hoitomuoto alle 3-vuotiaalle oli kotiapulainen. Kotiapulainen oli alemmassakin keskiluokassa toiseksi paras vaihtoehto, kun äidin hoiva nähtiin parhaimpana.²⁰⁴ Aikaiset herätykset ja kuljetukset koettiin raskaiksi, sillä pelkästään tästä syystä yhdeksän prosenttia äideistä mainitsi hoitajan tai äidin parhaana hoitomuotona. Pikkukoululaistenkin suhteen oltiin sitä mieltä, että ihanteellisinta olisi, jos joku olisi kotona lapsen tullessa koulusta.²⁰⁵

Helsingissä oltiin samoilla linjoilla. Puolet haastatelluista katsoi lapsen parhaaksi hoitoympäristöksi oman kodin. Isät olivat äitejä valmiimpia siirtämään päivähoitotehtävät äidiltä koti- tai päiväapulaiselle. Perheen sosiaaliryhmällä oli vaikutusta sekä siihen, mitä hoitomuotoa vanhemmat pitivät lapsen kannalta parhaana että siihen, miten tätä valintaa perusteltiin. Mielenkiintoista oli huomata, että samalla, kun kymmenen prosenttia äideistä piti kotiapulaista *lapsen kannalta* parhaana hoitajana, *omalta kannaltaan* 19 prosenttia äideistä suosi tätä vaihtoehtoa. Ajateltiin ehkä, että äiti itse olisi lapsen kannalta paras hoitaja, mutta äidin kannalta oli parasta, että hän pääsi työelämään. Suurin yhdenmukaisuus nykyisen hoitopaikan ja parhaana pidetyn hoitomuodon välillä vallitsi kaupungin seimen ja tarhan kohdalla. Vanhemmilta kysyttiin edelleen, minkä hoitomuodon he valitsisivat lapselleen siinä tapauksessa, että kaikki päivähoitomuodot olisivat maksultaan samanhintaisia. Tällöin 42 prosenttia olisi valinnut kaupungin kokopäiväisen seimi- tai tarhapaikan. Toiseksi mieluiten vanhemmat olisivat valinneet koti- tai päiväapulaisen.²⁰⁶

Lasteni lapsuuteen kuului kotona oleva kolmas, vaikka nuorikin aikuinen. Kuinka helppoa oli lähteä aamulla vastuulliseen työhön, kun tiesi, että kotona kaikki sujui. [...] Nyt kun olen seurannut lasteni perheiden arkea, päiväkotielämää, viemisii, hakemisia, sairastumisen pelkoa,

²⁰² Kotiapulaiset, 1167.

²⁰³ Karjalainen 1976, 1.

²⁰⁴ Koskinen 1971, liitteet s. 29, 32–33 ja 35.

²⁰⁵ Koskinen 1971, 20 ja 23–24.

²⁰⁶ Lasten päivähoito Helsingissä 1972, 60 ja 64–67

olen kiittolinen menneistä vuosista, enkä haluaisi vaihtaa osaani heidän kanssaan. Sen aikainen palkkani tosin meni apulaisen ja huushollin ylläpitämiseen, mutta mielestäni se kannatti. ja tarjosihan kotimme yritteliäille nuorille harjoittelupaikan tulevaa ammattia tai äitiyttä varten.²⁰⁷

Saaran (lääkäri, s. 1942) muisto on paljonpuhuva, ja sen sisältämät asiat toistuvat perheenäitien muistoissa tapaus tapaukselta. Pieniä lapsia ei tarvinnut kuljettaa unisina hoitopaikkoihin eikä sairastavan lapsen kanssa ollut mitään ongelmia. Monet juuri harmittelevat, ettei enää ole kotiapulaisia, vaan äidit ja isät joutuvat päivästä toiseen kulkemaan lastensa kanssa päiväkodin ja oman kodin väliä. Koska heillä ei ole omia kokemuksia päiväkotielämästä, he näkevät sen liiankin kielteisessä valossa. Samoin on tässä tapauksessa: ”Nyt täytyy viedä ihan pienikin lapsi tarhaan isoon joukkoon, missä hän ei tule toimeen vaan häiriintyy ehkä koko elämäkseen, kun ei äidillä eikä kellään muullakaan ole hänelle aikaa.”²⁰⁸ Samaa mieltä oli filosofian maisteri, kustannustoimittaja Mikko Kilpi, kun keskusteltiin päivähoidosta kirjassa Nykynaisen suuri pulma:

Meillä lapset tulivat kummallisen ärtyneiksi [kun äiti meni ansiotyöhön] [...] ja selvästi näki, että he kärsivät sydämensä pohjasta siitä, että he olivat kotona apulaisen hoivissa. Kuitenkin minä väittäisin, että lapsemme eivät olleet kovin säälittävässä asemassa, koska he saivat olla kotona koko päivän. Kaikkein surkeimpia [...] ovat päiväkotilapset, siis lapset, jotka joko viedään laitokseen tai yksityiseen kotiin päiväksi.²⁰⁹

Toisenlaisiakin muistoja sentään löytyy, kuten esimerkiksi Airin (myymälän hoitaja, s. 1937) kokemus:

Lastenlapsia on 6 ja monasti olen sanonut, kuinka hyvin yhteiskunnan perhepäivähoitopaikat ovat olleet heidän käytössään. Eivät ole joutuneet kokemaan sitä vaikeutta lastenhoidossa, minkä läpi itse jouduimme läpikäymään, 1960–1970.²¹⁰

Useasti korostetaan sitä, että pienellä lapsella ei ole tai ei ollut hyvä olla isossa lapsiryhmässä. Sekä perheen että apulaisen kannalta kotiapulaisjärjestelmä nähtiin toimivana. Perheessä saatiin hyvää elämän- ja työkokemusta. Kun Kotitalouskeskuksen vuonna 1956 teettämässä tutkimuksessa kysyttiin vanhempien tyytyväisyyttä lastensa nykyiseen hoitomuotoon, mielipiteet erosivat sen mukaan, kuuluivatko vastaajat konttoriapulaisiin vai työläisiin. Konttoriapulaiset pitivät parhaana hoitomuotona lasten olemista kotona apulaisen valvonnassa, kun työläiset taas arvostivat eniten laitospäivähoitoa.²¹¹ Jako oli selvä siitä syystä, että konttoriapulaisilla ei ollut kokemuksia tarhoista eikä työläisillä liioin kotiapulaisista.

²⁰⁷ Kotiapulaiset, 3143.

²⁰⁸ Kotiapulaiset, 2558.

²⁰⁹ Suova 1959, 72.

²¹⁰ Kotiapulaiset, 3160.

²¹¹ Salomaa 1956, 51.

Suurin osa kaupunkien nuorista työntekijöistä ja virkamiehistä oli muualta muuttaneita. Sukulaisista ei ollut apua kuin murto-osalle, joten turvaverkko jäi melko kapeaksi ilman kotiapulaista. Kotiapulaisen pitäminen oli Tuulalle (vanhusten palvelukeskuksen johtaja, s. 1934) ainoa mahdollisuus jatkaa työssäkäyntiään, koska

[m]eidän kummankin vanhemmat olivat jo ikäihmisiä, ja he sekä sisaruksemme asuivat muilla paikkakunnilla. Heistä ei siksi ollut apua lastenhoidossa [...] Päivähoitopaikkoja ei juuri ollut saatavilla. Ja se, että pieniä lapsia ei aikaisin aamulla tarvinnut repiä vuoteistaan, [...] oli minusta vaihtoehtoista huomattavasti paras.²¹²

Kaikki eivät mielellään pitäneet kotiapulaista. Oli saattanut olla ongelmia apulaisen persoonan suhteen tai sitten apulaiset olivat vaihtuneet tuhkatihään ja uusia oli ollut yhä vaikeampi saada. Aunella oli ihan hyvät kokemukset kotiapulaisista, mutta silti hän oli tyytyväinen saadessaan lapsensa kunnalliseen hoitoon.

Monelta huolelta olen kunnallisen hoidon jälkeen säästynyt: vain hakemus ja sillä selvä. Pienessä kunnassa pääsee aina helposti kunnalliseen paikkaan. Ei ollut kyselemistä ja käyntejä monessa paikassa hoitajaa tarvittaessa.²¹³

3.3 Vapaus tehdä kahta työtä²¹⁴

Suomalaisten naisasialiikkeiden olemassaolon aikana niiden kaksi pääajatusta ovat olleet, että toisaalta naisilla on yhteisiä etuja ajettavanaan ja toisaalta vallitseva tilanne on naisten kannalta epäoikeudenmukainen. Suomalainen naisasialiike aloitti toimintansa vuonna 1884, kun Suomen Naisyhdistys perustettiin säätyläisnaisten toimesta. Siitä lähtien suomalaisten naisten historia on Riitta Jallinojan mielestä ollut yritystä ratkaista perinteisen ja uuden naisen välinen ristiriita. Perinteisesti naisen paikka oli koti, mutta uusi nainen pyrki toimimaan myös perheen ulkopuolella.²¹⁵

Jallinoja on jakanut naisasialiikkeen historian taistelukausi, joista ensimmäinen käsitti vuodet 1884–1908. Tuona aikana naisasialiikkeessä korostettiin naisten velvollisuutta ja oikeutta työhön. Työläisnaisille vaatimus oli vieras, olihan työ heille suorastaan välttämätön pakko. Jallinoja olettaa, että elämäntilanteiden erilaisuus piti osaltaan työläisnaiset loitolla naisasialiikkeestä. Naisasialiike myös katsoi, että lastenhoito ja kasvatus kuuluivat luonnostaan naisille, joten itse asiassa nainen ja perhe idealisoitiin samaan aikaan, kun toisaalta luotiin ihannekuvaa itsenäisestä naisesta.

²¹² Kotiapulaiset, 2716–2717.

²¹³ Kotiapulaiset, 1133.

²¹⁴ Otsikko lainattu Andersson 1991, 34.

²¹⁵ Jallinoja 1983, 15 ja 25.

Naisasianaiset eivät kuitenkaan halunneet naisen omistautuvan vain perheelleen. Koska naisilla ajateltiin luontaisesti olevan kyky hoivata, perustettiin erilaisia hyväntekeväisyysyhdistyksiä. Esitettiin kaksi ihannetyyppiä: toisaalta naimaton työssä käyvä ja yhteiskunnallisesti aktiivinen nainen ja toisaalta perheellinen nainen, jonka pääasiallinen toimintakenttä rajoittui perheeseen. Perheelliset naiset saattoivat harrastaa ansiotyötä ja yhteiskunnallisia rientoja lasten kasvettua isoiksi.²¹⁶ Naimattomuus oli ainakin 1800-luvun lopulla suhteellisen yleistä ja ennen kaikkea kaupunkilainen ilmiö. Lisäksi se oli yleisempää säätyläisten kuin työväestön keskuudessa. Naisasialiikkeen mukaan naisten itsenäistymisen ehtona pidettiin taloudellista riippumattomuutta, ja se oli puolestaan mahdollista ansiotyön avulla. Ansiotyöstä tulikin naisemansipaation varsinainen vaatimus, johon naimattomuus jouduttiin kytkemään sen vuoksi, että ajan vallitsevan naiskäsityksen mukaan nainen ei voinut yhdistää ansiotyötä perheeseen.²¹⁷

Naisasialiikkeen toiminta laimeni hyvin pian sen jälkeen, kun naiset olivat saaneet äänioikeuden,²¹⁸ ja Jallinoja kutsuu seuraavia yli viittäkymmentä vuotta naisasialiikkeen hiljaisiksi vuosiksi (1909–1965). Tänä aikana yhteiskunnassa tapahtui kuitenkin paljon. Esimerkiksi vuonna 1919 aviovaimo sai oikeuden harjoittaa ammattia ilman miehensä suostumusta. Sota joudutti myös osaltaan kehitystä, kun naiset korvasivat miehiä työmarkkinoilla. Naiset pääsivät tottumaan ansiotyöhön.²¹⁹ Toisaalta äitiä pidettiin edelleen niin tärkeänä lapsen kannalta, että ihanteena nähtiin 20 vuoden poissaolo työstä, eli niin kauan kuin lapset häntä tarvitsivat.²²⁰ Paineita radikaalimman naiskäsityksen luomiseen kuitenkin oli. Lapsiaan pitkään hoitava nainen ei vastannut mielikuvaa ”modernista” naisesta.²²¹ Katarina Eskolan mukaan sukupuoliroolikeskustelu alkoi meillä syksyllä 1965. Se oli hänen mielestään kiistattomasti 1960-luvun Suomen keskeisiä debatteja. Radikaalit sukupuolirooli-ideologit olivat sitä mieltä, että sekä miehellä että naisella on kaksi roolia, ansiorooli ja perherooli. Nainen vain synnyttää lapset ja sen jälkeen nainen ja mies yhdessä vastaavat lastenhoidosta ja kotitöistä. Radikaalia keskustelussa oli se, että ensi kertaa alettiin puhua miesten valinnanvapaudesta. Miehenkin tuli voida valita, käyttikö hän pääosan ajastaan kotona vai työssä. Eskola huomauttaa, että roolikeskustelu kyllä paransi naisten uramahdollisuuksia, mutta lastenhoito – tai kotiapulaisen palkkaaminen – jäi edelleen naisten harteille. Lastenhoitopalvelujen viivästyminen oli keskeisiä syitä useiden maiden roolidebattien alkamiselle. Hän lisää, että koska

²¹⁶ Jallinoja 1983, 63–64 ja 68; Julkunen 1994, 182–183.

²¹⁷ Jallinoja 1983, 79–80 ja 84.

²¹⁸ Jallinoja 1983, 99.

²¹⁹ Jallinoja 1983, 120.

²²⁰ Myrdal 1956, 187–188.

²²¹ Jallinoja 1983, 146.

roolikeskustelu jo alkuvaiheessa leimautui yläluokan oman asian ajamiseksi, saattoi se vieroittaa työväestön.²²² Kansan Uutisissa kirjoitettiinkin vuonna 1966:

[S]e roolikeskustelu, jota on viime aikoina julkisuudessa käyty, on heijastanut pääasiassa porvarillisten piirien ja suhteellisen suppean joukon ongelma. Pohditaan onko naisen käynti ansiotyössä suotavaa vai onko kotiäidin rooli ainoa mahdollinen. Lukuisille työläisperheiden äideille ansiotyö on jo kauan ollut taloudellisen aseman sanelema välttämättömyys.²²³

Teemasta tuli joka tapauksessa 1960-luvun naisasialiikkeen, erityisesti vuonna 1966 perustetun Yhdistys 9:n, yksi keskeisimpiä vanhasta naisasialiikkeestä erottavia tekijöitä.²²⁴ Haluttiin päästä pakkotilanteesta, jonka mukaan naisen tuli valita joko ansiotyö tai perhe. Pohdinta työuran ja äitiyden yhteensovittamisen vaikeudesta kuuluikin modernin, koulutetun naisen puhetyyliin ja ajattelutapaan. Ritva Nätkinin mukaan koskaan ei voi liikaa korostaa 1960-luvulla alkaneen ja 1970-luvulla toteutuneen murroksen merkitystä. Monelle kuusi- ja seitsemänkymmenlukujen murros tarkoitti ennen muuta mahdollisuutta vapaaehtoiseen lapsettomuuteen abortin ja raskaudenehkäisyn muodossa. Naisemansipaatio ei kuitenkaan merkinnyt pelkästään vapautta *kieltäytyä äitiydestä*, vaan myös mahdollisuutta *yhdistää äitiyteen* muita asioita, vapautta tehdä kahta työtä. Äiti ei ollutkaan pelkästään lastensa ja perheensä käytettävissä, vaan hänellä oli päämääriä ja tavoitteita myös omalle elämälleen. Lasten hoito- ja kasvatustavuu oltiin valmiita delegoimaan alan ammattilaisille.²²⁵ Perheellisten naisten ansiotyö aiheutti väistämättä merkittäviä muutoksia perhe-elämään. Sen vuoksi on myös ymmärrettävää, että perhe tuli voimakkaammin julkisuuteen kuin naisasialiikkeen varhaisvaiheessa. Suurimmalla osalla Yhdistys 9:n jäsenistä oli perustamisen aikoihin pieniä lapsia. Lasten päivähoidosta tulikin yhdistyksen keskeisin ohjelmakysymys.²²⁶ Parhaaksi hoitomuodoksi nähtiin kuntien harjoittama päiväkotitoiminta. Myös valvottu perhepäivähoito hyväksyttiin. Katsantokannassa oli tapahtunut selvä muutos, sillä 1950-luvulle saakka akateemiset naiset näkivät kotiapulaisen päivähoito-ongelman ratkaisuna.²²⁷

Johanna Mannila-Kaipainen kirjoittaa, että kodin ulkopuolinen työ merkitsi naisten vapautumista ja naisten roolien laajentumista ohi perinteisten roolien.²²⁸ Kaarina Vattula kyseenalaistaa tällaisen ajatuksen. Hän pitää harhaanjohtavana sitä, että puhutaan ansiotyöstä ja vapautumisesta yleensä. Nimittäin samalla kun naisten mahdollisuudet erilaisiin palkkatöihin lisääntyivät, saivat ammatit

²²² Eskola 1969, 17.

²²³ Eskola 1969, 17 mukaan.

²²⁴ Jallinoja 1983, 147.

²²⁵ Nätkin 1991, 19–22; Nätkin 1993, 166–167.

²²⁶ Jallinoja 1983, 176.

²²⁷ Suova 1959; KM 1948:9, 58.

²²⁸ Mannila-Kaipainen 1984, 133.

luokkaluonteensa. Porvarillisessa naisasialiikkeessä korostettiin ansiotyötä ja pidettiin tiettyjä ammatteja sopivina naisille. Kuitenkin samaan aikaan työläisnaisten palkkatyö leimattiin kielteiseksi asiaksi. Sen seurauksena väitettiin perheen hajoavan, moraalil löystyvän, kodinhoidon jäävän rappiolle.²²⁹ Samalla kun työläisäidit olivat taloudellisesti välttämättömiä porvariston miehille (tehtailijoille), he olivat moraalisesti tuomittuja porvariston naisten silmissä.²³⁰ Lisäksi monet työläisnaiset olivat pakotettuja ansiotyöhön, josta he mielellään olisivat vapautuneet kodin piiriin. Moni äiti joutui jättämään lapsensa yksin tai keskenään työpäivänsä ajaksi. Siinä yhteydessä on outoa puhua vapautumisesta ansiotyöhön. Sen sijaan palvelustyöllä voikin sanoa olleen tärkeä rooli keski- ja yläluokan naisten vapautumisessa. Kun palvelija hoiti raskaat kotityöt ja perheen lapset, äidillä jäi aikaa itsensä kehittämiseen. Vain hylkäämällä raskaat ja tylsistyttävät kotityöt, nainen saattoi kehittyä tasavertaiseksi yksilöksi miehen rinnalle.

3.3.1 ”Miksi perheenemännät jättävät kodin hakeutuen ansiotyöhön?”

Ammatissa toimivien naimisissa olevien naisten suuri luku maassamme jo herättää joukon kysymyksiä. Mistä tämä ilmiö johtuu? Miksi nekin perheenemännät, joiden miehillä on ainakin kohtuullisilta näyttävät tulot, jättävät kodin hakeutuen ansiotyöhön? Miksi myös äiti, jolla on aivan pieniä lapsia ja suuren perheen talous hoidettavana, päätyy tähän ratkaisuun?²³¹

Näitä kysymyksiä mietti Sirkku Salomaa perheenemännän ansiotyötä käsittelevässä tutkimuksessaan vuonna 1956. Hänen havaintonsa mukaan ansiotyö ei ollut kaikille perheenäideille edes kannattavaa. Kun myyjättären 18.000²³² markan kokonaistuloista saattoi jäädä kaikkien menojen jälkeen käteen vain 3.000 markkaa kuukaudessa, ihmetteli Salomaa, kuinka äiti suostui jatkuvasti näin pienellä tuloksella ottamaan kannettavakseen ansioäidin kaksinkertaisen työtaakan. Hän piti sellaista naista suorastaan typeränä. Yleisimmin äiti meni Salomaan tutkimuksen mukaan ansiotyöhön perheen rahatilanteen takia tai esimerkiksi siksi, että halusi omaa rahaa tai perhe säästi omaan asuntoon. Muita syitä olivat halu säilyttää ammatti, ja myös aika moni yksinkertaisesti viihtyi työssään ja sai sen avulla vaihtelua elämäänsä.²³³ Vuodelta 1959 olevassa Nykynaisen suuri pulma –kirjassa käydään keskustelua naisen äidinroolista. Keskustelijat olivat hyvin valveutuneita ja halusivat kyllä laajentaa naisten elämänpiiriä (esimerkiksi naispappeutta kannatettiin), mutta silti esimerkiksi kirjan toimittaja Maija Suova ei olisi suonut kaikille naisille yhtäläistä oikeutta ansiotyöhön. Hän oli sitä mieltä, että jos taloudellista tarvetta tai pakkoa ei ollut eikä liioin erikoista

²²⁹ Vattula 1989, 13.

²³⁰ Julkunen 1994, 183.

²³¹ Salomaa 1956, 14.

²³² Vuoden 1963 rahauudistuksessa tuhannesta otettiin kaksi nollaa pois.

²³³ Salomaa 1956, 16–22.

ammattitaitoakaan, naisen piti pitänyt pysyä kotona.²³⁴ Insinööri Martti I. Kaario oli samoilla linjoilla:

Onhan selvää, että jos rouva on esimerkiksi lääkäri, arkkitehti tai jonkin tällaisen pitkäaikaista opiskelua edellyttävän ammatin harjoittaja, on tuhlausta, jos hän jää pelkästään kotirouvaksi. Mutta jos perheenäiti on agronomi [kuten hänen vaimonsa], tai hänellä on jokin muu, ei aivan niin pitkällisiä opintoja vaativa ammatti, niin silloin on jo kyseenalaista, kannattaako tämä rouvan ansiotyö taloudellisesti paljoo, koska kotiapulaisen pitäminen nykyaikana on tavattoman kallista.²³⁵

Naisen äidintehtävää pidettiin ensisijaisena, josta saattoi livetä vain, jos oli pitkälle kouluttautunut. Maisteri Kilpi kysyi suoraan: ”[M]iten on mahdollista, että vanhemmat, jotka muuten koettavat hankkia lapsilleen kaikkea parasta mahdollista, kieltävät näiltä tärkeimmän parhaan: äidin hoivan?”²³⁶

Annikki Suvirannan tutkimus keskittyi selvittämään perheenemännän ansiotyön kannattavuutta ja motivointia. Hänen tutkimuksensa mukaan eniten ansiotyössä oli koulutettuja naisia. Kotona olemisen yleisyys näytti kasvavan Nykynaisen suuri pulma –keskustelijoiden toiveiden mukaisesti koulutustason laskiessa.²³⁷ Lissie Åströmin Ruotsia koskevan tutkimuksen mukaan kotirouvainstituutio nähtiin työväenluokan keskuudessa tavoiteltavana. Keskiluokkaisista naisista poiketen työläisnaisten ei ollut vaikea valita ansiotyön ja kodin välillä. Jos perheen talous vain sen salli, he jäivät mielellään pois töistä.²³⁸ Suviranta toteaaakin, etteivät miehen sosiaalinen asema tai tulot ratkaisevasti siirtäneet äitiä työelämästä kodin piiriin, ainoastaan sieltä pois. Työssäkäyntiä perusteltiin nimittäin yleisimmin sillä, ettei perhe tullut toimeen miehen palkalla. Koulutetuille naisille tärkein syy oli useimmiten ammattitaidon tai työpaikan säilyttäminen. Jotkut tunnustivat viihtyvänsä paremmin työssä kuin kotona. Kotiäitiyttä taas perusteltiin muun muassa halulla hoitaa itse lapsensa, lasten päivähoidon saantivaikeuksilla, kalliilla hoitokustannuksilla sekä sillä, että töihin menosta ei olisi ollut rahallista hyötyä. ”Lasten hoitomaksut niin korkeat, ei kannata.” ”Menisi koko palkkani ja enemmänkin.” ”Ei kannattaisi, palkka menisi apulaiselle.”²³⁹

Vuosi Suvirannan tutkimuksen jälkeen ilmestyi Riitta Auvisen sosiaalitieteellinen tutkimus ansioäidin ja kotiäidin osan valintaan vaikuttavista tekijöistä. Tutkimus perustui

²³⁴ Suova 1959, 61.

²³⁵ Suova 1959, 67–68.

²³⁶ Suova 1959, 73.

²³⁷ Suviranta 1967, 42–44.

²³⁸ Åström 1985, 226; aiheesta myös Julkunen 1994, 183.

²³⁹ Suviranta 1967, 46–53.

haastatteluaineistoon, ja tarkoituksena oli saattaa äitien toiveita päätöksentekijöiden tietoon.²⁴⁰ Tulokset olivat samantapaisia kuin aikaisemmin ilmestyneissä tutkimuksissa. Haastatteluista kävi ilmi, että perustelut ”viihtyy työssä”, ”haluaa tavata muita ihmisiä”, ”kotityöt eivät anna tarpeeksi elämänsisältöä” ja ”on turvallista omata jokin ammatti” keskittyivät ylempiin kerrostumiin, kun taas selvä taloudellinen perustelu ”palkka on ehdoton edellytys perheen toimeentulolle” korostui selvästi kuudennessa ja sitä alemmissa kerrostumissa.²⁴¹ Auvinen teki saman havainnon kuin Åström Ruotsissa: erityisesti keskikerrostumissa vallitsi ihanne, jonka mukaan miehen velvollisuus oli elättää perheensä ja naisen velvollisuus oli hoitaa kotia. Toisin sanoen keskikerrostumissa äitien ansiotyöaktiivisuus on alhaisin.²⁴² Auvisen mielestä käsite naisen kaksoisroolista oli oikeutetuimien niiden äitien kohdalla, jotka itse ilman apua joutuivat hoitamaan rinnakkain sekä perheen että ansiotyön.²⁴³ Harvalla oli sukulaisia lähellä, koska oli muutettu maalaiskunnista kaupunkiin. Kotiapulaiseenkin oli varaa vain joillain. Auvinen paljasti oman mielipiteensä olettaessaan, että aivan pienten lasten äitien kohdalla ansiotyön syistä olivat karsiutuneet vähemmän tärkeät ja äidit kävivät työssä vain todella painavista syistä. Ilmeisesti vain taloudellinen syy oli tarpeeksi painava syy olla poissa pienen lapsen luota. Tutkimuksesta selvisi vielä, että melkein puolet kotiäideistä viihtyi roolissaan. Sen sijaan yksi kolmasosa äideistä olisi ehkä hakeutunut työmarkkinoille, jos lastenhoito olisi saatu järjestymään tyydyttävästi. Työmarkkinoilla saatavan pienen palkan vuoksi olivat jääneet kotiin muita useammin seitsemännen ja alempien sosiaalikerrostumien äidit. Toisaalta osalla ansioäideistä ei ollut vähäisintäkään valinnan mahdollisuutta ansiotyön ja kodin välillä.²⁴⁴

Yllättäen Auvisen tutkimus osoitti, että yli 80-prosenttisesti sekä äidit että äidin kertoman mukaan myös heidän aviopuolisonsa suhtautuivat joko suurin varauksin tai täysin kielteisesti pienten lasten äitien ansiotyöhön. Ansioäidit olivat kotiäitejä hieman hyväksyvämpiä, joskaan merkitseviä eroja ei syntynyt. Kaikkein myönteisimmin äidin ansiotyöhön suhtautuivat korkeasti koulutetut äidit. Auvinen pohti, selittyikö korkeasti koulutettujen äitien poikkeavuus muusta joukosta heidän uudenaikaisemmilla asenteillaan vai sillä, että paremmin palkattuina heillä oli mahdollisuus palkata kotiapulainen, jolloin ansiotyö ei niin paljon häirinnyt lasten kehitystä.²⁴⁵ Tutkimuksen antamien tulosten mukaan suomalainen, perheellinen, ansiotyössä käynyt nainen eli jatkuvassa ristiriitatilanteessa. Menemällä työhön hän käyttäytyi tavalla, jota ei itsekään hyväksynyt. Suomalainen nainen katsoi, että äidin paikka oli kotona siitäkkin huolimatta, että hän naisen

²⁴⁰ Auvinen 1968, 29.

²⁴¹ Auvinen 1968, 81.

²⁴² Auvinen 1968, 38.

²⁴³ Auvinen 1968, 57.

²⁴⁴ Auvinen 1968, 83 ja 91.

²⁴⁵ Auvinen 1968, 93–94.

työhönosallistuvuutta kuvaavissa kansainvälisissä tilastoissa sijoittui maailman naisten joukossa kärkisijoille.²⁴⁶ Sama ristiriita ilmeni Nykynaisen suuri pulma –keskustelijoiden puheissa. Sekä naiset että miehet näkivät äidin lapsen parhaana päivähoitajana, vaikka naiskeskustelijat olivat lähes kaikki uranaisia.

Auvisen tutkimuksessa haastatelluilta kysyttiin, pitäisikö yhteiskunnan suoda äideille taloudellinen mahdollisuus hoitaa itse lapsensa silloin, kun nämä ovat pieniä maksamalla äidille tietty summa kuukaudessa. Valtaosa sekä ansioäideistä että kotiäideistä kannatti äidinpalkkaa. Äidinpalkan vastustamiseksi esitetyt näkökohdat jakaantuivat kahteen suurehkoon ryhmään: ”ei ole yhteiskunnan asia huolehtia ihmisten lapsista” tai ”se tulisi yhteiskunnalle liian kalliiksi ja tuki menisi varakkaille”. Kaikki äidit eivät äidinpalkasta huolimatta olisi halunneet jäädä kotiin. Heitä oli ylimmissä tuloryhmissä 38 %.²⁴⁷ Auvisen totesikin, että korkeasti koulutettujen äitien kohdalla lastenhoitojärjestelyissä ei niinkään ollut kysymys taloudellisista seikoista kuin pätevän työvoiman saannin vaikeudesta.²⁴⁸

Tampereella päivähoiton tarpeesta tehty tutkimus toisti Annikki Suvirannan tuloksia. Yleistäen voisi sanoa, että Tampereella koulutetut äidit olivat töissä ja kouluttamattomat kotona. Työn taloudellinen kannattavuus oli tutkimuksen mukaan heikonlaista lasten hoidosta aiheutuneiden kulujen vuoksi. 19 prosentilla perheistä oli hoitaja kotona. Hoitomuoto vaihteli melkoisesti tuloluokittain, ja hoitaja kotona lisääntyi huomattavasti tulojen kasvaessa.²⁴⁹ Kun ansioäideiltä kysyttiin työsuunnitelmia, työn jatkamista mahdollisimman pitkään suunnittelivat ammattihierarkian²⁵⁰ yläpähän sijoittuneet. Ammattihierarkian alapäässä sen sijaan työntekoa jatkettiin taloudellisista syistä. Työntekoa perusteltiin taloudellisten syiden ohella ammattitaidon säilymisellä. Myös työssä viihtyminen oli etenkin ylimmässä koulutusryhmässä huomattavalla osalla tärkeimpänä työmotiivina, ja samat ihmiset olivat haluttomimpia olemaan kotona. Sen sijaan myös he kokivat työn raskaana ja perhe-elämää häiritsevänä tekijänä. Alimpiin ammattiryhmiin kuuluvat joutuivat olemaan eniten erossa lapsistaan.²⁵¹ Tutkimustuloksista voi päätellä, että samaan aikaan, kun yksi halusi olla töissä, jos vain sai pätevän apulaisen, toiselle oli tärkeää, ”että

²⁴⁶ Auvinen 1968, 111.

²⁴⁷ Auvinen 1968, 105–110.

²⁴⁸ Auvinen 1968, 117.

²⁴⁹ Koskinen 1971, 5–8.

²⁵⁰ Ammattihierarkia ja myöhemmin esiintyvä alempi ammattiryhmä ovat alkuperäisessä tutkimuksessa käytettyjä käsitteitä.

²⁵¹ Koskinen 1971, 14–16.

pienituloiset, joiden on pakko lähteä ansiotyöhön, saivat lapsensa hoitoon”.²⁵² Toiselle haave, toiselle pakko.

3.3.2 ”Vaimoni halusi pitää yllä ammattiosaamista”²⁵³

Vauvan syntymän jälkeen työhön oli mentävä jo kahden kuukauden kuluttua. [...] oli kuin sydän olisi revitty rinnasta!²⁵⁴

Sirkku Salomaa kysyy tutkimuksessaan Ansiotyö ja perheenemäntä Maijan kaltaisilta äideiltä, miksi äiti meni töihin, jos ei ollut pakko.²⁵⁵ Miksi nainen meni työhön, jos kärsi kovasti lapsensa hylkäämisestä? Suurin osa aineistoni perheenemännistä ei kokenut, että heidän olisi pitänyt olla kotona lastensa kanssa, vaikka taloudellista pakkoa työnteolle ei ollutkaan. Omaa ansiotyötä pidettiin itsestänselvyytenä. Samanlaista ristiriidan tunnetta kuin monissa tutkimuksissa esiintyi (käyn työssä, vaikka minun pitäisi olla kotona), ei näiden valistuneiden perheenäitien joukossa havaintoni mukaan ollut. Ristiriita syntyi vain siitä, että pieni vauva piti jättää liian pian. Muuten nämä naiset eivät pitäneet kotonaoloa velvollisuutenaan. Työelämä tarjosi vihdoinkin monenlaisia mahdollisuuksia, mutta vain työssään pysyvälle naiselle. Työelämän säännöt olivat miehiset. Kotiapulaisen valitsemista hoitomuodoksi perustellaan monisanaisesti, koska halutaan tehdä selväksi todellinen tarve. Naiset menivät töihin, koska lastenhoito järjestyi – muussa tapauksessa lapset olisivat monella jääneet mahdollisesti hankkimattakin. Aineistoni naisille ei ollut itsestänselvyys, että työpaikka säilyi, jos jäi lapsen kanssa kotiin. Sellainen tilanne oli varmasti myös luvun alussa siteeratulla Maijalla. Harva kirjoittaa suoraan, että töissä oli pakko olla rahan takia, mutta monesti kerrotaan halusta muuttaa isompaan asuntoon tai veloista. Maija asui perheineen vanhempiensa talon yläkerrassa yhdessä isossa huoneessa. Toinenkin äiti kertoo perheen asumisesta pienessä hellahuoneessa ilman mukavuuksia, mutta työssäolon taloudellisesta pakosta hän ei silti mainitse. Selkeimmin taloudellisesta tilanteestaan kirjoittaa Alli (s. 1927), leski:

Rahat olivat tiukalla, mutta sain onneksi tehdä paljon ylitöitä. Menin usein aamuisin työpaikalleni jo klo 6.00 ja illatkin venyivät pitkiksi. Kaikki sujui kuitenkin hyvin, sillä Sirkan avulla pystyin keskittymään työhöni ja rahan hankintaan.²⁵⁶

Ammatin säilyttämisen ohella ammattitaidon säilyttäminen oli tärkeää. Aineistoni ansioäidit kuuluivat valtaosaltaan ”ammattihierarkian yläpäähän”. He olivat niitä, jotka kokivat tärkeänä

²⁵² Suviranta 1967, 81.

²⁵³ Kotiapulaiset, 3214.

²⁵⁴ Kotiapulaiset, 2938.

²⁵⁵ Salomaa 1956, 14.

²⁵⁶ Kotiapulaiset, 1446.

säilyttää ja lisätä ammattitaitoaan ja jotka myös viihtyivät työpaikallaan eivätkä välttämättä pitäneet kotitöistä. Ainoa mieskirjoittaja muistelee tähän tapaan:

[V]aimoni halusi pitää yllä ammattiosaamista, mikä kotona lasten kanssa ollen olisi ollut mahdotonta. Kun työpäivän jälkeen ja sunnuntaisin kasaantuneita kotitöitä oli yllin kyllin, viikko alkoi usein rasittuneena kotitöistä. Sikäli alkava työviikko oli jotenkin helpotus [...] ²⁵⁷

Samaa mieltä oli Elina Haavio-Mannila ottaessaan osaa Nykynaisen suuri pulma –keskusteluun:

[J]os jäisi välillä kahdeksikymmeneksi tai viideksitoista vuodeksi syrjään, olisi varmaan vaikea päästä uudelleen kiinni esimerkiksi tutkimustyöhön. Tietysti voisi vain lukea alan kirjallisuutta, mutta ei sitä kuitenkaan malta. Ja tietysti voi tyytyä vähempään perhevaiheen aikana. Mutta kyllä omasta alasta on vaikea luopua, kun on juuri valmistunut ja päässyt hyvään paikkaan. ²⁵⁸

Ekonomi Aino Kannisto oli samaisessa keskustelussa sitä mieltä, että ”se on kyllä vaikea kysymys, sillä jos on nähnyt vaivaa ja uhrannut varoja jonkin ammatin hankkimiseksi, niin silloin tuntee toisaalta tarvetta olla työssä, johon on pätevytynyt”. ²⁵⁹

Ymmärtääkseen nykypäivän näkökulmasta 1960- ja 1970-luvun äitien pohdintaa ja ristiriitoja, täytyy muistaa, että isien ei tuolloin tarvinnut lainkaan venyä uran ja lasten välillä. Kysymys oikeanlaisesta vanhemmuudesta koski vain äitiä. Toisaalta myös äitiys muuttuu ajan kuluessa. 1970-luvun äitiys oli erilaista kuin 2000-luvun äitiys on. Pia Ingström valottaa teoksessaan *Lentävä feministi* 1970-luvun äitiyttä. Keskustelut 1970-luvun feministien kanssa ovat saaneet hänet huomaamaan, millä tavalla äitiys on muuttunut. ”1970-luvun äidit [...] pitivät meitä [nykyäitejä] välillä vähän huvittavina, kun me puhuimme imetyksestä, symbioosista ja pienen lapsen tarpeista.” Joku sanoi hänelle, ettei käsitä sellaista. He kun eivät nuorina touhunneet niin kovasti lastensa kimpussa. Lasten saaminen oli ikään kuin luonnollista, lapset olivat mukana kaikkialla, mutta siitä ei tehty numeroa. Ei ole epäilystäkään siitä, etteivätkö myös 1970-luvun äidit olisi tunteneet iloa ja nautintoa lapsistaan. Siitä vain oli niin vähän aikaa, kun vallalla oli vielä ollut pyhä käsitys äitiydestä ja äidille luonnostaan kuuluvasta hoivaajan roolista. Pyhää äitiä käytettiin Ingströmin mukaan vielä 1970-luvullakin argumenttina, kun vastustettiin naisten oikeuksia työmarkkinoilla. ²⁶⁰ Naisen rooleja haluttiin radikaalisti laajentaa.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunta kiinnitti 1970-luvulla toistuvasti huomiota raskauden ja äitiysloman ajan irtisanomissuojan kehittämiseen. Neuvottelukunta lähetti helmikuussa 1979 aihetta

²⁵⁷ Kotiapulaiset, 3214.

²⁵⁸ Suova 1959, 138–139.

²⁵⁹ Suova 1959, 165.

²⁶⁰ Ingström 2007, 174–175 ja 179.

koskevan kyselyn työmarkkinajärjestöille.²⁶¹ Vaikka juuri voimaan tullut laki kielsi raskaana olevan tai äitiyslomalaisen erottamisen,²⁶² tuloksista ilmeni, että äitiyslomalta palannut ei aina saanut samaa tehtävää, josta lähti äitiyslomalle. Julkisella sektorilla raskaus tai äitiys oli vastausten mukaan osoittautunut virkaan nimittämisen tai viransijaisuuden saannin esteeksi. Irtisanomiset raskauden perusteella sen sijaan olivat julkisella sektorilla harvinaisia.²⁶³ Erityisesti koulutettujen parissa eräs yleisimpiä perusteluja työhön paluuseen pian synnytyksen jälkeen oli pelko työpaikan tai työmahdollisuuksien menettämisestä. Pelko olikin usein aiheellinen työnantajien asenteiden johdosta. Työläisammattien edustajat olivat varmimpia mahdollisuudestaan palata entiseen työhön. Sekä alemmassa että ylemmässä keskikerrostumassa oli eniten niitä, jotka olivat varmoja, etteivät voineet palata entiseen tai vastaavaan työhön muutaman vuoden poissaolon jälkeen.²⁶⁴ He olivat myös työnhakutilanteessa huonossa asemassa nuoriin, vastavalmistuneisiin nähden, joilla oli uusin tieto hallussaan. Marjatta Koskisen tutkimukseen osallistunut nainen kommentoi tilannetta näin:

Uskon, että entistä useammat äidit haluaisivat hoitaa itse lapsensa ainakin parin vuoden ajan, jos olisi varma tieto työpaikan säilyttämisestä. Nykyisellään on niin epävarmaa, saako työtä sitä halutessaan ja jos saa niin, minkälaista. Tai sitten pitäisi pienten lasten äideillä olla mahdollisuus jäädä palkattomalle (edes) virkavapaalle. Minä henkilökohtaisesti jäisin heti kotiin omieni kanssa, jos saisin esim. 2 v:n virkavapaan, jonka jälkeen pääsisin takaisin nykyiseen toimeeni. Jos nyt muuten vaan jään pois on minulla vuorotyö ainoa mahdollinen, nykyistä virkaani päivähoitolaitoksessa en enää saisi takaisin. Tiedän, että on monia monia äitejä, jotka roikkuvat lasten kustannuksella työpaikassaan kiinni, koska tietävät, etteivät he saa yhtä hyvää paikkaa parin vuoden päästä.²⁶⁵

Jos päivähoitossa oleva lapsi sairastui, toinen vanhemmista jäi tietysti kotiin – tavallisesti äiti. Vuonna 1971 voimaan tulleen työsopimuslain mukaan työntekijä oli sairastaessaan oikeutettu saamaan palkan seitsemältä sairastumispäivää seuraavalta arkipäivältä. Sairausvakuutuslain mukainen korvaus alkoi välittömästi tämän jälkeen.²⁶⁶ Lait eivät kuitenkaan koskeneet tilannetta, jossa työntekijän lapsi sairastui ja työntekijä joutui olemaan pois töistä.²⁶⁷ Päivähoidon järjestäminen lapsen sairastuessa oli vaikea ongelma. Kaikilla vanhemmilla ei ollut mahdollisuutta jäädä kotiin, eikä sairasta lasta liioin voinut viedä hoitopaikkaan. Töistä oltiin siis pois työnantajan armollisella suostumuksella, ja paljon riippui työnantajien asenteista. Myös kotiapulaisen sairastuessa ansioäiti oli vaikeassa tilanteessa. Aino Kannisto kertoi omasta kokemuksestaan:

²⁶¹ Tuominen 1979, 2.

²⁶² Laki 925/1978.

²⁶³ Tuominen 1979, 10 ja 27.

²⁶⁴ Koskinen 1971, 18–19.

²⁶⁵ Koskinen 1971, tutkimuksen lopussa, ei sivunumeroita.

²⁶⁶ Laki 320/1970, 28 §.

²⁶⁷ Tolsa 1970, 40.

Erittäin hankala on tilanne silloin, jos apulainen sairastuu. Se on paljon pahempi kuin jos emäntä itse sairastuu, koska itse voi olla pois työstä, jos on sairaana, mutta jos apulainen on sairaana, niin ei semmoista syytä voi esittää työstä pois jäämiseen.²⁶⁸

Kolmannes kunnista oli yrittänyt jollakin tavoin järjestää sairaan lapsen päivähoidtoa. Lähinnä nämä kunnat olivat käyttäneet tähän työhön kunnallisia kodinhoitajia, joita ei kuitenkaan ollut likimainkaan riittävästi.²⁶⁹ Laki kunnallisesta kodinhoitoavusta oli tullut voimaan vuonna 1966. Kodinhoitoavun tarkoituksena oli ensisijaisesti huolehtia monilapsisten kotien perheenäidille kuuluvista tehtävistä tai avustaa niiden suorittamisessa äidin ollessa estynyt.²⁷⁰ Laki tarjosi kyllä mahdollisuuden antaa kodinhoitoapua myös päivähoidossa olevien lasten sairastumistapauksissa,²⁷¹ mutta ilmeisesti kodinhoitaja saatiin perin harvoin. Tampereella enemmistöllä äideistä oli kokemuksia lapsen sairastumisesta äidin ansiotyön aikana. Koskisen mukaan kyselyvastauksista oli heijastunut suuri huoli lasten hoidon järjestämisestä. Melko yleisesti toivottiin hyväksytyksi käytännöksi sitä, että äiti tai isä saisi jäädä hoitamaan lasta. Hyvin monet olivat lisänneet, että ”saisi jäädä ilman uhkailuja työpaikan menettämisestä”.²⁷² Vuonna 1988 sairaan lapsen hoito tilapäisenä hoitovapaana tuli vanhemmille lakisääteiseksi oikeudeksi.²⁷³

Lasten päivähoidon kunnollinen järjestäminen herätti työnantajissa kiinnostusta. Tosin kiinnostus johtui lähinnä siitä, että hyvin toimiva päivähoidto vähensi naisten poissaoloja töistä ja lisäsi työtehoa. Mikäli lasten päivähoidtoa ei ollut äidin mielestä tyydyttävästi järjestetty, hän saattoi tuntea jatkuvaa levottomuutta lastensa vuoksi työssä ollessaan. Epätyydyttävästi järjestetty päivähoidto saattoi olla jopa työnsaannin esteenä.²⁷⁴ Vuoden 1973 päivähoidtolaki oli tosiasioiden tunnustamista. Naistyövoimaa tarvittiin ja toisaalta pelättiin väestönkasvun tyrehtyvän, jos naiset joutuvat valitsemaan äitiyden ja uran välillä. Lisäksi tunnustettiin eri yhteiskuntaluokkien lasten oikeus hyvään hoitoon ja haluttiin karsia hoidottomuutta. Tunnustettiin myös se, että pienten lasten äitien ansiotyö oli moraalisesti hyväksyttävää.²⁷⁵

Naimisissa olevista kaupunkilaisnaisista kävi vuonna 1970 ansiotyössä peräti 58 prosenttia. Viiden vuoden kuluttua naimisissa olevista naisista kävi työssä jo 65 prosenttia. Kotityö sitoi enää vain pienessä osassa perheitä naisen kokopäiväisesti kotiin. Vielä vuonna 1950 naimisissa olevien

²⁶⁸ Suova 1959, 166.

²⁶⁹ Haapala 1973, 5.

²⁷⁰ Laki 270/1966, 1. luku 1 §.

²⁷¹ Tolsa 1970, 41.

²⁷² Koskinen 1971, 24–25.

²⁷³ Laki 284/1988.

²⁷⁴ Quick 1968, 19–20.

²⁷⁵ Julkunen 1999, 88.

kaupunkilaisäitien työssäkäynti oli laskenut 47 prosentista 32 prosenttiin lapsiluvun noustessa yhdestä kahteen. Vuonna 1975 vastaavanlaista vähennystä työssäkäynnissä ei enää tapahtunut.²⁷⁶ Myös kauden 1966–1986 naisedustajista 93 % oli naimisissa. Perheelliset naiset saattoivat yhdistää vaativankin työn ja lapsiperheen arjen. Ei ole sattuma, että juuri nämä naiset olivat myös päättämässä lapsiperheiden tuista ja päivähoitojärjestelyistä.²⁷⁷ Naisten ongelmat perheen ja palkkatyön yhdistämisen suhteen eivät ole silti kokonaan kadonneet. Edelleen lapsen syntymästä ja äitiyslomasta aiheutuva työuran katkos heikentää naisen mahdollisuuksia edetä urallaan.²⁷⁸ Toisaalta nuorten naisten määräaikaiset työsuhteet ovat lisääntyneet,²⁷⁹ ja elämää eletään pätkissä. Sijaiseksi saatetaan pyytää samana aamuna, ja töihin on mentävä, koska on pelkona, ettei kieltäytyjää pyydetä enää toisen kerran. Yhtäkkinen töihinlähtö aiheuttaa kuitenkin hankalia arkielämän järjestelyjä. Kunnallista hoitopaikkaa ei voi pitää varalla, jos ei ole jatkuvaa työsuhdetta, mutta työvoimaviranomaiset kuitenkin edellyttävät työnhakijalta, että hänen on oltava välittömästi työmarkkinoiden käytettävissä.²⁸⁰ Päivähoitojärjestelmä ei selvästikään pysy muuttuvan yhteiskunnan mukana. Kenen tai minkä pitää joustaa, päivähoiton, työelämän – vai äidin?

²⁷⁶ Jallinoja 1979, 36–37.

²⁷⁷ Lähteenmäki 2006, 161.

²⁷⁸ Jolkkonen, Koistinen & Kurvinen 1991, 47.

²⁷⁹ Jolkkonen, Koistinen & Kurvinen 1991, 131; Lehto 1999, 109.

²⁸⁰ Jolkkonen, Koistinen & Kurvinen 1991, 144 ja 146.

4 Kotiapulainen

4.1 Piiasta kotiapulaiseksi

Marjatta Rahikaisen ja Kirsi Vainio-Korhosen toimittamassa kirjassa *Työteliäs ja uskollinen* (2006) ollaan kadonneen työn jäljillä. Kadonneen siksi, että piikojen suorittamasta työstä ei ole jäänyt juuri mitään jälkiä. Piikojen omia kuvauksia työstään on olemassa vasta 1900-luvulta. Suomalaisten piikojen historia alkaa Rahikaisen mukaan 1200-luvulta. Palkkapalvelus alkoi tuolloin yleistyä Ruotsin valtakunnassa ja syrjäyttää orjien käytön. Orjuus kiellettiin vuonna 1335, mutta orjuuden ja palkkapalvelun ero oli aluksi häilyvä.²⁸¹ Palkattua palvelijaa ei saanut ”lyödä kuin orjaa”. Isäntä tai emäntä sai silti kohtuullisesti kurittaa palvelusväkeä, samoin kuin mies vaimoaan tai vanhemmat lapsiaan. Omien lasten ja palkollisten välillä tehtiin kyllä selvä ero, mutta piika oli yhtä lailla velvoitettu kuuliaisuuteen ja oikeutettu holhoojan suojelukseseen kuin perheen tytär. 1500-luvulta lähtien esivalta alkoi yhä tiukemmin korostaa palvelusvelvollisuutta.²⁸² Tällä estettiin Topi Kallion vuonna 1913 tekemän tutkimuksen mukaan se, etteivät varattomat joutuisi muiden elätettäviksi. Kaikkien niiden, joilla ei ollut tarpeeksi omaisuutta veronmaksuun, oli mentävä palvelukseen ollakseen jotenkin hyödyksi kruunulle.²⁸³ Nykytutkimus korostaa Rahikaisen mukaan mieluummin talonpoikien ja aatelin työvoiman tarpeen turvaamisen välttämättömyyttä. Palveluspakko tarkoitti joka tapauksessa sitä, että kaikkien rahvaan miesten ja naisten, joilla ei ollut maata viljeltävänä, oli mentävä aatelin, porvareiden tai talonpoikien palvelukseen vuodeksi kerrallaan.²⁸⁴ Samalla kuuluttiin palveluspaikan isännän lailliseen suojeluun, mikä tarkoitti velvollisuutta kaikessa alistua isännän määräysvaltaan ja kieltoa poistua talosta ilman lupaa.²⁸⁵ Ilman isäntää olevaa kohdeltiin irtolaisena, joka voitiin passittaa yleisiin töihin, sotaan tai naisten tapauksessa kehruhuoneeseen. Palveluspakon vallitessa laki ei jättänyt palkollisille oikeastaan muuta laillista mahdollisuutta parantaa olojaan kuin isännän vaihtaminen, mutta 1500-luvulta 1800-luvun jälkipuolelle palkollisten muuttoa rajoittivat monet lait.²⁸⁶

²⁸¹ Rahikainen 2006a, 7–9.

²⁸² Lahtinen 2006, 35 ja 39.

²⁸³ Kallio 1913, 20 ja 56–57.

²⁸⁴ Rahikainen 2006a, 13.

²⁸⁵ Pylkkänen 2006, 76.

²⁸⁶ Rahikainen 2006a, *ibid.*

Yleensä palvelusaika merkitsi kovaa työntekoa pienellä palkalla. Piika nousi aamulla ensimmäisenä ja meni illalla viimeisenä nukkumaan.²⁸⁷ Vuoden 1865 palkkaussääntö määräsi, että: ”palkollinen elköön olko niitä töitä tai askareita tekemättä, jotka isäntä hänelle kohtuullisesti kāskee ja määrää”.²⁸⁸ Kohtuullisuus olikin sitten jokaisen itse määriteltävissä. Palkollisen kaikki aika kuului isännälle. Vuoden 1800 valtiopäivillä tehtiin kyllä ehdotus palkollisten työajan rajoittamisesta 16 tuntiin kesäkautena ja 11 tuntiin talvikautena. Ehdotus ei saanut kannatusta, koska katsottiin, ”että määrätty työpäivä sopii kyllä sellaisille, joiden työkin on määrättyä, mutta ei palvelijoille”.²⁸⁹ Jorma Wilmi haluaa kuitenkin muistuttaa, että nuori piika saattoi myös kokea, että hänen elämänpiirinsä laajeni: palveluspaikassa hän saattoi irtautua lähisukulaistensa valvonnasta, viettää aikaa muiden nuorten kanssa, säästää ja käyttää omaa rahaa.²⁹⁰

Vuonna 1865 vuosipalkollisten työsuhteen säätely erotettiin irtolaisuuden säätelystä, mutta lopullisesti laillisen suojelun käsite katosi vasta vuoden 1883 irtolaislaissa. Siitä alkaen Suomessa oli oikeudellisessa mielessä vapaat työmarkkinat, joskin vuoden 1865 palkkaussääntö kumottiin vasta vuoden 1922 työsopimuslaissa.²⁹¹ 1800-luvulla vuosipalkollisten työtä alkoivat korvata torpparien tekemät taksvärkkipäivät ja muu tilapäinen työvoima.²⁹² Vuosien 1868 ja 1879 elinkeinovapaussäännökset antoivat jokaiselle kansalaiselle oikeuden harjoittaa elinkeinoja. Yleisimmin nainen tuli kuitenkin edelleen toimeen piikomalla.²⁹³ Naimaton nainen ei kuitenkaan enää välttämättä ottanut uutta pestiä vuosikontrahdin päättyessä, vaan lähti kaupunkiin etsimään helpompaa elämää ja parempaa palkkaa.²⁹⁴ Kaupunkien kasvaessa sekä kaupan ja liikenteen vilkastuessa myös palvelijoiden kysyntä kasvoi. Kaupunkien paisunut virkamieskunta tarvitsi palvelijattarien työvoimaa; palvelijattaret kuuluivat sen säädynmukaiseen elämään.²⁹⁵ Kaupunki veti puoleensa erityisesti maalaistyttöjä. Oli kuultu helpoista oloista kaupungissa tai vapaudesta tehtaassa.²⁹⁶

1800-luvun lopulla teollisuuden työntekijäin työpäivä lyheni 10-tuntiseksi. Tällöin kotitaloustyöntekijät alkoivat vertailla omia olosuhteitaan muiden alojen olosuhteisiin.²⁹⁷

²⁸⁷ Ks. esim. Vattula 1981b, 57.

²⁸⁸ Sääntö 2/1865, 2. luku 12 §.

²⁸⁹ Kallio 1913, 172–173.

²⁹⁰ Wilmi 1991, 294.

²⁹¹ Rahikainen 2006a, 10.

²⁹² Saarenheimo 1984, 43–48.

²⁹³ Vattula 1981a, 74.

²⁹⁴ Waris 1973, 70.

²⁹⁵ Vattula 1981a, 69.

²⁹⁶ Waris 1973, 79–80.

²⁹⁷ Karjalainen 1976, 4.

Maatalouden kesätyöpäivää jouduttiinkin lyhentämään,²⁹⁸ mutta kun 1900-luvun alussa kaupunkilaisperheiden naispalvelijat alkoivat vaatia lakisääteistä työajan rajoittamista, rouvat vastustivat sitä samoin perustein kuin oli vastustettu vuonna 1800: ”Palvelijain työ kodissa on niinkuin emäntienkin sitä laatua, että sitä on mahdotonta suorittaa ja maksaa tunnittain.” Emäntien mielestä alinta palkkaakaan ei voinut määrätä, koska sen määrän katsottiin riippuvan persoonallisista ominaisuuksista, kuten uskollisuudesta ja rehellisyydestä, joskin myös kysynnän ja tarjonnan vaihtelusta ja isäntäväen taloudellisesta asemasta. Palvelijataryhdistys kääntyi asiassaan Naisliitto Unionin (perustettu 1892) puoleen, Emäntien liiton ja Suomen Naisyhdistyksen puoleen. Emäntäliitto ja Suomen Naisyhdistys torjuivat vaatimukset kylmästi. Naisliitto Unioni hyväksyi palvelijattarien vaatimukset periaatteessa, mutta sen hetkisessä tilanteessa 10-tuntinen työpäivä ei sen mielestä ollut mahdollinen.²⁹⁹ Jyrkät toimenpiteet kuten lakko eivät olisi onnistuneet, koska samalla palvelijatar olisi menettänyt asunnon. Sitä paitsi omassa ryhmässäänkin palvelijatar oli yksin, eikä hänellä juuri ollut vapaa-aikaa. Lisäksi palvelijattaren ammatti oli monelle läpikulkuammatti. Niin kauan kuin naisen oli pakko mennä palvelijaksi muun työn puuttuessa, eivät olosuhteet parantuneet.³⁰⁰

Omien apulaisteni työaika kesti saman verran kuin minun työpäiväni matkoineen kesti eli klo 7.30–17. He saivat kuitenkin päivisin lukea läksyjään tai levätä, kunhan lapset tulivat hoidetuksi. Viikonloput olivat aina vapaat, samoin juhlapyhinä ja minun lomillani tytöt olivat vapaalla.³⁰¹

Riitta kuvailee edellä vuosina 1967–1981 pitämiensä apulaisten työ- ja vapaa-aikoja. Vuonna 1917 säädetty kahdeksan tunnin työaika ei lyhentänyt palvelijattaren työpäivää.³⁰² Ulla-Maija Kauppinen siteeraa vuonna 1911 Palvelijataryhdistyksen toimeenpanemaa tutkimusta Palvelijain olosuhteet, jonka mukaan palvelijan työpäivän pituus oli keskimäärin 14 tuntia päivässä ja seitsemän työpäivää viikossa. Tutkimus osoitti, että vain 54:llä lähes 400:sta oli määrätty vapaailta viikossa.³⁰³ Ei siis ihme, että tehdastyön kahdeksan tunnin työpäivä ja 6-päiväinen työviikko houkuttelivat. Vuonna 1937 Helsingin Taloustyöntekijäin yhdistys lähetti kirjeen eduskunnalle, jossa väitettiin, että työsopimuslain määräyksiä kotiapulaiselle annettavasta ravinnosta, asunnosta ja vapaa-ajasta noudatettiin vain vähäisessä määrin ja että työajat olivat suhteettoman pitkiä varsinkin nuoriin kotiapulaisiin nähden.³⁰⁴ Kirjeessä esitettiin eduskunnalle anomus komitean asettamiseksi

²⁹⁸ KM 1927:9, 15.

²⁹⁹ Sillanpää 1938, 29 ja 32.

³⁰⁰ Kauppinen 1986, 86 ja 88.

³⁰¹ Kotiapulaiset, 1138.

³⁰² Haapala 1982, 129.

³⁰³ Kauppinen 1986, 44 mukaan.

³⁰⁴ KM 1944:2, 24.

tutkimaan kotiapulaisten oloja. Hallitus asettikin seuraavana vuonna komitean, jonka mietintö valmistui sodan vuoksi vasta vuonna 1944.³⁰⁵ Kotiapulaistyökomitean mietinnöissä vuosilta 1944 ja 1947 käsiteltiin sekä yleensä apulaisten asemaa ja aseman parantamiseen tähtääviä toimenpiteitä että esitettiin ehdotus kotiapulaislaiksi.³⁰⁶

Kotiapulaislaki tuli voimaan vuonna 1949. Vihdoin tunnustettiin palvelijoiden oikeus työaikaan.³⁰⁷ Kotiapulaislaki heijasti kotiapulaisten olosuhteissa tapahtunutta kehitystä ja oli osoitus ammatin erikoisluonteen virallisesta tunnustamisesta. Lakiin oli nyt kirjattu lähes samanlaisina eräitä niistä vaatimuksista, joita työntekijät esittivät jo vuosisadan alussa: 10-tuntinen työpäivä sekä vapaapäivät.³⁰⁸ Toisaalta nämäkin olosuhteet olivat jo muuttumassa. Laista huolimatta kotiapulaisten määrä väheni perheen aseman ja tehtävien muuttuessa³⁰⁹ Sotien jälkeinen elintason nousu kyllä lisäsi kotiapulaisten kysyntää, mutta samalla taloudellinen kasvu ja elinkeinorakenteen monipuolistuminen avasivat naisille runsaasti muita työmahdollisuuksia, joten suhteessa yhä harvempi meni kotiapulaiseksi.³¹⁰ Vuonna 1960 yksityiskotien palvelijoiden määrä oli Helsingissä enää puolet vuoden 1930 luvusta, kun samaan aikaan Helsingin väkiluku oli yli kaksinkertaistunut.³¹¹ Kotiapulaisten vähenemistä lisäsi myös ammatin huono arvostus, mistä kertoo Kaisakin (s. 1942): ”Apulaisen ammatti ei kuitenkaan ollut kovin arvostettu, niin että hakeuduin ”oikeisiin töihin” lähikaupunkiin, tekstiilitehtaaseen.”³¹²

Taulukko 1. kertoo naisten jakautumisesta eräille aloille Helsingissä, Turussa ja Tampereella vuosina 1870–1970 (prosentteina).³¹³ Riitta Jallinojan kokoamasta taulukosta huomaa hyvin, kuinka 1800-luvun lopulla naiset olivat ”ammatiltaan” vielä yleisimmin palvelijoita, mutta jo 1900-luvun alussa teollisuus syrjäytti yksityiskodit suurimpana työllistäjänä. 1900-luvun kuluessa palvelijat vähenivät kaiken aikaa kaupan ja muiden elinkeinojen vallatessa alaa.

³⁰⁵ Karjalainen 1976, 11.

³⁰⁶ KM 1944:2 ja 1947:23.

³⁰⁷ Laki 1/1949, 7 §.

³⁰⁸ Karjalainen 1976, 13.

³⁰⁹ Waris 1980, 116.

³¹⁰ Rahikainen 2006b, 225.

³¹¹ Rahikainen 2006b, 228.

³¹² Kotiapulaiset, 628.

³¹³ Jallinoja 1976, 39. Jallinoja koonnut taulukon väestötilastoista.

Taulukko 1. Naisten jakautumisesta eräille aloille Helsingissä, Turussa ja Tampereella vuosina 1870–1970 (prosentteina)

Vuosi	teollisuus	kauppa	palvelijat	muut	Naisia
1870	14,5	2,9	70,9	11,7	5883
1900	40,8	8	32,7	18,5	35366
1920	33,8	20,2	20,4	25,6	70018
1930	30,7	24,9	15,7	28,7	100848
1950	37,5	22,1	5,7	34,7	154854
1960	31	25,6	4,4	39	178409
1970	25,1	27,1		47,8	211484

Kotiapulaislain uudistaminen tuli ajankohtaiseksi 1960-luvulla. Eduskunnassa oli tehty lukuisia toivomus- ja raha-asiainaloitteita, joissa todettiin kotiapulaisten työajan ja muidenkin olosuhteiden olevan epätydyttävät, koska kukaan ei valvonut kotiapulaislain noudattamista.³¹⁴ Sosiaali- ja terveysministeriö asettikin vuonna 1970 toimikunnan tekemään esitystä uudeksi laiksi. Mietintö valmistui vuonna 1971.³¹⁵ Komitea selitti, että kotiapulaislain säännöksiä ei ollut aikaisemmin muutettu osittain siitä syystä, että alalla ei ollut ammatillisia järjestöjä, jotka olisivat tehneet asiassa aloitteita. Pieni ammattikunta jääkin lainsäädännön suhteen helposti toisarvoiseen asemaan – varsinkin kun on kyseessä ala, jolla työsuhteen osapuolet eivät juuri voi toimia etujärjestöjensä kautta. Toisaalta komitea totesi, että kotiapulaispula ja toisaalta kotiapulaisten suuri kysyntä vaikuttivat siihen, että kotiapulaiset saattoivat useasti saada voimassa olevan lain säännöksistä poikkeavia etuja.³¹⁶ Lakiehdotusta ei koskaan vahvistettu. Karjalaisen mielestä komitean tekemä lakiehdotus olisi tuonut merkittäviä muutoksia vuoden 1949 lakiin nähden,³¹⁷ mutta mielestäni laki olisi toteutuessaan jäänyt kuolleeksi kirjaimeksi. Laki olisi ollut nimeltään kotitalouden työaikalaki, ja se olisi säädellyt pääasiassa juuri työaika. Säännöllinen työaika olisi ollut enintään yhdeksän tuntia vuorokaudessa ja 135 tuntia enintään kolmen viikon pituisena ajanjaksona.³¹⁸ 1970-luvun puolivälissä kotiapulaisten työpäivä oli jo muutenkin noin kahdeksan ja puoli tai yhdeksän tuntia vuorokaudessa. Apulaiset itse pitivät yli yhdeksän tunnin työpäivää pitkänä.³¹⁹ Kotiapulaisen palkan verovähennysoikeutta ei lakiehdotuksessa mainittu sanallakaan, vaikka juuri sillä olisi saattanut olla jotakin merkitystä – jos apulaisia ylipäätään olisi ollut tarjolla.

³¹⁴ Karjalainen 1976, 15.

³¹⁵ KM 1971:B 100.

³¹⁶ KM 1971: B 100, 1.

³¹⁷ Karjalainen 1976, 16.

³¹⁸ KM 1971: B 100, 30.

³¹⁹ Karjalainen 1976, 116–117.

4.1.1 ”Kaikilla muilla on kahdeksan tunnin työpäivä, kotiapulaisilla kymmenen.”³²⁰

Kun aloitin kotiapulaisen työnantajana, jouduin perehtymään työaikasäädöksiin, verotuksen kiemuroihin, eläkemaksuihin jne. Ensimmäiseksi hankin kotiapulaislain, joka oli hengeltään ja työaikasäännöksiltään täysin vanhentunut. Kukaan ihminen ei olisi suostunut tekemään sellaisia työpäiviä, jotka olivat lain mukaan sallittuja.³²¹

Vuonna 1949 säädetty kotiapulaislaki tosiaan oli 1960- ja 1970-luvun näkökulmasta vanhanaikainen. Muistelmien valossa voi sanoa, että lakia harvoin noudatettiin – apulaisten eduksi. Hilka Ravilon romaani *Kuin kansanlaulu* kertoo Eevasta, joka lähtee Savosta Helsinkiin kotiapulaiseksi. Eletään 1950-luvun loppua. Eevalla olisi lukupäätä, mutta hänen vanhemmillaan ei ole varaa oppikouluun. Eevan työpaikassa väännetään kättä kotiapulaisen oikeuksista:

- Laissa sanotaan, että joka toinen sunnuntai kuuluu olla vapaa, Eeva sanoi tyynenä vaikka ääni pyrki vapisemaan. [...] Ja kerran viikossa yksi iltavapaa kello kaheksantoista jälkeen.
- Mikäs laki se nyt säädetty on? rouva kysyi.
- Isäntä se varmasti tietää, Eeva vetosi.
- Eeva on väärässä, herra Miettinen sanoi ja Eeva säikähti. [...]
- Kotiapulaiselle on annettava vapaata jokaisen viikon yhtenä arkipäivänä alkaen kello kaksi tai kahtena alkaen kello viisi ja joka toinen sunnuntai tai pyhäpäivä, jolloin vapaa lasketaan säännöllisen työajan päättymisestä edelliseltä illalta tai jokaisena sunnuntai- tai pyhäpäivänä alkaen kello kolme, herra Miettinen luki ulkomuistista.
- Sanopas vielä kultaseni koska sellainen laki on tullut? rouva kysyi.
- Vuonna tuhat yhdeksänsataaneljäkymmentäyhdeksän, herra Miettinen sanoi. Ja sinä tiedät sen yhtä hyvin kuin minäkin. [...]

Eeva melkein niiasi ovella kiitokseksi, vaikkei hänen mistään olisi kiittää tarvinnut kuultuaan vain oikeuksista, jotka hänelle lain mukaan kuuluivat ja joita ei ollut osannut aikaisemmin vaatia.³²²

Eeva ei tiedä omista oikeuksistaan, eikä emäntä ole niistä kiinnostunut. Ravilon romaani pitää yllä sitä käsitystä, että kotiapulaisen asema oli vielä 1960-luvullakin todella heikko. Ravilo kirjoittaa, ettei kotiapulaisilla ollut minkäänlaista oikeusturvaa. Kotiapulaislakia ei hänen mukaansa kukaan noudattanut. Vähäisestä palkasta tytöt pidettiin työssä vuorokaudet ympäri. Päiväapulaiset olivat hänen mielestään hieman paremmassa asemassa, kun eivät asuneet työnantajansa kanssa, jolloin heitä ei voinut simputtaa läpi yön. Kotiapulaisuistonsa kirjoittanut Kerttu (s. 1940) kertoo samaa:

Kotiapulaislaki tuli voimaan vuonna 1949, mutta lakia ei kukaan noudattanut vielä 1960-luvullakaan. Hajallaan eri perheissä työskenteleviä tyttöjä sai käyttää hyväksi ajallisesti, seksuaalisesti, epäinhimillisesti ja niin tehtiin eikä kukaan perään kysynyt.³²³

³²⁰ Ravilo 1991, 97.

³²¹ Kotiapulaiset, 1138.

³²² Ravilo 1991, 125–127.

³²³ Kotiapulaiset, 2398.

Suurin osa muistelijoina ei allekirjoita Hilkan kokemusta. Kotiapulaismuistelmien valossa pitää kyllä paikkansa, että kotiapulaislain olemassaolosta ei aina ollut tietoa, mutta ei lailla ollut mitään merkitystään. Lain soveltamisala oli melko kapea. Jos kotiapulainen oli palveluksessa alle kuusi päivää viikossa, lakia ei tullut soveltaa häneen.³²⁴ Kun Suomessa siirryttiin 1960- ja 1970-lukujen taitteessa 5-päiväiseen työviikkoon, sai apulainenkin usein koko viikonlopun vapaaksi. Kotiapulaislaki jäi jälkeen työelämän yleisestä kehityksestä. Myöskään aineiston monet päiväapulaiset eivät kuuluneet lain piiriin eivätkä liioin muutamat kotisisar- ynnä muut kotitalousharjoittelijat.³²⁵ Lain mukaiset työsuhteet olivat Pirkko Karjalaisenkin olettamuksen mukaan melko harvalukuisia.³²⁶

Leena Paananen tutkimuksen mukaan melko yleisesti katsottiin kotiapulaisen työolojen perustuvan luottamukselliseen suhteeseen, jota pidettiin sopimuksia ja lakia tärkeämpänä. Paananen tutkimista kotiapulaisista lain tunti huonosti tai ei ollenkaan yhteensä yli puolet. Hyvin sen kertoi tuntevansa alle neljä prosenttia.³²⁷ Karjalaisen tutkimuksen mukaan 1970-luvun puolivälissä noin 60 prosenttia työnantajista tunti kotiapulaislain omasta mielestään ainakin kohtalaisesti ja loput 40 prosenttia huonosti tai ei lainkaan. Lain sisällöstä oli joidenkin vastaajien mielestä vaikeata, jopa mahdotonta saada tietoa. Kirjakaupoista ei lakia ollut löytynyt. Muutamia työnantajat olivat olleet sitä mieltä, että lakiin ei ollut tarvetta perehtyä, koska heillä ei ollut apulaisensa kanssa erimielisyyksiä. Eräät työnantajat eivät olleet aikaisemmin kuulleetkaan kotiapulaislaista.³²⁸ Koska kotiapulaisista oli pulaa, ei haitannut, vaikka lainsäädäntö ei ollutkaan täysin ajan tasalla ja kaikkien tiedossa. Työehdot muotoutuvat ainakin jossain määrin työntekijäpuolen vaatimusten mukaisiksi. Karjalainen huomauttaa kuitenkin, ettei se välttämättä merkinnyt sitä, että työehdot olisivat muihin ammatteihin verrattuna olleet hyvät.³²⁹

- Kaikilla muilla on kahdeksan tunnin työpäivä, kotiapulaisilla kymmenen. Sitä mukaan kuin nuo eevät pääsevät oman elämän syrjään, ne siirtyvät muualle, pois meidän käskettävistä.
- Muualle, minne muualle?
- Leipomoihin, tehtaisiin, kaappoihin. Sinne, missä on kahdeksan tunnin päivä.³³⁰

Edellä Hilka Ravilon kirjan työnantajapariskunta keskustelee piikansa työajasta. Lain mukaan kotiapulaisen työaika sai ruokailuineen olla kymmenen tuntia päivässä³³¹ ja alle 16-vuotiaan

³²⁴ Laki 1/1949, 1 §.

³²⁵ Laki 1/1949, 2 §.

³²⁶ Karjalainen 1976, 25.

³²⁷ Paananen 1970, 74.

³²⁸ Karjalainen 1976, 93.

³²⁹ Karjalainen 1976, 25.

³³⁰ Ravilo 1991, 97.

³³¹ Laki 1/1949, 7 §.

enintään kahdeksan tuntia päivässä.³³² Luvun alussa siteerattu Riitta on sitä mieltä, ettei niin pitkää työpäivää ollut kukaan valmis tekemään. Leena Paanasen tutkimuksen kotiapulaisten päivittäinen työaika oli keksimäärin 10–12 tuntia, ja viikkotuntimäärä oli keskimäärin 55–60 tuntia. Tosin useilla iltaoppikoululaisilla työaika oli vain noin kuusi tuntia päivässä.³³³ Myös tämän aineiston valossa yllättävän moni teki kymmenentuntisia tai pitempiäkin työpäiviä. Tämä siitä huolimatta, että useimmissa muissa ammateissa vallitsi kahdeksan tunnin työpäivä. Käytännössähän kotiapulaisten kahdeksantuntinen työpäivä oli miltei mahdottomuus, sillä perheenäidillä meni jonkin aikaa myös työmatkoihin. Toisaalta työpäivän pituudesta valitetaan vain harvoissa kotiapulaismuistoissa. Raskaampaa oli, jos työtä oli liikaa, eikä apulaiseen suhtauduttu tasaveroisesti. Vuonna 1945 syntyneen Ritvan työaika oli 12 tuntia päivässä. Hän sai kuulla vain haukkuja, kun ei osannut siivota rouvan mielestä tarpeeksi hyvin. Myöhemmin hän kouluttautui kodinhoitajaksi ja apuhoitajaksi ja toteaa, että ”piian tehtäviä nekin ammatit ovat vielä olleet, mutta vähän selkeämpiä ja jonkinlaisen lainsuojan piirissä”.³³⁴ Sitten taas Leena, jolla myös oli noin kahdentoista tunnin työpäivät, muistelee lämmöllä opettajaperhettä: ”Luottamus 15-vuotiaaseen tyttöön oli uskomatonta.”³³⁵ Hän jatkaa: ”Arvostus, kannustus ja hyvät kokemukset vahvistivat itsetuntoani ja rohkaisivat uusiin haasteisiin.”³³⁶ Toisin sanoen mukavassa ja kannustavassa perheessä edes pitkät työpäivät eivät tuntuneet raskailta. Moni koki lisäksi olevansa perheenjäsen, jolloin työ- ja vapaa-aikaa oli vaikea erottaa toisistaan. Esimerkiksi Vienon (s. 1952) työpäivä kesti aamuvarhaisesta lasten nukkumaanmenoon, mutta ”koska olin heille kuin perheenjäsen oli vaikea erottaa työaikoja.”³³⁷ Arja (s. 1952) muistelee samaa: ”En miettinyt sen kummemmin, pitäisikö minulla olla jokin työaika. Kaikki tuntui luonnolliselta, sulauduin perheenjäseneksi.”³³⁸

Haastatelluista Annikilla oli ensimmäisessä apulaispaikassaan pitkät työpäivät ja liikaa työtä. Häntä ei pidetty perheenjäsenenä, mutta koska hän oli koko ajan läsnä, hänelle saattoi säilyttää töitä vielä senkin jälkeen, kun lakisääteinen työaika oli jo päättynyt ja perheen vanhemmat tulleet kotiin. Kotiapulaislaki asetti kotiapulaisten eri asemaan muihin palkkatyöläisiin verrattuna, sillä se salli työnantajan käyttää korvauksetta hyväkseen kotiapulaisten vapaa-aikaa. Kerttu kertoo, että ”Penttilän perheen kaupunkitaloudessa oli jo nykyaikaiset koneet, joten työ ei ollut suorastaan

³³² Laki 1/1949, 12–13 §.

³³³ Paananen 1970, 49.

³³⁴ Kotiapulaiset, 509.

³³⁵ Kotiapulaiset, 572.

³³⁶ Kotiapulaiset, 573.

³³⁷ Kotiapulaiset, 933.

³³⁸ Kotiapulaiset, 1986.

tappavaa, mutta isäntäväen harrastusten takia olin kiinni työssäni kaiket illat.”³³⁹ Kotiapulainen oli velvollinen tekemään vapaa-aikoinaan työtä silloin kun se oli tarpeellista työnantajan tai tämän perheenjäsenen sairastumisen takia. Laissa sanotaan vielä, että milloin vapaa-aikana tehty työ oli vain lasten kaitsemista tai sairaan luona olemista tai muuta siihen verrattavaa paikallaoloa, kotiapulainen oli oikeutettu korvaukseen vain, mikäli siitä erikseen sovittiin.³⁴⁰ Pirkko Karjalaisen tutkimuksessa ylitöitä ilmoitti tekevänsä noin 65 prosenttia apulaisista. Apulaisella ja työnantajalla saattoi tosin olla erilainen käsitys siitä, mikä oli ylityötä ja mikä ei. Apulainen saattoi pitää ylityönä esimerkiksi lasten vahtimista illalla, mutta työnantajan mielestä se oli vain päivystystä.³⁴¹ Mikäli apulaisen työaikoja ei ollut määritelty työsuhteen alkaessa kyllin selvästi, on ylityön rajaaminen vaikeata. Tämän ohella oli jokseenkin mahdotonta yksiselitteisesti määritellä, mikä oli päivystystä, koska apulainen oleskeli vapaa-aikanaan työpaikallaan.³⁴² Leena Paanasen havainnon mukaan työnantaja ei useinkaan huomannut, kuinka paljon hän kotiapulaisellaan teetti ylityötä. Hän totesikin, että jos siitä kaikesta olisi maksettu, olisi se tullut työnantajatalouksille ylivoimaisen kalliiksi tai sitten ylityön teettäminen olisi vähentynyt. Paanasen tutkimuksessa oli kaksi apulaista, jotka joutuivat vapaa-aikanaan poistumaan työpaikaltaan, mikäli todella halusivat viettää vapaa-aikaa.³⁴³ Päiväapulaiset harvemmin joutuivat varallaolotehtäviin, sillä he lähtivät työpäivän päätteeksi omiin koteihinsa.³⁴⁴ Paananen vertaa päiväapulaista perheen asunnon yhteydessä asuvaan kotiapulaiseen ja toteaa, että mikäli päiväapulainen olisi illalla tullut keittämään perheen iltateen, olisi se katsottu ilman muuta ylityöksi.³⁴⁵ Aiheesta keskustellaan myös Nykynaisen suuri pulma – kirjassa.

Maisteri Kilpi: Juuri tämä seikka, että kotiapulaisen käsitetään olevan yötä päivät perheeseen sidottu, karkottaa heidät ja panee hakeutumaan töihin, joissa heillä on omaakin aikaa.

Rouva Suova: Mutta eihän tämä asuntoetu merkitse sitä, että heillä ei olisi omaa aikaa. Hehän ovat tavallisesti päivällisastiat pestyään vapaat vetäytymään omiin oloihinsa ja jos heitä sitten poikkeuksellisesti joskus tarvitaan sen jälkeen, sovitaan siitä erikseen ja se korvataan joko rahalla tai ylimääräisellä vapaa-ajalla.

Rouva Nuorteva: Kuinkahan moni tekee niin?

Rouva Suova: Ainakin sellaiset emännät, joille apulainen on tärkeä.³⁴⁶

Lähes 80 prosentilla Pirkko Karjalaisen tutkimuksen apulaisista oli säännöllisesti 5-päiväinen työviikko siten, että lauantait ja sunnuntait olivat aina vapaita (vuonna 1974).³⁴⁷ Jonkin verran oli

³³⁹ Kotiapulaiset, 2415.

³⁴⁰ Laki 1/1949, 9–10 §.

³⁴¹ Karjalainen 1976, 119; ks. myös Sytelä 1970, 45.

³⁴² Karjalainen 1976, 120.

³⁴³ Paananen 1970, 49 ja 54.

³⁴⁴ Aiheesta esim. Paananen 1970, 51–52.

³⁴⁵ Paananen 1970, 52.

³⁴⁶ Suova 1959, 98.

³⁴⁷ Karjalainen 1976, 117.

myös säännöllisesti 6-päiväisiä työviikkoja, jolloin ainoastaan sunnuntai oli vapaapäivä.³⁴⁸ Viikonloppuisin työskentelevistä huomattava osa oli taloudenhoitajia, joiden työajat eivät kaiketi voineetkaan olla säännölliset, koska he tekivät työtään toisinaan lähes samoin kuin kotona olevat perheenäidit. Leena Paananen tutkimuksessa viisi vuotta aikaisemmin viisipäiväinen työviikko oli viidesosalla kotiapulaisista ja sunnuntaivapaa 77 prosentilla.³⁴⁹ Lain mukaan kotiapulaiselle piti antaa vapaaksi joka viikko yksi arkipäivä kello 14 alkaen tai kaksi arkipäivää kello 17 alkaen. Lisäksi joka toinen sunnuntai- tai pyhäpäivä tuli olla vapaa.³⁵⁰ Sunnuntaitöitä ei aineistoni mukaan ollut juuri kenelläkään ja nekin, jotka olivat sunnuntaisin töissä, tekivät sen useimmiten vapaaehtoisesti. Sannin (s. 1945)³⁵¹ isäntä ja emäntä ovat olleet selvillä lain sisällöstä, sillä hänellä oli vapaana nimenomaan joka toinen sunnuntai ja yksi iltapäivä viikossa. Lähes kaikki entiset kotiapulaiset kuvailevat vapaa-ajanviettotapojaan – kysyttiinhan vapaa-ajasta keruuesitteessään. Vaihtoehtoisesti apulaisella ei ollut lainkaan vapaata tai se kului väsymystä pois nukkuessa tai sitten hänellä oli hyvinkin aikaa tavata kavereita, lukea, opiskella ja tehdä käsitöitä. Ensimmäisen vaihtoehdon apulaisille ei maksettu korvausta ylitöistä, vaikka lain mukaan vapaa-aikana tehty työ oli kotiapulaiselle korvattava joko rahana tai vastaavana vapautena työstä.³⁵² Näissä perheissä apulaisen oletettiin entisaikain malliin olevan koko ajan saatavilla tai sitten apulainen oli niin sisäistänyt perheenjäsenyytensä, ettei kaivannutkaan vapaa-aikaa ja ylityökorvauksia. Toisen vaihtoehdon apulaiset olivat pääosin töissä noin kahdeksan tai yhdeksän tuntia viitenä päivänä viikossa. He saivat todennäköisesti ylityökorvauksen, mutta koska ylitöitä oli niin harvoin, sitä ei ole edes mainittu. Rouvat sen sijaan korostavat pitäneensä kiinni työajoista ja maksaneensa ylitöistä, kuten esimerkiksi Elina (kotitalousopettaja, s. 1931).

Olen kyllä noudattanut apulaisteni kanssa aina tiettyä työaikaa. Jos oli opettajakokous tai joku muu pakollinen meno, pyysin apulaista jäämään ylitöihin, mutta korvasin sen aina jotenkin joko rahalla tai vapaalla. Pidin huolen siitä, että työt loppuivat aina määrättyyn aikaan, muistaakseni klo 17.00. Jäin usein itse tiskaamaan tai lopettamaan töitä. Mielestäni oli hyvä, että apulainen tiesi tarkalleen järjestää iltaelämänsä, oman vapaa-aikansa. [...] Lauantait alkoivat tulla vapaiksi 1960-luvulla. [...] Työ alkoi aamulla klo 7.30 ja kesti sitten klo 17.00. Oli kyllä sanonut, että päivällä, jos mahdollisuus, voi vähän huilata, lukea vaikka lehteä, mutta tuskin kovin paljon siihen aikaa jäi.³⁵³

³⁴⁸ Karjalainen 1976, 117–118.

³⁴⁹ Paananen 1970, 56.

³⁵⁰ Laki 1/1949, 8 §.

³⁵¹ Kotiapulaiset, 357–361.

³⁵² Laki 1/1949, 10 §.

³⁵³ Kotiapulaiset, 2329.

4.1.2 ”Kun sää oot juuri tullut sairaalasta, niin riittää että imuroit vähän”

Työsopimuslaki, joka koski kotiapulaisenkin työsopimusta, sanoi, että työnantajan tuli toimittaa työntekijälleen, joka asui hänen luonaan, tarpeellinen sairashoito ensimmäisten neljäntoista päivän aikana.³⁵⁴ Muistelmien mukaan tästä säännöstä luistettiin usein. Lähes järjestäen oli niin, että jos apulainen sairastui, hänen työsuhteensa päättyi tai ainakaan hän ei saanut sairauslomaa. Toisaalta kovin moni ei todennäköisesti sairastanut niin kovasti apulaisaikanaan, että olisi joutunut olemaan pois töitä. Lapsethan pystyi hoitamaan kuumeisenakin, ja Marjatankin työnantaja vain lähti töihin, vaikka näki hänen oksentavan. On myös mahdollista, ettei hän olisi voinut jäädä kotiinkaan. Joka tapauksessa niissä kertomuksissa, joissa vakava sairastuminen mainitaan, sairauslomaa ei yleensä herunut. Nuorelle Ritvalle kymmenen tunnin päivittäinen työaika ja raskaat työtehtävät olivat liikaa, ja hän muistaa olleensa todella väsynyt. Lopulta hän sairastui keuhkokuumeeseen – ja työsuhde loppui. ”Kun piika sairastui, se lähetettiin ´kotiin´, olipa sitä kotia olemassa tai ei. [...] Äitini ei hyvällä katsonut. Piika tulee kesken kaiken piikapaikastaan!”³⁵⁵ muistelee Kerttakin. Annikkia kokemus sairaalahoitoon johtaneesta nenäverenvuodostaan kotiapulaisaikana huvittaa nyt, mutta vuonna 1969 ei naurattanut tippaakaan.

Mää tulit kotiin, niin tää rouva sanoi, että kun sää oot juuri tullut sairaalasta, niin ei sun tartte kunhan imuroit vähän. Ja kun mää sanoin, että oon saanu sairauslomaa, niin se sano, että sitä varten aattelinkin, että et muuta tee tänään kun imuroit.

Annikin sairaalakulut vähennettiin palkasta. Toisaalta vasta vuoden 1970 työsopimuslaki velvoitti työnantajan maksamaan työntekijänsä sairaskulut.³⁵⁶ Hilka Ravilon romaanissa keskustellaan myös apulaisen sairauslomasta.

- Mitä pitäisit jos Eeva leikkauksen jälkeen olisi sairaskirjoitettu ja sillä olisi oikeus asua tässä kotonaan viikkokausia ja sinun velvollisuutesi olisi maksaa sille palkkaa? herra Miettinen kysyi.
- Mitä sinä höpiset? hänen vaimonsa ihmetteli. [...]
- Ruotsissa se on jo. Työntekijällä on oikeus sairastaa työnantajan laskuun, laki määrää niin. Mitäs sitten teet kun sellainen laki Suomeenkin säädetään? [...] Eivät ne ikuisesti suostu elämään meidän ehdoillamme, herra Miettinen sanoi.

Sairaslomien lisäksi kesälomat olivat vaihtelevasti järjestetyt. Kerttu hehkuttaa: ”Ensimmäisenä Helsingin-vuotenani, vuonna 1960, koin ihmeen, jota en ollut tiennyt olevan olemassakaan: kesäloman. Palkallisen kesäloman!”³⁵⁷ Paikka oli hänen viidentensä. Vuosiloman pituus määräytyi laissa sen mukaan, kuinka monta kalenterikuukautta työntekijä oli maaliskuun loppuun mennessä

³⁵⁴ Laki 141/22, 2. luku 21 §.

³⁵⁵ Kotiapulaiset, 2415.

³⁵⁶ Laki 320/1970, 29 §.

³⁵⁷ Kotiapulaiset, 2421.

ollut työnantajan työssä kahdentoista edellisen kuukauden aikana. Vuosilomaa oli annettava puolitoista työpäivää jokaiselta edellä mainitulta kuukaudelta. Työntekijän tuli saada palkkansa myös vuosiloman ajalta. Työsuhteen päättyessä työntekijällä oli oikeus vuosiloman sijasta saada lomapalkkaa vastaava loman korvaus.³⁵⁸ Kotiapulaismuistoista ei selviä, saivatko apulaiset lomaa tai jos saivat, maksettiinko siitä palkkaa. Vain Kerttu mainitsee palkallisen loman. Toisessa työpaikassaan hän vietti kesän perheen sähköttömällä mökillä. Samoin Annikki vietti kesänsä perheen maatilalla, mikä olikin yksi syy, ettei hän halunnut olla perheessä enää seuraavaa kevättä pidemmälle. Irtisanoutuessaan hän sai joka tapauksessa kuukauden ylimääräisen palkan. Leena kertoo kesän opettajaperheessä olleen vapaa, mutta sitä hän ei mainitse, saiko kesällä palkkaa. Marjatta kertoo saaneensa kesäloman samaan aikaan kuin perheellä oli, ja sai luultavasti palkan siltä ajalta. Työnantajat kertovat kotiapulaisella olleen kesälomaa samaan aikaan kuin heillä ja että palkka tuolta ajalta maksettiin. Muihin vuodenaikoihin ei kukaan mainitse pitäneensä lomaa, mitä nyt joulunajaksi lähdettiin kotikonnuille. Aivan omaa luokkaansa olevan kokemuksen lomasta sai Meeri (s. 1948). Hän pääsi työnantajaperheensä mukana kolmen viikon lomalle Keski-Eurooppaan, jotta olisi jäänyt heille vielä vuodeksi. Matkallakin hän tietysti hoiti perheen kahta lasta, mutta ulkomaille pääseminen ei ollut 1960-luvun maalaisnuorelle mikään itsestäänselvyys.

Työnteko sen sijaan oli maalaislapsellekin itsestäänselvyys. Vaikka alle 16-vuotias oli kotiapulaislain mukaan alaikäinen työntekijä, 15-vuotiaiden työnteko oli vielä 1960-luvulla niin tavallista, ettei rouville todennäköisesti tullut mieleenkään, että heidän työntekijänsä saattoi olla alaikäinen. Esimerkiksi Vakuutusyhtiö Turva haki Aamulehdessä 26.1.1960 ”noin 16-vuotiasta huolellista ja hyväkäytöksistä tyttöä” asiakasneuvontaansa. Lain mukaan alaikäisestä apulaisesta oli kaupungissa tai kauppalassa asuvan työnantajan viipymättä tehtävä ilmoitus lastensuojelulautakunnalle.³⁵⁹ Tällaisen toimenpiteen suorittamisesta ei kukaan mainitse muistelmissaan. Kotiapulaiset eivät todennäköisesti määräyksestä edes tienneet eikä työnantaja heille kertonut, jos kävi ilmoituksen tekemässä. Muisteluaineiston kotiapulaisista kaksikymmentä eli kolmannes meni ensimmäiseen työpaikkaansa 15-vuotiaana tai nuorempana. Nuorin oli 11-vuotias kesätyöntekijä. Yleensä töihin lähdettiin heti kansalaiskoulun ja rippikoulun jälkeen. Haastatelluista Marita ja Annikki lähtivät 15-vuotiaana, muut vuoden pari myöhemmin. Pirjo kertoo kyllä rouvan epäröineen, kun hän ei ollut vielä täyttänyt kuuttatoista.³⁶⁰ Alle 16-vuotiailla ei ollut muita lyhyemmät työpäivät eikä työmäärässäkään ollut eroja. Välillä nuori apulainen teki niin

³⁵⁸ Laki 199/1960, 3–4, 8 ja 11 §.

³⁵⁹ Laki 1/1949, 15 §.

³⁶⁰ Kotiapulaiset, 950.

paljon töitä, että siitä oli jopa haittaa hänen kehitykselleen, vaikka laki nimenomaisesti kielsi työnantajia rasittamasta liikaa apulaisiaan.³⁶¹ Esimerkiksi Kerttu on sitä mieltä, että hän varttui täyteen mittaansa vasta 17-vuotiaana kolmannessa apulaispaikassaan, jossa työtä oli kohtuullisesti, koneet helpottivat elämää ja ruokaa oli jokaiselle. Myös hänen kuukautisensa alkoivat silloin. Toisaalta nämä tytöt olivat tottuneet tekemään työtä alle kymmenvuotiaasta. Annikkikin muistelee, että lapsuudessa pientilalla oli kesäaikaan niin paljon töitä, että uimaan hän pääsi sisarustensa kanssa vasta myöhään illalla.

Työsopimusta ei mainitse juuri kukaan tehdyn. Todennäköisesti sellainen silti useimmiten tehtiin ja pääasiassa suullisesti. Kysyin nimittäin työsopimuksesta haastatteluissa, ja kaikki muut kertoivat suullisesta sopimuksesta paitsi Annikki, jonka ensimmäisessä paikassa työsopimusta ei tehty lainkaan. Leena Paananen tutkimuksessa yleisimmin sovittiin palkasta, johon monien työsopimus rajoittuikin. Pääasiassa työsopimus tehtiin nimenomaan suullisesti – vain viisi prosenttia oli tehnyt kirjallisen sopimuksen.³⁶² Sama ilmenee Pirkko Karjalaisen tutkimuksesta, jossa kahdeksan prosenttia kotiapulaisista ilmoitti tehneensä työnantajansa kanssa kirjallisen työsopimuksen. Lopuilla oli suullinen työsopimus. Muutamien apulaisten mielestä ei ollut tehty minkäänlaista sopimusta, mikä Karjalaisen mielestä viittasi siihen, että työsopimus-käsite ei ollut täysin selvillä. Hän piti epätodennäköisenä sitä, että työsuhteen alkaessa edes suullisesti ei olisi sovittu esimerkiksi palkkaa, työaikoja ja tehtäviä. Ilman niiden selvittämistä oli hänen mielestään lähes mahdotonta yleensä saada aikaan työsuhdetta.³⁶³ Toisaalta esimerkiksi Annikki kertoi, että hän vain käveli sisään apulaispaikkaansa ja aloitti työt. Kyllähän hänelle tietysti kerrottiin, mitä hänen piti tehdä, mutta työajoista ja palkasta ei ollut puhetta. Karjalaisen mielestä työsopimuksen muoto olikin tällä alalla pulmallinen, koska yhtenäistä käytäntöä ei ollut.³⁶⁴ Työsopimuksen ehtoja noudatettiin kuitenkin apulaisten mielestä varsin hyvin tai useimmiten.³⁶⁵ Paananen kiinnitti huomiota siihen, että perheen sosiaalinen asema vaikutti työsopimuksella sovittujen seikkojen määrään. Mitä ylempiin tuloluokkiin siirryttiin, sitä useammasta seikasta sovittiin (esimerkiksi lääkärintarkastuksesta).³⁶⁶

³⁶¹ Laki 1/1949, 14 §.

³⁶² Paananen 1970, 46.

³⁶³ Karjalainen 1976, 111.

³⁶⁴ Karjalainen 1976, *ibid.*

³⁶⁵ Karjalainen 1976, 113; Paananen 1970, 48.

³⁶⁶ Paananen 1970, 47.

4.1.3 ”Kotiapulaisen työnantajana en rahallisesti hyötynyt omasta työnteostani.”³⁶⁷

Vuosipalkollisille annettiin palkaksi vaateparsia ja rahaa tai rahan edestä luontaistuotteita. Palkolliset saivat talosta ruoan ja ylöspidon. 1600- ja 1700-luvuilla piian palkka oli noin puolet rengin palkasta.³⁶⁸ Aineistojeni kotiapulaisille maksetuissa palkoissa on hajontaa, mikä kertoo minimipalkkasäädöksen puuttumisesta. Samalla palkkatasolla oli henkilöitä, joiden tehtävien määrä ja laatu olivat erilaisia.³⁶⁹ Palkka saattoi vaihdella työmäärän ja lasten lukumäärän mukaan, mutta välttämättä niillä ei ollut merkitystä. Huomasin saman kuin kotiapulaislakitoimikunta: apulaisen kokemus tai koulutus eivät korottaneet palkkaa.³⁷⁰ Palkka ei niin ikään ollut välttämättä sen parempi vaikka työnantaja olisi ollut pankinjohtaja. Esimerkiksi vuonna 1962 kampaajan ja kuorma-autoilijan yksilapsinen perhe maksoi Aijalle (s. 1947) 50 markkaa kuukaudessa ja seuraava pankinjohtajan nelilapsinen perhe 80 markkaa kuukaudessa. Palkka oli toki noussut, mutta niin oli myös työn määrä ja työnantajaperheen tulotaso. Leena Paananen kyllä toteaa, että palkan suuruus riippui lähinnä perheen taloudellisesta asemasta.³⁷¹ Voisi olettaa, että apulaisten palkat olisivat olleet varsinkin 1970-luvulla melko hyvät, kun työvoiman tarjonta alalle oli niukkaa ja kysyntää kuitenkin oli. Työnantajien taloudelliset resurssit olivat kuitenkin rajalliset. Keskituloiset perheet olivat vaikeassa asemassa, koska heidän tulotasonsa oli toisaalta liian korkea, jotta he olisivat voineet saada lapsensa kunnalliseen päivähoitoon ja toisaalta liian alhainen riittävän korkeaan apulaisenpalkkaan. Raili kertoo, että hänen palkkansa oli mitättömän pieni, koska työnantajaperheellä oli velkaa. Pirkko Karjalainen huomasi omassa tutkimuksessaan, että suurissa kaupungeissa maksettiin apulaisille selvästi parempaa palkkaa kuin muualla maassa. Toisaalta myös yleinen palkka- ja kustannustaso olivat korkeammat suurissa kaupungeissa kuin maalaiskunnissa.³⁷² Apulaisen palkan suuruus kohosi selvästi työnantajatalouden ansioiden kasvaessa.³⁷³ Sen sijaan tehtävien määrä ei vaikuttanut palkkaan. Toisen talouden alhainen palkkataso saattoi olla toisen talouden keskinkertainen tai hyvä palkkataso, ja varsin monissa talouksissa palkka oli heti alussa sen suuruinen kuin talouden kantokyky antoi myöden.³⁷⁴ Palkka ei siis tavallisessa työnantajataloudessa noussut ammattitaidon karttuessa, minkä vuoksi usein vaihdettiin paremmin

³⁶⁷ Kotiapulaiset, 1139.

³⁶⁸ Nygård 1989, 129–131 ja 137–139; Wilmi 1991, 173 ja 228–231.

³⁶⁹ Karjalainen 1976, 177.

³⁷⁰ KM 1971: B 100, 19–20.

³⁷¹ Paananen 1970, 66.

³⁷² Karjalainen 1976, 160.

³⁷³ Karjalainen 1976, 164.

³⁷⁴ Karjalainen 1976, 167.

palkattuihin töihin.³⁷⁵ Karjalainen ei huomannut, että lyhyemmissä työsuhteissa (korkeintaan vuoden kestäneissä) palkkataso olisi ollut huonompi kuin vuotta pidemmissä. Päinvastoin apulaisen saaminen edellytti tiettyä palkkatasoa ja tarjolla olevan työvoiman niukkuus nosti alkupalkkoja.³⁷⁶

Lähes jokainen muistaa saamansa palkan. Huonoimmillaan palkka oli 50 markkaa kuukaudessa ja parhaimmillaan 400 markkaa. 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa apulaiselle on maksettu tämän aineiston valossa 50–180 markkaa, ehkä enimmäkseen 50–80 markkaa kuukaudessa. Palkka nousee hieman 1960-luvun loppupuoliskolla ja 1970-luvun alussa. Vaikka tuolloinkin oli niitä, jotka tienasivat vain 60 markkaa kuukaudessa, useampi tienasi jo yli sata tai lähemmäs kaksikin sataa markkaa. Suurin summa on tuo Helmin saama 400 markkaa vuonna 1973. Palkannousu selittyy varmasti yleisellä kustannustason ja muidenkin palkkojen nousulla. Apulaisia oli myös vaikeampi saada lähestyttäessä 1970-luvun puoltaväliä, joten oletan, että heitä yritettiin houkutella paremmilla ansioilla. Palkan pienuus on suhteellinen asia. Kotiapulaiselle kuului luontaisetuna asunto, ruoka ja puhtaus. Usein tytöille kustannettiin myös bussilippuja ja muuta viihdykettä. Vieno kuvailee palkkaansa näin: ”Palkka oli noin 140 mk siitä summasta vielä säästin mutta silloin ei tuntunut että raha olisi ollut se tärkein koska ylläpito oli perheeltä.”³⁷⁷ Kerttu toimi kotiapulaisajan jälkeen reikäkorttiläivistäjänä. Silloin hän huomasi apulaispaikasta saadun asunnon ja ylöspidon arvon:

Reikäkorttiläivistäjän palkka oli silloin 400–450 markkaa ja siitä iso osa meni asumiskuluihin. Piian rahapalkka oli 150 markan tietämällä ja kun siihen lisättiin asunto ja ruoka, kotiapulainen pärjäsikin palkallaan yhtä hyvin kuin reikäkorttiläivistäjän.³⁷⁸

Toisinaan kerrotaan palkan pienuudesta, toisinaan kehutaan, että raha tuntui suurelta. Se riippui niin siitä, mihin oli tottunut ja toisaalta työn määrästä. Esimerkiksi Marita koki, että palkka oli hänelle riittävä, sillä hän ei ollut kotona saanut rahaa, mutta se ei toisaalta vastannut hänen mielestään työmäärää. Samoin koki Marja (s. 1948), joka omasta mielestään sai korkeahkoa palkkaa, 100–140 markkaa kuukaudessa, mutta kertoo myös, että työ oli aika kovaa. Muutama vertaa palkkaansa muiden ammattien palkkoihin. Vain Eijan (s. 1946) mielestä kotiapulaiselle maksettiin aivan liian huonosti, mutta hän tienasikin keskivertoa huonommin. Vuosina 1961–1962 hän ansaitsi 50 markkaa kuukaudessa ja vuosina 1962–1964 75 markkaa kuukaudessa. Verrattuna hänen kahvioapulaisena saamaansa palkkaan, ero on kyllä suuri (1964–1965 hän ansaitsi 300 markkaa ja 1970-luvun alussa 350 markkaa). Kukaan muu ei vertaa siten, että itse olisi saanut huonommin kuin

³⁷⁵ Karjalainen 1976, 177.

³⁷⁶ Karjalainen 1976, 167.

³⁷⁷ Kotiapulaiset, 933.

³⁷⁸ Kotiapulaiset 2429.

joku muu, vaan pikemminkin omaa palkkaa pidettiin hyvinkin vertailukelpoisena. Terttu (s. 1948) muistelee:

Palkkani oli silloin 180 mk kuussa, joka oli korkein, mitä kotiapulaiselle siihen aikaan maksettiin. Voitin palkkavertailun ystäväni kanssa, joka oli kauppa-apulainen.³⁷⁹

Sekä Pirkko Karjalaisen että Leena Paananen tutkimuksissa apulaisten käteispalkat sijoittuivat yleensä 100 ja 490 markan välille.³⁸⁰ Karjalaisen mukaan tavallisimmin maksettiin noin 300 markkaa kuukaudessa. Summa vaikutti Karjalaisen mielestä pieneltä,³⁸¹ vaikka omassa aineistossani vain Helmi sai sitä parempaa palkkaa. Toisaalta Karjalaisen tutkimus perustui 1974 kerättyyn aineistoon. Samoin Helmi oli apulaisena vuonna 1973. Palkkataso on todennäköisesti noussut reilusti 1970-luvun alussa, koska 1960-luvulla piikoneet eivät osanneet edes unelmoida 300 markan kuukausipalkasta. Pitihän Terttukiin 180 markan kuukausipalkkaansa 1960-luvun puolivälissä korkeana ja hyvin vertailukelpoisena. Kolme apulaista mainitsee antaneensa palkan lyhentämättömänä vanhemmilleen. Varsinkin vanhempiensa luona asuneet päiväapulaiset näyttivät myös antaneen osan palkastaan vanhemmilleen. Palkka maksettiin tämän aineiston valossa aina ajallaan ja sen suuruisena kuin oli luvattu.

Työnantajien mielestä suurin ongelma kotiapulaisen palkkaamisessa olivat korkeat kustannukset. Esimerkiksi erääseen perheeseen ei hankittu autoa niin kauan kuin pidettiin apulaista. Perheellä olisi toisin sanoen ollut varaa autoon, jos lapset olisivat päässeet kunnalliseen hoitoon. Kotiapulaisen kokonaispalkka muodostui käteispalkan, luontoisetujen ja veron summasta. Luontoisetujen kuukausittaiset raha-arvot olivat vuonna 1974 seuraavat: oma huone 180 markkaa kuukaudessa kaupungeissa ja 150 markkaa kuukaudessa maalaiskunnissa, ateriatu 2 markkaa vuorokaudessa yhdeltä ja 4 markkaa vuorokaudessa kahdelta aterialta. Käteispalkan ja luontoisetujen yhteisen summan pohjalta laskettiin verojen määrä. Lisäksi työnantajan tuli maksaa sosiaaliturvamaksut, ja apulaista varten piti ottaa myös tapaturmavakuutus.³⁸² Leena Paananen olettaa, että useimmiten vakuutus otettiin, sillä tokihan työnantajan kannalta oli edullisempaa maksaa tapaturmavakuutus kuin tapaturman satuttua maksaa kotiapulaiselle työkyvyttömyyseläkettä koko loppuikä.³⁸³ Aineistossani kukaan apulainen ei mainitse tapaturmavakuutusta ja ansioäideistäkin vain harva, joten siitä ei voi vetää mitään johtopäätöksiä. Marja-Liisa Sytelän perheenemännistä kuitenkin 83

³⁷⁹ Kotiapulaiset, 1263.

³⁸⁰ Karjalainen 1976, 153; Paananen 1970, 63.

³⁸¹ Karjalainen 1976, 153–154.

³⁸² Karjalainen 1976, 159.

³⁸³ Paananen 1970, 73.

prosenttia kertoi ottaneensa tapaturmavakuutuksen. Lisäksi 70 prosenttia ilmoitti maksaneensa työeläkemaksun lainmukaisesti, ja jopa 96 prosenttia työnantajista ilmoitti maksavansa kotiapulaisensa verot.³⁸⁴

Todennäköisesti suurin osa kirjoituksensa lähettäneistä entisistä työnantajista voisi allekirjoittaa toimistotyöntekijä Ilonan mielipiteen: ”Palkka apulaiselle ei ollut huimaava, mutta kun ruoka oli ”ilmainen” ja asunto (huone) myös maksettuna jäi siitä käyttöön ihan mukava summa. Tuntui että enemmän kuin itselleni.”³⁸⁵ Luultavasti ne, joille kotiapulaisen pitäminen tuli kalliiksi, maksoivat lakisääteiset maksut tunnollisesti. Jos kotiapulaisesta aiheutuvat kustannukset olivat työnantajatalouden taloudellisen kantokyvyn rajoilla, onkin mahdollista, että esimerkiksi sosiaaliturvamaksuja laiminlyötiin.³⁸⁶ Karjalaisen tutkimuksen mukaan kaikki apulaiset eivät olleet tietoisia, mitä maksuja työnantajan tuli suorittaa tai sitten he eivät erityisemmin välittäneet, maksoiko työnantaja esimerkiksi sosiaaliturvamaksut vai ei, mikäli puhdas palkka oli heidän mielestään riittävä.³⁸⁷ Perheiden maksamat työeläkemaksut ja verot eivät ole tuttuja kovin monelle omankaan aineistoni apulaiselle. Sinikka (s. 1949) koki viidennessä apulaispaikassaan jotain itselleen uutta:

Tämän perheen mallikelpoisuuteen ja säntillisyyteen kuului sellainen ansiokas asia, että minulle alkoi karttua TEL-eläkettä. Aikaisemmissa kotiapulaispaikoissani asia ei ollut tainnut juolahtaa kenenkään mieleenkään, ei ainakaan minun nuoreen ja tietämättömään mieleeni.³⁸⁸

Koska entiset kotiapulaiset mainitsevat niin harvoin työnantajan suorittamista maksuista, oletan, että joko kotiapulaiset eivät todellakaan olleet tietoisia kaikista mahdollisista maksuista, joita heidän työnantajansa joutuivat maksamaan tai sitten monet eivät niitä maksaneet. Muistitietoaineiston luonteeseen toki kuuluu, että maksuja ei enää välttämättä muisteta tai niistä ei välitetä kirjoittaa. Haastattelujen perusteella voisi sanoa, että 1960-luvun puolella työnantajamaksuja ei ole niin usein maksettu kuin 1970-luvulla. Esimerkiksi Kaija (lukion äidinkielen lehtori. s. 1939) tunnustaa: ”Maija oli ensimmäinen apulaisemme, jonka palkasta maksoimme kunniallisesti verot ym. maksut.”³⁸⁹ Sekin tapahtui siksi, että apulainen oli sitä itse vaatinut. Maija oli heillä 1970-luvulla. Saattoiko esimerkiksi kotiapulaisen palkanneella työläisperheellä olla varaa maksaa kaikkia lakisääteisiä maksuja, jos samaan aikaan nuhteettomasti kaikki maksut maksanut opettaja koki, ettei palkasta jäänyt juurikaan omaan käyttöön? Toisaalta joskus apulainen itse vaati, ettei veroja ja

³⁸⁴ Sytelä 1970, 50.

³⁸⁵ Kotiapulaiset, 599–600.

³⁸⁶ Karjalainen 1976, 25.

³⁸⁷ Karjalainen 1976, 123.

³⁸⁸ Kotiapulaiset, 1632.

³⁸⁹ Kotiapulaiset, 1741.

muita maksuja maksettaisi. Tällöin kyseessä oli esimerkiksi kansaneläkeläinen, joka hankki lisätienestettä pimeällä työllä. Yksi kotiapulaisten työnantajien toivomuksista kotiapulaislakia uudistettaessa olikin, että kansaneläkeläisille taattaisiin oikeus työskennellä apulaisina sen vaikuttamatta eläkkeeseen.³⁹⁰

Lain mukaan apulaiselle piti maksaa korvaus, jos hän ei vapaapäivinä tai lomillaan syönyt perheessä.³⁹¹ Ainoastaan Riitta mainitsee tätä lain osaa noudatetun. Muutenkin hän kuvailee niin hyvin tilannetta, että päädyin kopioimaan koko hänen vuodatuksensa:

Kotiapulaisten rahapalkka sovittiin perinteisesti ”puhtaana käteen”. Rahan lisäksi annettiin asunto ja täysihoito. Veronpidätystä varten oli laskettava kokonaispalkka, jolloin rahapalkkaan lisättiin taulukoiden mukainen korvaus asunnosta ja täysihoidosta. Kokonaispalkasta piti pidättää verot eli ostaa veromerkkejä niin paljon, että kokonaispalkasta jäävä nettopalkka täsmäsi. Lisäksi tulivat työnantajan sosiaaliturvamaksut. Jos apulainen ei ollut syömässä perheen kanssa esim. lomilla tai viikonloppuna, hänelle piti maksaa taulukon mukainen rahakorvaus menetetyistä aterioista. Tämän kaiken maksoin nettopalkastani, [...] Minusta oli väärin, ettei kotiapulaisten palkasta saanut mitään vähennyksiä omassa verotuksessa. Minua ei arvostettu työnantajana. Pauhattiin suuriäänisesti toisten ihmisten riistämistä. Paheksuttiin julkisesti rouvia, jotka käyttivät kotiapulaisia palvelemaan ja tekemään toisen ihmisen kotitöitä. Miksi tavanomaiset taloustyöt muuttuivat riistotyöksi, jos niiden tekemisestä maksettiin toiselle ihmiselle korvaus? Samat työt kotiaidin tekemänä katsottiin kyllä arvokkaaksi työksi. Yhtä hyvin olisi voinut syyllistää pesulat, ravintolat ja ruokalat. Kaikki tietämäni kotiapulaiset oli kuitenkin palkattu lapsiperheisiin, joiden työssä käyvät vanhemmat eivät saaneet lastenhoitoa muulla tavoin järjestetyksi.³⁹²

Kaikesta huolimatta hän jatkaa: ”En tunne [nykyään] yhtään perhettä, jolla olisi kotona vieras apulainen hoitamassa lapsia, sääli!”³⁹³ Hän siis mielellään piti apulaista ja maksoi hänelle kunnollisen palkan sekä vielä kaikki lakisääteiset maksut, mutta yhteiskunnan suuntaan hän oli vihainen turhasta rahanmenosta. Työnantajien suurin toive olikin, että kotiapulaisten palkan voisi vähentää verotuksessa.³⁹⁴ Tämä tulee esille niin Pirkko Karjalaisen tutkimuksessa kuin omassa aineistossanikin. Esimerkiksi Karjalaisen aineiston vapaassa sanassa myös apulaiset toivoivat työnantajan verovähennysoikeutta, koska sen uskottiin nostavan apulaisten palkkaa.³⁹⁵ Asiasta oli siis keskusteltu perheissä. Karjalaisen mielestä olisi ollut järkevintä, jos työnantajat olisivat maksaneet apulaisilleen kokonaispalkkaa. Apulainen olisi sitten itse suorittanut korvauksen

³⁹⁰ Karjalainen 1976, 94.

³⁹¹ Laki 1/1949, 3. luku 16 §.

³⁹² Kotiapulaiset, 1138.

³⁹³ Kotiapulaiset, 1134.

³⁹⁴ Karjalainen 1976, 94.

³⁹⁵ Karjalainen 1976, 137.

asunnostaan ja ruoastaan ja maksanut myös verot.³⁹⁶ Tällöin apulainen olisi osannut antaa arvon luontaiseduille, eikä lakisääteisiä maksuja olisi voinut laiminlyödä.

4.2 Kotiapulaisena

Vuonna 1960 Suomessa oli noin 1,3 miljoonaa alle 15-vuotiasta. Näistä asui maaseudulla kaksi kolmasosaa.³⁹⁷ He olivat osittain sotien jälkeisen asutustoiminnan tulos.³⁹⁸ He ovat suuren muuton sukupolvi.³⁹⁹ Vuonna 1950 ammatissa toimivista 15–19-vuotiaista naisista lähes kaksi viidesosaa oli työssä maataloudessa. Vuonna 1960 ammatissa toimivista nuorista naisista oli maataloudessa enää 15 prosenttia ja kymmentä vuotta myöhemmin enää viisi prosenttia. Nuorten naisten oli helppo lähteä maalta kaupunkiin, sillä sodanjälkeisen asuntopulan vuosina isäntäväen kodista kotiapulaiselle varattu huone tai keittiön alkovi ratkaisi kätevästi asuntokysymyksen. Sitä paitsi kotiapulaisista oli aina pulaa.⁴⁰⁰ Kysymykseen olisiko kotipitäjässä ollut työmahdollisuuksia, Annikki vastaa:

Joo olis siellä varmasti jotaki ollu, kauppa-apulaiseks esimerkiks paljon, mutta meitä oli niin hirveä lauma. Kun mää olen kansalaiskoulun käyny, kun lähes kuulun näihin suuriin ikäluokkiin, kyllä mun mielestä meitä ainakin 30 tyttöä oli, niin tokkopa 30:lle tytölle sieltä olis kauppa-apulaisen paikkoja löytyny niistä parista kolmesta kaupasta. Ja se oli oikeestaan ehkä ainoo. Olishan sielläkin saattanu olla niin sanottuja piikapaikkoja, ehkä, mutta en mää usko, että siellä olis ollu kyllä oikeestaan mitään.

Annikki lähti Tampereelle, muut tytöt kuka minnekin. Hämeessä sijaitsevaan kotipitäjään jäi vain muutama. Vähätuloisen maatalousväestön supistuminen alle kymmenesosaan koko väestöstä on ollut Suomen lähihistorian yksi merkittävimpiä ilmiöitä ja yksi oleellinen tekijä suomalaisten vaurastumisessa.⁴⁰¹ Tuskin minkään muun maan maaseutu on tyhjentynyt yhtä nopeasti. Suomen maatalouden vuosisatainen liikaväestöongelma ratkaistiin lähes kerralla 1960- ja 1970-luvuilla, kun maalta muutti pois miljoona ihmistä.⁴⁰²

Synnyin pienen kunnan syrjäisessä salomökissä yhdeksän lapsisen perheen kolmanneksi vanhimpana. Siinä opimme huolehtimaan pienemmistä sisaruksista ja tekemään voimiemme mukaan töitä. Kansa- ja rippikoulun jälkeen jokainen vuorollaan lähdimme maailmalle.⁴⁰³

³⁹⁶ Karjalainen 1976, 180.

³⁹⁷ Kaarninen 2006, 14.

³⁹⁸ Haapala 2003, 78.

³⁹⁹ Savioja et al. 2001, 64; Karisto 2005, 39.

⁴⁰⁰ Rahikainen 2003, 176.

⁴⁰¹ Haapala 1993, 11; ks. myös Alestalo 1985, 122.

⁴⁰² Haapala 1993, 16.

⁴⁰³ Kotiapulaiset, 1751.

Vuonna 1946 syntyneen Seijan sitaatissa tulevat esille kaikki suurinta osaa 1960–70-luvun kotiapulaisista yhdistävät elementit. Pieni koti maalaispitäjässä, paljon sisaruksia, joita piti hoitaa, työntekoon tottuminen pienestä pitäen, pohjakoulutuksena pelkkä kansakoulu sekä lähtö maailmalle. Seija lisää kuuluvansa suuriin ikäluokkiin. Useat suuriin ikäluokkiin kuuluvat allekirjoittaisivat Seijan lapsuusmuiston. Samanlaiset lähtökohdat ja muutto nuorena pois kotipitäjästä ovat heille sukupolvikokemuksina yhteiset. Muut muistelijat eivät suoranaisesti mainitse kuulumistaan suuriin ikäluokkiin, mutta valtaosa heistä on syntynyt vuosina 1945–49. Juuri noina vuosina rikottiin lähes sadantuhannen vastasyntyneen raja joka vuosi – siitä käsite *suuret* ikäluokat.⁴⁰⁴ Aineistossa on kuitenkin myös 1940-luvun alkupuoliskolla ja toisaalta 1950-luvulla syntyneitä. Mieluummin kuin tiettyinä vuosina syntyneinä, ajattelenkin ryhmää yhteiskunnallisesti. Luen suuriin ikäluokkiin kuuluviksi kaikki 1940-luvulla ja 1950-luvun ensimmäisellä puoliskolla syntyneet, koska he kaikki olivat pääosassa siinä samassa murroksessa, jonka aikana Suomi muuttui maatalousyhteiskunnasta suoraan palveluyhteiskunnaksi. Myös Jani Erolan ja kumppaneiden ehdottama suurten ikäluokkien laaja tulkinta sisältää kaikki sodan aikana ja pian sen jälkeen, myös 1950-luvun alussa syntyneet.⁴⁰⁵ Antti Karisto kirjoittaa, että suurten ikäluokkien ydinryhmän muodostavat toki vuosina 1946–49 syntyneet, mutta laajemman määrittelyn mukaan kaikki 1945–54 syntyneet voidaan lukea suuriin ikäluokkiin, koska he jakavat yhteiset muistot ja elämäkokemukset.⁴⁰⁶ Koska Suomessa kaikki kävi äkkiä, meillä on paljon ihmisiä, joilla on kokemusta sekä nyky-yhteiskunnan että vanhan maalaisyhteiskunnan elämänmenosta. Suuret ikäluokat ovat erikoisasemassa siksi, että he ovat viimeinen sukupolvi, jolla on tuo kokemus.⁴⁰⁷ Savioja ja kumppanit tosin varoittavat, ettei sukupolven merkitystä pidä liikaa korostaa, vaan sukupolvi on aina heterogeeninen ryhmä, jonka ominaisuudet ovat iän ja historiallisen ajan yhteisvaikutuksen tulos.⁴⁰⁸ Esimerkiksi vanhan valtaus ei ollut mikään iso juttu suurten ikäluokkien valtaenemmistölle. Valtaenemmistö kuitenkin lähti kansa- tai keskikoulun jälkeen työn perässä pois maaseudulta, ja sitä voi mielestäni hyvin kutsua sukupolven yhteiseksi kokemukseksi.

Suurten ikäluokkien vanhemmista 90 prosenttia oli korkeintaan kansakoulun käyneitä ja kolmasosalla vanhemmista oli sekin käyty vain osittain. Ylioppilaita oli vain viis prosenttia isistä ja

⁴⁰⁴ Kaarninen 2006, 14.

⁴⁰⁵ Erola et al. 2004, 14.

⁴⁰⁶ Karisto 2005, 18.

⁴⁰⁷ Karisto 2005, 40.

⁴⁰⁸ Savioja et al. 2001, 66.

kolme prosenttia äideistä.⁴⁰⁹ Suurissa ikäluokissa oli ylioppilaista edelliseen sukupolveen verrattuna jo moninkertaisesti – ja selvästi enemmän naisten kuin miesten keskuudessa – mutta silti kansakoulu oli tyypillinen suuriin ikäluokkiin kuuluvien koulutus.⁴¹⁰ Leena Paanasen tutkimuksen mukaan vuonna 1969 helsinkiläisistä kotiapulaisista noin 70 prosenttia oli käynyt vain kansa- tai kansalaiskoulun.⁴¹¹ Töihin mentiin nuorena. Ensimmäiseen vähintään vuoden kestäneeseen työhön he menivät 17–18 vuoden iässä, kolmasosa jo 16-vuotiaana.⁴¹² Suuret ikäluokat aikuistuiivat olosuhteissa, joissa työvoimasta oli kysyntää. Pääsy työmarkkinoille kävi melko mutkattomasti.⁴¹³ Työmarkkinoilla oli tungosta, mutta se ei kuitenkaan aiheuttanut valtavaa nuorisotyöttömyyttä, ja työttömyys oli yleensä paikallista ja lyhytaikaista. Pitkäaikaistyöttömyyttä tuskin tunnettiin.⁴¹⁴ Nuoriso sai kyllä töitä, kunhan muutti sinne, missä töitä oli tarjolla eli etelään ja kaupunkeihin tai Ruotsiin.⁴¹⁵ Ammatillisen koulutuksen puutekaan ei osoittautunut esteeksi.⁴¹⁶ Varsinkin kotiapulaispaikkoja oli hyvin saatavilla. Vain Kertulla oli vuonna 1959 vaikeuksia uuden työpaikan löytämisessä.

Kesti monta kuukautta, ennekuin sain seuraavan paikan. Oli kevät vuonna 1959. Ensi erät suurista ikäluokista, vuonna 1945 syntyneistä, tunkivat työmarkkinoille kansakoulun käytyään.⁴¹⁷

Muutaman kuukauden ikäisiä vauvoja tuli siis hoitamaan toisinaan hyvin taitava, toisinaan aivan avuton tyttö. ”En ollut enemmin ollut pienten lasten kanssa missään tekemisissä, joten se oli aivan uutta”, Raili kertoo.⁴¹⁸ Toki rouvat epäröivät jättää silmäteriään hyvin nuorten tyttöjen hoiviin, mutta useimmalla apulaisella oli kuitenkin jonkinlaista kokemusta pienistä lapsista. Olihan toki niitäkin, joilla ei ollut vähäisintäkään kokemusta kodin- ja lastenhoidosta, mutta sittenkin ehkä kokemuksen puute oli sitä, ettei ollut totuttu käyttämään imuria tai seisoskelemaan lasten seurana pihalla. Työtavat olivat siis vieraat. Useimmiten tytöt olivat saaneet hyvät opit jo kotoa. Myös vanhemmille oli luontevaa pistää tyttärensä piikomaan, koska äidit olivat itsekin aloittaneet aikuisen elämänsä piikapaikassa. Ei ollut ollenkaan tavatonta olla ansiotyössä jo 15-vuotiaana. Leena tiivistää:

⁴⁰⁹ Savioja e.a. 2001, 61.

⁴¹⁰ Savioja e.a. 2001, 61–62.

⁴¹¹ Paananen 1970, 36.

⁴¹² Savioja e.a. 2001, 62.

⁴¹³ Savioja e.a. 2001, 63.

⁴¹⁴ Karisto 2005, 45.

⁴¹⁵ Karisto 2005, 46.

⁴¹⁶ Savioja e.a. 2001, 68.

⁴¹⁷ Kotiapulaiset, 2415.

⁴¹⁸ Kotiapulaiset 2287.

Sota-ajan jälkeen useimmissa maalaistaloissa oli paljon lapsia. Varsinkin tyttöjen tulevaisuus tällaisissa perheissä oli epävarma. Läheskään kaikki tytöt eivät päässeet keskikouluun ja sitä kautta etenemään ammattiin. Monien kansakoulun ja kansalaiskoulun käyneiden nuorten tyttöjen ainoa tie oli pestautua kotiapulaisiksi työssäkäyviin perheisiin kirkonkyliin ja kaupunkeihin. Kotiapulaisen paikkoja oli tarjolla kaikille halukkaille.⁴¹⁹

Maaseudulla pitkät välimatkat estivät usein oppikouluun tai ammattikouluun menon. Aineistoni kotiapulaisista noin puolella olisi ollut haluja jatkaa oppikouluun tai ammattikouluun, mutta vanhemmilla ei ollut varaa sellaiseen. Toinen puoli piti itsestään selvänä työelämään lähtemistä kansakoulun päätyttyä. Olavi Niitamo ja Kaarlo Multimäki olivat vuonna 1964 huolissaan suurten ikäluokkien tulevaisuudesta. Heidän kirjoittaessaan artikkeliaan osa suurista ikäluokista oli jo tullut työmarkkinoille ja osa oli sinne tulossa.

Nimenomaan maaseudun nuorten koulutusongelma on polttava. Kun lisätään normaaliin maaltapakoon se, että maatalouden merkitys työnantajana vähentyy ajanoloon ja tähän lisätään suurten ikäluokkien vaikutus, niin on todettava, että jollei ajoissa huolehdita riittävän laajasta peruskoulutuksesta, niin Suomella on oma neekeriongelmansa, jonka olennaisimman osan muodostaa maaseudulta asutuskeskuksiin siirtyvä puutteellisesti koulutettu nuoriso. Lahjakkuusreservillä tarkoitetaan sitä väestön osaa, jolla olisi lahjakkuuden puolesta edellytyksiä tiettyyn oppivelvollisuuden ylittävään jatkokoulutukseen, tavallisimmin oppikoulun käymiseen, mutta joka eri syistä ei osallistu koulutukseen.⁴²⁰

Kirjoittajat jatkavat, että ”Kainuun köyhällä on huomattavasti pienempi mahdollisuus kehittää itseään ja lapsiaan kuin Helsingin herralla.”⁴²¹ Lahjakkuusreservi todella oli valtava, ja ainoa vaihtoehto monelle saada elämänsyrjästä kiinni oli lähteä kaupunkiin. Mutta kun kaupunkiin oli päästy, aukeni koko vaihtoehtojen kirjo. Suurilla ikäluokilla oli selvästi enemmän vaihtoehtoja kuin heidän vanhemmillaan, ja sekä työ- että opiskelupaikkojen tarjonta kasvoi kaiken aikaa. Oppikoulusta unelmoineet suorittivat iltaopintoja apulaisentyön ohella ja moni jatkoi muutaman kotiapulaisvuoden jälkeen ammattikouluun – ja oli joukossa niitäkin, jotka käyttivät opiskeluvaihtoehdon vasta aikuisiällä, usein 1990-luvun laman aikana. Työnantajat usein kannustivat apulaisiaan opiskelemaan.

Haastattelemistani naisista yksi on syntynyt vuonna 1949. Muut ovat 1950-lukulaisia. Kirjoitetussa aineistossa taas enemmistö kuuluu laskennallisiin suuriin ikäluokkiin tai jatkosodan aikana syntyneisiin. Otan kotiapulaisista esimerkkitapaukseksi haastattelemani Marjatan. Yhtä hyvin olisin voinut ottaa lähes kenet hyvänsä. Marjatta on syntynyt vuonna 1954. Hänen vanhempansa olivat pienviljelijöitä Hämeessä. Perheellä oli viisi lehmää, ja talvisin isä oli metsätöissä. Perheessä oli

⁴¹⁹ Kotiapulaiset 565.

⁴²⁰ Niitamo & Multimäki 1964, 68–69.

⁴²¹ Niitamo & Multimäki 1964, 81.

kuusi lasta, joista Marjatta oli keskimäinen. Hän kuvailee kotiaan näin: ”Silloin tuntui että oli kauheen köyhää eikä ollut yhtään mitään mutta jälkeenpäin sitä ajattelee että oli paljon köyhempiäkin ihmisiä olemassa.” Lapsuuteen kuului pikkusiskon hoitamista, tiskaamista vuoropäivinä isosiskon kanssa, lehmien hoitamista, siivoamista ja ompelemista. Kesällä lapsille kuuluivat lisäksi heinätyöt ja kasvimaiden hoito. Velvollisuuksia oli paljon, ja työn tekoon oppi jo pienenä. Koulutus jäi sillä erää kansa- ja kansalaiskoulun varaan. Erityistä oli se, että Marjatta kävi vielä silloin kokeilussa olleen yhdeksännen luokan. Yhdeksäs luokka siirsi kotoa lähtöä vuodella, ja Marjatta oli siis 16-vuotias vuonna 1970, kun hän lähti Tampereelle.

Sillon juuri kun olin kahdeksannella luokalla, niin oli tämmöstä opinnonohjauksen tapasta koska mulle jäi mieleen, että käskettiin kysellä kotoa että mitä me ruvetaan tekeen jatkossa, jolloinka mää tulin kotiin ja kysyin että mitä mää rupeen tekeen koulun jälkeen että sit vois mennä vaikka ammattikouluun, johon äite sano mulle että ne on niin kalliita kouluja, meillä ei sellaisiin rahaa ole.

Marjatta tosin toteaa, ettei ole varma olisiko halunnutkaan ammattikouluun, joten äidin päätös ei katkeroittanut häntä. Oli itsestään selvää lähteä töihin. Tampereelle Marjatta lähti, koska hänen isosiskonsakin oli siellä, ja myös siskon esimerkin mukaan kotiapulaiseksi. Hän sanoo, että muitakin töitä olisi ollut esimerkiksi tehtaissa, mutta asuntoja ei ollut. Työnvälitystoimistoon hän meni hakemaan sellaista kotiapulaispaikkaa, jossa olisi asunto samassa. Virkailijalla oli tiedossaan kolme mahdollista paikkaa, ja ensimmäiseen niistä Marjatta lähti. Perheessä oli äiti, isä ja kaksi pientä lasta. Perheen isä oli töissä tehtaassa ja äiti oli kirjanpitäjä. Palkasta ja työtehtävistä sovittiin suullisesti.

Mää en edes tiedä, et minkälaiset mahdollisuudet siihen aikaan, olisiko jotain päiväkoteja tai jotain. Et sitten olisiko ollu tämmösiä yksityisiä perhepäivähoitajia vaikei ne ollu perhepäivähoitajan nimellä mutta joku naapurin rouva katsoi lapsia tai jotain tämmöstä.

Perhe asui vuokratuokiossa. Marjatalle osoitettiin oma huone lastenhuoneesta. Lapset kyllä leikkivät siellä päivisin, mutta yöt he nukkuivat vanhempiensa kanssa. Marjatta sai jopa tupakoida huoneessa, vaikka isäntäväki ei itse tupakoinut. Toisaalta siihen aikaan sisällä tupakoiminen oli hyvin tavallista. Kertoo ehkä kuitenkin halusta pitää kiinni hyvästä apulaisesta, että jos Marjatalalla oli vieraita ja he tupruttelivat kaikki, perheen isä tai äiti pisti vain teippiä avaimenreikään, ettei haju tullut muualle asuntoon. Harvemmin Marjatta tosin vapaa-aikaansa huoneessa vietti. Sisko ja kaverit vetivät ulos.

Marjatan töihin kuuluivat lastenhoito ja ruuanlaitto. Hänen mielestään kansalaiskoulun hyvästä opetuksesta oli paljon hyötyä juuri ruuanlaitossa. Ilman sitä oppia hän ei omien sanojensa mukaan

olisi osannut mitään. Kerran viikossa hän vei matot ulos ja imuroi. Nyrkki-pyykkiä piti käsin pestä joka päivä lasten nukkuessa. Viikonloput olivat vapaat, ja hän on sitä mieltä, että työtä oli todella kohtuullisesti, että kauheasti ei joutunut raatamaan. Tehtyään vertailua muiden kotiapulaisten kanssa hän huomasi pääsevänsä vähimmällä. Palkkaa Marjatalle maksettiin 120 markkaa kuukaudessa, ja sen lisäksi hän sai siis asunnon ja ruoan. Työnantaja maksoi hänen palkastaan verot. Muutamana iltana hän hoiti lapsia ylitöinä ja sai siitä korvauksen käteisenä. Palkka tuntui pieneltä, eikä säästöön jäänyt mitään. Hyvänä vertailukohtana hän mainitsee tupakka-askin, joka maksoi vuonna 1970 kaksi markkaa. Ennen palkkapäivää viimeisinä parina kolmena päivänä hänellä ei ollut koskaan penniäkään jäljellä. Kaikki matkat hän liftasi ystäviensä kanssa, koska ei ollut rahaa ja koska se oli tapana. Perheen loma-ajoiksi hän matkusti kotiin, ja hänelle maksettiin niiltäkin ajoilta palkka.

Työ oli yksitoikkoista ja se tympyi häntä aina välillä. ”Jos ei tätä ystäväpiiriä olis iltasin ollut, niin olis se ollu kyllä kauheeta.” Marjatan kotiapulaiskokemus rajoittuu vain yhteen perheeseen. Hän sanoi itsensä irti (työtodistus liite 1.), koska oli rakastunut tulevaan aviomieheensä ja päättänyt muuttaa tämän kanssa yhteen. Seuraava työpaikka löytyi kenkätehtaasta, ja palkkakin oli parempi. Aikuisiällä Marjatta on kouluttautunut seminologiksi eli keinosiementäjäksi ja on lisäksi emäntänä kotitilallaan, jonka pellot on pantu pakettiin ja karjaa pidetään harrastusmielessä.

4.2.1 ”Juoksevaa vettä oli vain, jos piika juoksi.”⁴²²

Eeva ei tiennyt, mikä makarooni olikaan eikä uskaltanut kysyä, pelkäsi rouvan lähettävän hänet pois, jos paljastuisi, ettei hän osannut. Maanantaiaamuna Eevan oli jäätävä yksin niiden poikien kanssa. – Miten minä ossoon? hän hätäili, kun niitä piti ulos viedä. – Tuossahan on puisto, Eeva vain pukee pojille nämä vaatteet ja vie puistoon. [...] Mitään niin hullua ei ikinä oltu kuultu: pue ja vie kaksi poikaa puistoon ja värjöttele pari tuntia odottamassa kun ne lappoivat hiekkaa kasasta toiseen pienillä lapiolla.⁴²³

Hilkka Ravilon romaanin Eevalle kodin- ja lastenhoito ovat vieraita. Hän kuitenkin oppii nopeasti ja on emännälleen, rouva Miettiselle, mieleen, koska on kierasilmäinen. Se pitää miehet loitolla. Rouva Miettisen mielestä kotiapulainen lähtee huoraamaan heti, kun silmä välttää. Emäntä ei koskaan kerro Eevalle, että on tähän tyytyväinen, moittii vain. Työaikalaeista ei piitata, eikä Eeva osaa pitää puoliaan, kun ei lakia tunnekaan. Hänellä on sänky keittiön nurkassa, ja peseytyä hän saa siivouspäivinä. Työpaikka on raskas ja kamala. Kirjallisuudesta kuvataan usein hyvin kielteisesti

⁴²² Kotiapulaiset, 1858.

⁴²³ Ravilo 1991, 72–73.

kotiapulaisten oloja. Onneksi Ravilo ei mustavalkoisesti kuvaa vain kotiapulaisuuden nurjaa puolta. Eevan ystävä on aivan erilaisessa perheessä. Eevan toinen apulaispaikka on myös huomattavasti parempi sekä työmäärältään, työajoiltaan että palkaltaan. Työajalla Eeva käy konekirjoittajakurssin. Työnantaja kannustaa häntä opiskelemaan.

Jaoin entisten kotiapulaisten kirjoitukset ja haastatteluaineiston sen mukaan, mikä on henkilön suhtautuminen nuoruusaikojensa työpaikkoihin. Täysin kielteisiä kokemuksia oli kuusitoista, joista kolmellatoista oli vain yksi kotiapulaispaikka ja lopuilla kolme, neljä ja viisi. Täysin myönteisiä kokemuksia oli peräti 32:llä muistelijosta. Heistäkin suurimmalla osalla oli kokemusta vain yhdestä paikasta, kahdellatoista kuitenkin kahdesta tai useammasta. On mielenkiintoista, että jollekin on sattunut viisi mukavaa työpaikkaa, joista jokaista hän muistelee erityisellä lämmöllä, kun toiselle on osunut viisi varsin ikävää paikkaa. Liekö kysymys asenteesta? Sellaisia muistelijoita, joilla oli sekä myönteisiä että kielteisiä muistoja, oli yhdeksän. Neljä henkilöä kertoi muistoistaan niin lakonisesti, ettei niin kielteisyyttä kuin myönteisyyttäkään pysty sanomaan tai sitten he näkevät nyt apulaisajan niin erilaisin silmin kuin nuoruudessaan, että muistosta tulee hyvin neutraali – sekä itseä että rouvaa ymmärtävä.

Lähes kaikki kotiapulaisaikaansa muistelleet mainitsevat, että heidän tärkein tehtävänsä oli lasten hoitaminen. Lapsia vartenhan apulainen oli palkattu: lasten rytmin mukaista elämää, leikkejä, laulua ja lukemista sekä lumiukkoja suojasäällä. Kukaan ei silti päässyt näin vähällä. Ainakin lasten pyykit kuuluivat lähes kaikkien toimenkuvaan sekä päivällisen valmistaminen ja päivittäinen siivoaminen. Moni teki viikkosiivouksenkin (matot pudisteltiin, huonekalut, ovet ja lattiat pyyhittiin, wc pestiin) ja leipoi perheelle makeat ja suolaiset leivonnaiset. Käytännössä apulaisen harteille kaatui useasti koko talous. Työt myös saattoivat lisääntyä ajan kuluessa. Joissain kodeissa oli kantovesi ja puulämmitys. Elli (s. 1943) kommentoikin, että ”juoksevaa vettä oli vain, jos piika juoksi.”⁴²⁴ Kotitalouden työt olivat ilman puun- ja vedenkantoakin raskaampia kuin nykyään. Harvassa taloudessa oli automaattinen pesukone. Pyykit pestiin joko käsin tai pulsaattoripesukoneella. Pulsaattorikone helpotti kyllä kotiapulaisen urakkaa huomattavasti, vaikka se vain pyöritti pyykit, ei lingonnut. Pyykkiä ei tarvinnut enää hieroa nyrkeillä huonossa asennossa. Kodin taloustieteilijät pitävätkin sitä merkittävimpänä kotityön keventäjänä.⁴²⁵ Monelle maalta tulleelle apulaiselle kodinkoneet olivat vielä 1960-luvulla vieras asia, mutta itsestään selviä ne eivät olleet kaikille kaupunkilaisillekaan. Sisko muistelee: ”Imurointi oli hieno uusi asia, tosin jokapäiväinen kuten

⁴²⁴ Kotiapulaiset, 1858.

⁴²⁵ Mannila-Kaipainen 1984, 129.

pyykinpesuakin riitti mutta oli hieno kone!”⁴²⁶ Kotien varustetaso alkoi joka tapauksessa kohentua 1950-luvulla.

Yleensä kielteinen muisto syntyi siitä, ettei apulaista arvostettu ja että hän tunsi olevansa piika. Sama ilmeni Leena Paananen tutkimuksesta. Pahimmaksi puutteeksi emännässä koettiin se, ettei hän arvostanut apulaista ihmisenä. Viihtymistä työpaikalla vähensi, jos emäntä ei puhunut muusta kuin työasioista ja apulainen tunsi olevansa alempiarvoinen.⁴²⁷ Pitkänkin työpäivän kesti, jos sai kiitosta ja sai tuntea olevansa osa perhettä. Työpaikkaa oli suhteellisen helppo vaihtaa, joten ikävässä paikassa ei tarvinnut viettää kauan. Jotkut menivät kotiapulaisiksi jo 14-vuotiaina. Työpaikoissaan he joutuivat ottamaan paljon vastuuta kodinhoidosta ja lapsista, vaikka olivat vielä lapsia itsekin. Vaikka työkokemus olisi muuten ollut myönteinen, kova koti-ikävä sai monet tytöt irtisanoutumaan tai ainakin itkemään itsensä uneen yö toisensa jälkeen. Nuorin aineistoni kotiapulaisista aloitti uransa kesätöissä 11-vuotiaana. Tämä 1947 syntynyt Siiri kertoo kiihkottomasti suuresta vastuustaan: ”Lapsia oli niin monta, että paras keino oli istuttaa pienimmäiset kaksipuoliseen keinuun tai maitokärrylle ja pitää yllä niin kovaa vauhtia, että joukko pysyi kasassa.”⁴²⁸ Hänen päivittäinen työaikansa oli pitkä: 7.30–19.30, ja palkka vain 60 markkaa koko kesältä. Palkkaa ei ollut sovittu etukäteen. Toisena kesänä hän sai jo 150 mk. Tavallinen polkupyörä maksoi tuolloin yli 200 mk. Näin jälkikäteen hän toteaa kuitenkin, että ”Kokemus oli rankka, mutta huonomminkin olisi voinut käydä.”⁴²⁹

Henkilö, jolle sattui viisi huonoa palveluspaikkaa, kertoo masentuneensa ensimmäisessä paikassa verratessaan perheen lasten oloja omiin kotioloihinsa. Toisaalta tällä vuonna 1950 syntyneellä Katariinalla oli työpaikassaan oma huone, josta monet olivat todella kiitollisia – ja huoneessa jopa televisio, mikä oli aivan ennenkuulumatonta. Toisessa paikassa hänen tavaroitaan tutkittiin salaa. Kun rouva löysi ehkäisytabletit, apulainen sai lähteä. Kolmannessa paikassa lapsen vanhemmat eivät luottaneet häneen ja tekivät pistokokeita puistoon, jossa hän oli lasten kanssa. Tällainen luottamattomuus apulaiseen ei tule missään muussa kirjoituksessa esiin. Pikemminkin ihmetellään vanhempien suurta luottamusta, kun pieni vauva jätetään 15-vuotiaan vastuulle. Neljännessä paikasta Katariina irtisanottiin, koska perheellä ei ollut enää varaa maksaa kotiapulaisen palkkaa.

⁴²⁶ Kotiapulaiset 2486.

⁴²⁷ Paananen 1970, 81.

⁴²⁸ Kotiapulaiset, 1613.

⁴²⁹ Kotiapulaiset, 1613.

Vuonna 1945 syntynyt Elisa lähti vain 14-vuotiaana apulaiseksi seitsenlapsiseen perheeseen. ”Ei ollut nuorella pihalla työn puute.”⁴³⁰ Toisaalta hän oli jo kotonaan oppinut sellaisen uskonnollis-sävytteisen elämänohjeen, että joka ei työtä tee, sen ei syömänkään pidä. Nämä tytöt olivatkin tottuneet kovaan työntekoon. ”Työnteko oli maatalousyhteisössä suorastaan luontaisetu”,⁴³¹ toteaa 1948 syntynyt seitsenlapsisen pienviljelijäperheen tytär Rajakin. Elisän neljännen apulaispaikan rouva sai hänet tuntemaan itsensä maamoukaksi. Hänen omat vaatteensa eivät kelvanneet. Elisa ei ollut tottunut seisoskelemaan pihalla lasten kanssa. Sellainen ei ollut maaseudulla tapana. Hän sitä paitsi paleli kehnoissa vaatteissaan. Nämä kotiapulaiset kärsivät siitä, etteivät saaneet tunnustusta työstään. Elisankaan siivoaminen ei kelvannut rouvalle, vaan tämä imuroi uudelleen. Siivoustavat olivat useasti erilaiset, ja esimerkiksi Elisalle imuri oli vielä outo kapistus. Vaikka tyttö oppi uudet tavat, kiitosta ei herunut, mutta moitteita sitäkin enemmän. Iltaisin Elisa itki huoneessaan ja lopulta sanoi itsensä irti – jolloin oli rouvan vuoro itkeä.

Huonojen kokemusten joukossa on yksi kodinhoitajakoulutuksen harjoittelussa ollut muistelija. 1960-luvun loppupuolella kodinhoitajakoulutukseen kuului harjoittelua perheessä. Opiskelijoille oli suositeltu 45-tuntista työviikkoa, mutta Annelin harjoitteluperheessä työtä oli paljon enemmän. Työpäivä alkoi kuuden tienoilla aamulla ja päättyi iltakahdeksalta.

Ns. ”joutoaikojen” varalta tuvassa oli kori, joka kätki uumeniinsa suuren joukon parsittavia sukkia. Joutoaikaa ei juuri ollut, joten villasukat saivat pitää reikänsä.⁴³²

Hän jatkaa:

Perheen suhtautuminen kodinhoitajaopiskelijaan oli jotenkin kaksijakoista. Toisaalta olin välttämätön perheen arkipäivän pyörittäjänä. Monissa tilanteissa sain kuitenkin kokea, että olen jotenkin huonompi ihminen kuin isäntäperheeni jäsenet.⁴³³

Irma (s.1943) taas kertoo, että apulaisesta otettiin kaikki irti ”ja minä annoin sen tapahtua”.⁴³⁴ Teki mieli lähteä pois, mutta ylpeys ei antanut myöten. Hän piti mielessään luokanvalvojansa sanoja: ”On hyvin kehittäväää nuorelle tytölle työskennellä perheessä apulaisena.” Ja kehittyähän Irma-tyttö halusi. Työpäivät alkoivat kello 7.30 ja päättyivät kello 20 ja 22 välillä. Vapaapäiviä ei ollut, vaikka Irma tiesi lainkin niistä jotain sanovan. ”Rouva ei niistä puhunut, enkä minä älynnyt kysyä. En olisi kyllä uskaltanutkaan.”⁴³⁵

⁴³⁰ Kotiapulaiset, 507.

⁴³¹ Kotiapulaiset, 1262.

⁴³² Kotiapulaiset, 986.

⁴³³ Kotiapulaiset, 987–988.

⁴³⁴ Kotiapulaiset, 302.

⁴³⁵ Kotiapulaiset, 303.

Kaikki työt tein puolijuoksua, ja iltaisin olin tosi väsynyt. Kerran kuulin, kun herra sanoi rouvalle, että etköhän sinä teetä liikaa töitä Irmalla. Rouva siihen tiuskaisi: ”En, koska ei hän ole valittanutkaan.”⁴³⁶

Kovasta työnteostaan Irma ei saanut mitään kiitosta. Häntä moitittiin paljon ja hän luuli todella olevansa huono ja hidas. Jälkepäin hän kuitenkin ymmärsi olleensa hyvinkin ahkera ja kohtuullisen nopea. ”Ja liian kiltti ja liian arka.”⁴³⁷ Oppia ikä kaikki, sanotaan. Ei Irmankaan pesti sen suhteen turha ollut: ”Opin myös leikkaamaan leivät oikeanpaksuisiksi: ruisleipä viiden ja hiivaleipä seitsemän millimetrin paksuiseksi, koska niin se kuuluu olla.”⁴³⁸ Kotiapulaisena oloa myös hävettiin. Eija ei kysyttäessä aina kehdannut sanoa, että oli kotiapulainen. ”Mieluummin sanoi lastenhoitaja, kotiapulainen oli yleisesti piika.”⁴³⁹

Yleisesti ajatellaan, että kotiapulaiset joutuivat seksuaalisen häirinnän kohteeksi. Koko aineistossa (sekä kirjoitetut muistot että haastattelut) neljä muistelee perheen isännän ja isoisän lähennelleen. Marjattaa isännän kanssa tanssiminen ei ahdistanut. Mies oli humalassa, ja tanssiin kutsu oli enemmänkin humalaisen päähänpisto kuin lähentelyä. Annikki sen sijaan ei voinut pitää napitettavia paitoja, sillä perheen poliisi-isä sai ne vikkelläst auki. Tämän aineiston valossa seksuaalista häirintää tapahtui hyvin vähän. Toisaalta Kerttu kertoo joutuneensa huorittelun kohteeksi. Hän on sitä mieltä, että piika 1800-luvulla julkista riistaa ja niin oli asian laita vielä 1960-luvullakin.

Ihmisarvoa ei ollut ja oikeudet vain, jos työnantaja niin halusi. Ja vaikka silloinen työnantajani kunnioittikin minua ihmisenä, työpaikan ulkopuolella oli velvollisuuteni kuunnella huorittelua ja vittuilua pelkästään siksi, että työskentelin toisen kotona.⁴⁴⁰

Kertulla oli myös kaksi hyvää kokemusta, mutta pääasiassa hän kirjoittaa todella jyrkkää tekstiä. Hän oli kotiapulaisena vuosina 1956–63. Ensimmäinen perhe oli lähes ääriuskonnollinen. Eräässä perheessä hän teki työtä seitsemänä päivänä viikossa, arkisin 16 tuntia ja sunnuntaisin 13 eikä päässyt koskaan ulos. ”Minkäänlaista mielikuvaa Kuopiosta vuonna 1957 minulla ei ole: palvelin Halosen perhettä puoli vuotta eikä minulla koko aikana ollut yhtään vapaapäivää.”⁴⁴¹ Hän olisi myös halunnut opiskella, mutta neljännessä työpaikassa siitä ei tullut mitään.

⁴³⁶ Kotiapulaiset, 304.

⁴³⁷ Kotiapulaiset, 305.

⁴³⁸ Kotiapulaiset, 304.

⁴³⁹ Kotiapulaiset, 1729.

⁴⁴⁰ Kotiapulaiset, 2427.

⁴⁴¹ Kotiapulaiset, 2398.

Sinä syksynä, vuonna 1959, aloitti toimintansa Tampereen ensimmäinen ja silloin ainoa iltaloppikoulu. Menin sinne suurin toivein. Millaan lailla ei työpaikassani huomioitu opiskeluani: lähdin iltaruoan syötyäni suoraan kouluun kello kuusi illalla ja palattuani iltahdeksältä minua odottivat tiskattavat astiat vielä ruokapöydässä; kukaan ei ollut siirtänyt niitä edes tiskialtaaseen. Ensimmäiseksi panin lapset nukkumaan ja tiskasin ennen kuin pääsin lukemaan läksyjä.⁴⁴²

Ei opiskelusta muutenkaan mitään tullut. Koska koulu oli yksityinen oppikoulu, jokainen tunti maksoi. Samoin kokeet maksoivat erikseen. Lisäksi piti ostaa kirjat. ”Piianpalkkani, 80 markkaa kuukaudessa, riitti nipin napin joulun eikä mihinkään muuhun jäänyt rahaa.”⁴⁴³ Pirkko Karjalaisen tutkimuksessa kotiapulaisen työn suurin varjopuoli oli vastaajien mielestä töiden yksitoikkoisuus, rasittavuus ja eräät erityisen ikävät työt kuten astianpesu ja siivous. Myös heikko palkkaus rasittavuuteen nähden, ammatin heikko arvostus ja asuminen perheessä nousivat esiin. Koska apulaisentyö oli monille tytöille ainoa mahdollisuus siirtyä kotiseudulta kaupunkiin, se koettiin tilapäisratkaisuna ja siis jotenkin alentavana. Runsas 40 prosenttia oli sitä mieltä, että ammatti oli erittäin huonosti arvostettu, vaikka toisaalta apulainen tiedettiin tärkeäksi perheelle.⁴⁴⁴

4.2.2 ”Löysin Ihmemaani opettajaperheen kodissa.”⁴⁴⁵

Pirkko Karjalaisen tutkimuksen kaikista apulaisista noin kolmasosa oli senhetkiseen työpaikkaansa kokonaisuutena erittäin tyytyväisiä ja lähes kaikki muutkin melko tyytyväisiä.⁴⁴⁶ Hyvistä puolista merkittävimmät olivat työn itsenäisyys ja vaihtelevuus (osahan koki nimenomaan, että työ oli yksitoikkoista). Myös hyvät työajat ja huomionarvoiset luontoisedut, mahdollisuus olla lasten kanssa sekä ruuanlaittoon ja lastenhoitoon liittyvien seikkojen oppiminen mainittiin.⁴⁴⁷ Leena Paananen tutkimuksen mukaan ihanne-emäntä oli kotiapulaisten mielestä ystävällinen ja asiallinen. Hän sanoi reilusti, jos oli sanomista ja neuvoi, mutta jätti apulaiselleen kuitenkin mahdollisuuden itsenäiseen työskentelyyn.⁴⁴⁸

Kellarissa oli pesukone, suuri ja mahtava. Se, toisin kuin pulsaattori, joka vain pyöritti vaatteita vedessä, teki kaiken alusta loppuun: liotti, pesi ja huuhteli. Taloudessa oli silityskone, ihme, jota sen jälkeen en ole nähnyt muualla kuin tietosanakirjassa. Sen käyttämisessä oli opettelemista, mutta kun sen oli oppinut, oli se tosi kätevä.⁴⁴⁹

⁴⁴² Kotiapulaiset, 2417.

⁴⁴³ Kotiapulaiset, 2417.

⁴⁴⁴ Karjalainen 1976, 135.

⁴⁴⁵ Kotiapulaiset, 568.

⁴⁴⁶ Karjalainen 1976, 127.

⁴⁴⁷ Karjalainen 1976, 134–135.

⁴⁴⁸ Paananen 1970, 81.

⁴⁴⁹ Kotiapulaiset, 2405.

Myönteisiä kotiapulaistarinoita oli enemmän kuin kielteisiä. Edellä siteerattu Kerttakin sai kohtalaisen myönteisen kokemuksen työskennellessään suomalaisessa perheessä Ruotsissa. Voi olla, että kirjoituskilpailuun on osallistunut enemmän sellaisia, joiden muistot ovat hyvät. Todennäköisempää on, että kotiapulaisaika oli useimmille ihan hyvää aikaa. Kyse oli ikään kuin välivuodesta tai –vuosista, joiden aikana kerättiin kokemuksia ja saatiin lisää ikää. Otsikon mukaisen Ihmemaan löysi apulaispaikassaan Leena. Hän oli kotiapulaisena vuodesta 1959 vuoteen 1968. Siihen aikaan mahtui kolme eri paikkaa. Ensimmäinen paikka oli kolmilapsinen opettajaperhe Kainuussa. Leena ei ollut aikaisemmin tehnyt mitään kotitaloustöitä itsenäisesti, ja lastenhoitokin oli uusi asia. Into ja lapsellisuus kantoivat, kuten hän itse kirjoittaa. Työtä oli paljon, työaika alkoi 6.30 ja päättyi kello 18 – myös sunnuntait olivat työpäiviä. Leenan vastuulla oli koko talouden pyörittäminen 5000 markan⁴⁵⁰ kuukausipalkalla (tavallinen polkupyörä ostamiseen kului kolmen kuukauden palkka). Pitkät työpäivät, ei vapaapäiviä ja huono palkka, siinä kolme hyvää syytä olla viihtymättä. Leenakaan ei aliarvioi itseään: ”5000 markalle työnantaja sai hyvän vastineen.”⁴⁵¹ Mutta vaikka vastuu oli suuri, niin oli myös luottamus. Kaupasta sai tilata vapaasti, mitä halusi ja ruoat sai päättää itse; ”Olinhan kotiapulainen!”⁴⁵² Huonoa palkkaa kompensoi oma huone: ”arvostin sitä tosi paljon, koska en ollut kuvitellutkaan mitään tällaista.”⁴⁵³ Ihmema työpäikka oli siksi, että perhe omisti pölynimurin ja pulsaattoripyökkikoneen. Ruotsin matkalta perhe osti monitoimikoneen ja suodattavan sähkökahvipannun. Nämä apuvälineet, jopa imuri, olivat Leenan mukaan maalla uutuuksia, jotka helpottivat apulaisen taakkaa huomattavasti. Perheellä oli lisäksi magnetofoni sekä kaitafilmikamera ja projektori. Matkaradio ja televisiokin ilmestyivät kotiin. ”Esinemaailmani muuttui nopeasti.”⁴⁵⁴ Ruotsista tuotiin myös teräksisiä talouksesineitä, ruokailuvälineitä, muovikippoja, leluja, keksejä, appelsiinimehuja ja suklaata. Vesi tuli ja meni, oli sisäveessa, jääkaappi sekä sähköhella. Enemmän kuin esineet Leenan myönteiseen muistoon vaikutti perheen arvomaailma. Hän koki maailmankuvansa avartuneen tässä työpaikassa.

Sain myös hyviä vaikutteita vieraista kulttuureista, koska perheeni matkusteli eri puolilla maailmaa jo silloin. He olivat asuneetkin ulkomailla. – Missä muualla kuhmolainen pienviljelijän tyttö olisi 1960-luvun alkupuolella voinut kokea tällaista?⁴⁵⁵

Luottamuksella ja arvotuksella oli suuri merkitys. Nämä tytöt olivat tottuneet tekemään työtä, joten pitkät ja raskaat työpäivät otettiin lähes ilolla vastaan, jos perhe ei säästellyt kiitoksia ja kannusti elämässä eteenpäin. Jos apulainen koki olevansa kuin perheenjäsen, hän todennäköisesti viihtyi

⁴⁵⁰ Huomioi vuoden 1963 rahauudistus.

⁴⁵¹ Kotiapulaiset, 568.

⁴⁵² Kotiapulaiset, 567.

⁴⁵³ Kotiapulaiset, 568.

⁴⁵⁴ Kotiapulaiset, 568.

⁴⁵⁵ Kotiapulaiset, 568.

hyvin paikassaan. Jos perhe piti häntä selvästi piikana, muisto on aina ikävä. Piika joutui syömään yksin keittiössä tarjoiltuaan ensin perheelle, arvostettu kotiapulainen söi muun perheen kanssa, eikä hänen lautasellaan olevaan ruokamäärään kiinnitetty huomiota. Vaikka ei olisi ollut omaa huonetta, vaikka työtä olisi ollut paljon ja työaika alkanut aamuvarkaisella ja päättynyt illansuussa ja vaikka sunnuntaitkin olisivat olleet työpäiviä, apulainen viihtyi ja pysyi, jos koki olevansa perheenjäsen tai edes arvostettu. Tällainen tilanne oli Saimilla (s. 1944). ”Missään vaiheessa en kokenut olevani VAIN kotiapulainen.”⁴⁵⁶ Hyvissä paikoissa *sai* olla, ja kotoa muuttaminen oli mahdollisuus, kuten Vieno kirjoittaa:

Vuonna 1968 tuli tilaisuus kohdalleni muuttaa Sonkajärveltä Helsinkiin kotiapulaiseksi Helsinkiläiseen professori perheeseen. Mahdollisuudet Pohjois-Savon pienessä kylässä oli pienet nuorille jos ei päässyt jatkamaan keskikoulussa.⁴⁵⁷

Olihan elämä ihan toisenlaista kaupungissa kuin syrjäisessä maalaiskunnassa: ”Elämä oli ihanaa, oli ystäviä, kävin tansseissa ja asuin siis pääkaupungissa.”⁴⁵⁸ Kotona oli kiva käydä näyttämässä uutta itseä:

Jouluna kävin kotona. Olin niin hieno neiti että ja kai vähän ollakseni. Mutta äitini oli ylpeä ihan selvästi että olin pärjännyt.⁴⁵⁹

Moni olisi halunnut jatkaa kansakoulusta oppikouluun ja voinutkin muuten, mutta vanhemmilla ei ollut varaa. Siksi perheen kannustus opiskeluun oli erityisen tärkeää. Laboratoriohoitajaksi kouluttautunut Paula (s. 1942) kirjoittaa:

Olisinko päätynyt tähän ammattiin ilman apulaisaikaani. Silloinen perheeni kannusti minut lukemaan ja muutenkin antoi minulle eväitä selviytyä maailmassa eteenpäin. Opin heiltä paljon kodinhoidosta sekä lastenhoidosta, ne opit ovat auttaneet minua oman kodin hoidossa työni ohessa.⁴⁶⁰

Monet ovat iloisia siitä, että oppivat kodinhoitoa ja lastenhoitoa. Niiden hyöty on nähty myöhemmin omia lapsia hoitaessa ja myös työelämässä, koska moni entinen kotiapulainen päätyi palvelualalle.

⁴⁵⁶ Kotiapulaiset, 655.

⁴⁵⁷ Kotiapulaiset, 932.

⁴⁵⁸ Kotiapulaiset, 951.

⁴⁵⁹ Kotiapulaiset, 951.

⁴⁶⁰ Kotiapulaiset, 609.

4.2.3 ”Nyt kääntyi uusi lehti elämässäni”⁴⁶¹

Kotiapulaiseksi lähteminen oli suurimmalle osalle muistelijoista väylä omaan elämään ja sosiaaliseen nousuunkin. Runollisimmin odotettavissa olevaa elämää kuvaa Saija (s. 1954):

Piakkoin päättyisi viimeinen kouluvuosi ja vihdoinkin koittaisi kauan odotettu vapaus ja ”suurimaailma”, – sen syke, sen virta, valot – moninaiset mahdollisuudet, ilot, ystävät – oma tie!⁴⁶²

Oman tien ensimmäinen pysäkki oli kotiapulaispaikka, jossa opittiin työnteon ja elämän perustaitoja. Apulaispaikasta saadulla omalla huoneella oli monelle suuri merkitys. Oma huone oli luksusta. ”Mutta mikä ihanuus, minulla oli oma huone ja radio”⁴⁶³, huokaa Kirstikin (s. 1947). Kotonaan maalaistytöt olivat tottuneet nukkumaan usean sisaruksen kanssa samassa huoneessa, ellei jopa samassa sängyssä. Jos perheellä oli antaa kotiapulaiselleen oma huone, perhe oli suhteellisen varakas. Toisaalta kolmihuoneisestakin asunnosta annettiin usein yksi huone apulaisen käyttöön. Ihmiset olivat tottuneet asumaan ahtaammin kuin nykyään, mistä Anna-Liisa antaa hyvän esimerkin:

Apulainen asui aina perheessämme. Kaksihuoneisessa asunnossa olohuone oli rauhoitettu illasta pelkästään hänelle, yhdessä vaiheessa hän asui keittiön alkovissa. Kolmihuoneisessa asunnossa apulaisella oli oma huone ja lapsilla omansa, joten vanhemmat nukkuivat olohuoneessa. Varallisuuden kasvaessa vanhemmatkin saivat oman makuuhuoneen.⁴⁶⁴

Jotkut nukkuivat keittiössä. Se koettiin mukavammaksi kuin olohuoneen sohva. Keittiö oli iltasella rauhallinen paikka, melkein kuin oma huone, ja joskus sänky oli suojattu verholla omaksi sopekseen. Lastenhuoneessakin nukuttiin, mutta silloin lapset usein nukkuivat vanhempiensa kanssa, ja huone oli pääasiassa leikkitala. Olohuoneen sohva oli huono nukkumapaikka, koska nukkumaan pääsi sitten, kun perhe siitä nousi. Salli (s. 1951) kuvailee huumorilla nukkumapaikkaansa, joka tavallisesti oli olohuoneen sohva, mutta yövieraiden vuoksi hän joutui joskus patjalle ruokapöydän alle: ”Olihan siitä lyhyt matka työn ääreen!”⁴⁶⁵ Aineiston perustella oletan, ettei kotiapulaista hänen arvonsa osoitukseksi pistetty nukkumaan keittiön nurkkaan. Usein kertoessaan omasta nukkumisestaan ”pukkisängyllä keittiössä” muistelija mainitsee myös, että asunnossa oli muutenkin vain yksi tai kaksi asuinhuonetta. Jos apulainen joutui nukkumaan lattialla patjalla hellan vieressä, kyse oli melko vaatimattomasta perheestä. Hanna (s. 1946) oli onnellinen, kun 5-henkinen työnantajaperhe muutti kotiapulaisensa kanssa yhden huoneen

⁴⁶¹ Kotiapulaiset, 1103.

⁴⁶² Kotiapulaiset 1432.

⁴⁶³ Kotiapulaiset, 951.

⁴⁶⁴ Kotiapulaiset, 2147.

⁴⁶⁵ Kotiapulaiset, 754.

kylpyhuoneettomasta asunnosta kahden huoneen, keittiön ja kylpyhuoneen asuntoon. Hän ei ollut koskaan asunut niin hienosti, ja hän sai jopa oman vaatekaapin. Edellisessä hän oli aivan tyytyväisenä, silkasta tottumuksista nukkunut hetekassa yhden perheen lapsista kanssa. Hän toteaa vain iloinneensa siitä, että lämmin vesi tuli sisälle. Yleisesti perheen yhteisissä tiloissa asuminen ei miellyttänyt ja oli ehkä toivottu omaa huonetta.

Nähtyäni kodin minulle selvisi, että saisin nukkua yöni olohuoneen sohvalla ja säilyttää tavaroitani eteisen vaatekaapissa. Olin aika hämmästynyt, sillä olin kuvitellut olevan itsestään selvää, että kotiapulaisella on oma huone.⁴⁶⁶

Sinikka ihmetteli myös, miksei isännän työhuonetta annettu hänelle, kun isäntä ei sitä hänen mukaansa edes tarvinnut. Myös lastenhuoneena hän olisi nähnyt sen mieluummin. Vuokra-asunnossa ei asunut moni. Asunnon vuokraaminen apulaiselle lisääntyi vasta 1970-luvulla. Asuminen oli kallista, ja toisinaan pysyttiin kotiapulaisina vain siksi, että saatiin katto päälle. Sitä muistelee Sinikkakin: ”Seuraavaksi olisin oikeastaan jo halunnut muihin töihin kuin kotiapulaiseksi, mutta kun asuntotilanne Helsingissä oli erittäin vaikea, päädyin jälleen kotiapulaiseksi.”⁴⁶⁷ Saman koki Kerttu: ”Piikana ei tullut mieleenkään, mitä Helsingissä asuminen maksoi ja sen joutui kokemaan kantapään kautta sitten, kun oli piikomisen jättänyt.”⁴⁶⁸

Kotiapulaispaikka antoi uudelle elämälle siis varsin erilaiset puitteet kuin mihin useimmat tytöt olivat tottuneet. Elintaso nousi. Kotiapulaisaika saattoi olla myös väylä sosiaaliseen nousuun. Hannalle kävi juuri niin. Hänellä oli ollut hyvä todistus kansakoulusta, mutta kotona lähin oppikoulu oli ollut 70 kilometrin päässä. Hänen vanhemmillaan ei ollut varaa kouluttaa lapsiaan. Niinpä hän hakeutui kotiapulaiseksi ja aloitti keskikoulun iltalinjalla. Kuutena päivänä viikossa hän opiskeli kolmesta neljään tuntia. Hänen täytyi noudattaa minuuttiaikataulua, jotta olisi ehtinyt tehdä lisäksi kaikki työtehtävänsä. Rahat riittivät juuri ja juuri lukukausimaksuihin ja kirjoihin. Tukea hän ei saanut mistään – onneksi sentään asunnon ja ruoan. Keskikouluun meni iltaopintoina kolme vuotta. Hän oli väsynyt kahden pienen, öisin heräilevän lapsen kanssa. Kun perheeseen syntyi vauva, Hanna vaihtoi työpaikkaa.

Nyt kääntyi uusi lehti elämässäni. Tässä perheessä oli ainoastaan yksi lapsi, kaksivuotias poika. Ja vielä parempaa: sain ihan oman huoneen ensimmäisen kerran elämässäni. Olin silloin 18-vuotias. Muistan kuinka asettelin tavaroitani ja pyyhin pölyjä. Nautin omasta rauhasta. Lukeminen oli helpompaa oman työpöydän ääressä. Isäntäväki oli suurenmoinen. He olivat korkeasti koulutettuja ja kannustivat minua jatkamaan lukioon.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Kotiapulaiset, 1624.

⁴⁶⁷ Kotiapulaiset, 1630.

⁴⁶⁸ Kotiapulaiset, 2429.

⁴⁶⁹ Kotiapulaiset, 1103.

Tähänkin perheeseen syntyi vauva, ja työmäärä lisääntyi, mutta perhe ymmärsi Hannan tarvitsevan lukurauhaa. ”Muistan kun ulkoilutin lapsia, minulla oli aina koulukirjat mukana. Kun lapset tekivät hiekkakakkuja, minä luin kielten sanoja hiekkalaatikon reunalla.”⁴⁷⁰ Hanna ihaili suuresti tätä työajoissa joustanutta perhettä. Hänen tehtäviinsä kuului pääasiassa lastenhoito. Pientä siivousta hän teki vapaaehtoisesti.

Noilta ajoilta on jäänyt erityisesti mieleen perheen isän tohtorinväitösjuhlat. Minä kun olin hemmotellut perhettä useinkin karjalanpiirakoilla, sain kunnian leipoa näihin juhliin piirakat. Ja tietenkin olin itse vieraana sukulaisille ja ystäville järjestetyssä juhlassa. Minulle, maalaistytölle, kaikki tällainen oli mieleenpainuvaa ja arvokasta.⁴⁷¹

Hanna suoritti koko lukion oppimäärän tässä perheessä, jossa hänen palkkansa oli parhaimmillaan 250 markkaa kuukaudessa. ”Kun päiväkoululaiset ajelivat penkkariajeluaan, me olimme töissä. Meidän automme ajoi tyhjillään. Kylteissä luki koulun nimi ja teksti: ”Olemme työssä!””⁴⁷² Vuonna 1972 Hanna valmistui luokanopettajaksi.

Leena Paanasen helsinkiläisiä kotiapulaisia koskevan tutkimuksen mukaan lähes kolmasosa kotiapulaisista kävi jotakin iltakurssia apulaisentyön ohessa. Oppikoulua kävi työn ohessa runsas 20 prosenttia. Kukaan tutkimukseen osallistuneista ei ollut suorittanut oppikoulua ennen kotiapulaiseksi tuloaan, vaan se suoritettiin nimenomaan töiden lomassa. Suosittuja olivat myös kielikurssit. Kotiapulaisena työskentely vain ammatin suoman opiskelumahdollisuuden vuoksi oli suhteellisen yleistä.⁴⁷³ Perheen köyhyys tuntui olevan pääsyy ammattikoulutuksen puuttumiseen. Myös vanhempien kielteinen asenne koulunkäyntiä kohtaan oli estänyt koulun jatkamisen. Monilta kotiapulaisilta itseltäänkin puuttui halu ammattikoulutuksen saamiseen, mutta sellaiset olivat Paanasen mukaan usein suoraan kansalaiskoulusta kotiapulaisiksi tulleita, jotka aloittivat opiskelun myöhemmin. Ilmeistä oli, etteivät kotiapulaiset yleensä tunteneet tarvetta kouluttaa paremmiksi kotiapulaisiksi, vaan tilaisuutta koulun käyntiin käytettiin hyväksi muiden alojen koulutuksen hankkimiseksi.⁴⁷⁴ Tämän aineiston valossa opiskeleminen työnteon ohessa näyttää olleen varsin tavallista. Koulu oli maksullinen, ja kotiapulaisen toimella sai katettua kulut. Lisäksi asunto ja ruoka tulivat työsuhde-etuina. Monet perheet kannustivat apulaisiaan opiskeluun. Meerin lähtiessä kodinhoitajakoulun pääsykokeisiin perheen isä totesi, että ”onnea matkaan, kaikesta huolimatta”.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Kotiapulaiset, 1103.

⁴⁷¹ Kotiapulaiset, 1103.

⁴⁷² Kotiapulaiset, 1103.

⁴⁷³ Paananen 1970, 36.

⁴⁷⁴ Paananen 1970, 39–41.

⁴⁷⁵ Kotiapulaiset, 1016.

Hän tiesi menettävänsä hyvän apulaisen, mutta halusi tämän silti menevän elämässään eteenpäin. Kyllikki muistelee lämmöllä, että työnantajaperheen äiti kannusti häntä menemään iltalukioon ja auttoi vielä vaikeissa englannin ja äidinkielen tehtävissä, ”mutta ennen kaikkea *kannusti*.”⁴⁷⁶ Kotiapulaisille olikin tärkeää, että annettiin myönteistä ja kannustavaa palautetta. Heidän itseluottamuksensa nousi ja he olivat valmiimpia hakemaan uusia työpaikkoja. Kyllikki jatkaa:

Palkkaa sain todella vähän, mutta henkistä pääomaa sitäkin enemmän. oli mukava tehdä töitä itsenäisesti, mukava huomata, että osasin ja opin uutta. Tytöt olivat parhaita kasvattajiani ja innoittajiani. Mielessä iti ajatus hakea lukion jälkeen lastenhoitoalalle. [...] Nyt kolmen lapsen äitinä ja lastentarhanopettajana noita aikoja miettiessäni lähetän lämpöisen kiitoksen perheen äidille, joka silloin vuosia sitten uskalsi palkata kalleimpien aarteidensa hoitajaksi nuoren, kokemattoman tytön, kuin suoran mäntymetsiköstä, näyttäen tytölle polun, jota pitkin suunnistaa.⁴⁷⁷

Moni mainitsee lisäksi perheen antama turvan merkityksen. Perheen keskellä eläminen oli parhaassa tapauksessa kotoisaa, ja tyttö sai hyvän ja turvallisen alun itsenäiselle elämälleen. Sisko kertoo: ”Tavallaan emäntäni oli lämmin äidinkorvike tukien nuorta ihmistä.”⁴⁷⁸ Aineiston ainoa yksinhuoltaja-kotiapulainen Reijakin koki saaneensa kaipaamaansa kodin lämpöä. Työpaikan merkitys saattoi ilmetä myös käänteisesti. Maire (s. 1949) työpaikka oli niin epämiellyttävä, että ”ennen pitkää tajusin, että minä tarvitsen lisäkoulutusta selvitäkseni elämässä.”⁴⁷⁹ Annikkikin, jonka ensimmäinen piikapaikka (joksi hän itse sitä kutsuu) oli koettelemus muun muassa ainaisine siivoamisineen, toteaa nyt, että ”opinpahan siivoamaan”. Lapsuudenkodissa oli ollut melko siivotonta. Kyllikki kertoo myös apulaisajastaan olleen se hyöty, että silloin hän päätti, että: ”jos minulla joskus on mies, joka työssään joutuu pitämään kauluspaitoja, niin hän saa ne kyllä itse silittää – ja se päätös on pitänyt!”⁴⁸⁰ Lea tiivistää hyvin monessa muistossa toistuneet asiat: kotitalousopit ja koulutuksen merkityksen.

Olin aikuistunut vuodessa paljon ja oppinut käytännön pyörittämistä perheellisen taloudessa sitäkin enemmän. Olin oppinut lastenhoitoa, ruoanlaittoa, leipomista [...], siivousta [...], silitystä [...] sekä ajan käytön jakamista. [...] Päätin sinä vuonna, etten mene nuorena naimisiin (jos menen), katson tarkkaan kenen kanssa ja ensimmäinen hankinta ei saa olla lapsi. Seurustelen kauan. Tärkeä on kouluttaa itseään minne sitten meneekin. [...] Silmäni olivat auenneet ja jalkani pysyvät maan pinnalla tulevaisuudessakin tuli mitä tuli. Tunsin, että sain hyvät elämän arjen eväät ja opit. Innokkaana vaihdoin alaa ja uusilla haasteilla menossa uuteen arkeen.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Kotiapulaiset, 1044.

⁴⁷⁷ Kotiapulaiset, 1044.

⁴⁷⁸ Kotiapulaiset, 2488.

⁴⁷⁹ Kotiapulaiset, 1112.

⁴⁸⁰ Kotiapulaiset, 1043.

⁴⁸¹ Kotiapulaiset 1714.

4.3 Kotiapulaiskysymys

Kotiapulainen on henkilö, jolla on pysyvä työsuhde ja joka sitoutuu toisen henkilön, tavallisimmin perheenemännän, johdon alaisena jatkuvasti pitemmän ajan kuluessa kodissa suorittamaan niitä taloustehtäviä, joita yleensä katsotaan kuuluviksi kodin sisäiseen hoitoon. Kotiapulaiset muodostavat yhteiskunnassamme suuren, omalaatuisen naistyöläisryhmän, jonka asemaan, työoloihin ja ammattivalmistukseen yhteiskunnan puolelta on kiinnitetty varsin vähän huomiota. Tästä laiminlyönnistä yhdessä kotiapulaisammattiryhmän monien erikoispiirteiden kanssa on vähitellen syntynyt erikoinen *kotiapulaiskysymys*, joka useimmiten ilmenee tyytymättömyytenä milloin työntekijäin, milloin työnantajain piirissä.⁴⁸²

Suomen ensimmäisiin naiskansanedustajiin kuulunut Hedvig Gebhard otti 1940-luvun alussa esille kotiapulaiskysymyksen Mary Oljen toimittamassa *Kotiapulaisen kirjassa*. Kotiapulaiskysymys tarkoitti sitä, että kotiapulaisia oli aina liian vähän ja hyvät apulaiset siirtyivät pian muihin ammatteihin. Ongelmana oli siirtymäammatin leima. Alalle hakeuduttiin usein siitä syystä, että se monelle nuorelle naiselle tarjosi helpoimmin ensimmäisen ansiotyön, joka ei vaatinut juuri minkäänlaista ammattitaitoa. Hyvinä taloudellisina aikoina alalta pyrittiin pois teollisuus- ja liike-elämän palvelukseen, ja toisaalta työttömyysaikoina alalle tarjoutui työntekijöitä toisilta aloilta.⁴⁸³ Elina Haavio-Mannila kertoi Nykynaisen suuri pulma –keskustelussa, että ”työttömyyden ansiosta minäkin sain oikein onnistuneen iltakoululaisen, joka etsi työnvälitystoimistosta konttoritöitä, mutta ei saanut, jolloin hänet ohjattiin kotiapulaisvälitykseen. [...] Mutta niin kuin jo sanoin, ei hänkään missään muussa tapauksessa olisi kotiapulaiseksi ryhtynyt, ellei työttömyys olisi pakottanut.”⁴⁸⁴

Vuonna 1974 suoritetussa kyselyssä kotiapulaisten työnantajat olivat sitä mieltä, että tärkein teko kotiapulaispulan ratkaisemiseksi olisi apulaisen palkkauksesta aiheutuvien kulujen verovähennysoikeus. Sen arveltiin nostavan palkkatasoa huomattavasti ja siten lisäävän ammatin houkuttelevuutta.⁴⁸⁵ Jonkin verran toivottiin myös suoranaista valtion avustusta apulaisen palkkaukseen. Toisaalta parhaana ratkaisuna saatettiin pitää päivähoitopaikkojen lisäämistä tai ”äidinpalkkaa”, joka mahdollistaisi äidin kotiin jäämisen tämän itse sitä halutessa. Lisäksi useat halusivat seuraavaan lakiin sellaisen pykälän, että palkkaus olisi yhdistettävä koulutukseen.⁴⁸⁶ Toisin sanoen koulutettu apulainen saisi parempaa palkkaa kuin kouluttamaton. Kyselyn vapaa sana -osiossa eräs työnantaja kommentoi:

⁴⁸² Gebhard 1941, 9.

⁴⁸³ Gebhard 1941, 9–10; myös Paananen 1970, 2.

⁴⁸⁴ Suova 1959, 97.

⁴⁸⁵ Karjalainen 1976, 94; ks. myös Sytelä 1970, 52.

⁴⁸⁶ Karjalainen 1976, 94–95.

Hyvä kotiapulainen on hyvän palkan arvoinen, mutta nykyinen verotus on alan myönteisen kehityksen esteenä. Lasten kannalta paras vaihtoehto tyrmätään verotuksella, jonka seurauksena on kotiapulaisten alipalkkaus, sosiaaliturvan laiminlyönti ja ammatin aliarvostus.⁴⁸⁷

Tärkeänä nähtiin myös kotiapulaisammattin tai yleensä kotitaloustyön arvostuksen lisääminen.⁴⁸⁸ Aineistoni perusteella useimmat perheet kyllä arvostivat kotiapulaisiaan – olivathan he äideille ansiotyön mahdollistajia. Arvostus näkyi siinä, että apulainen otettiin itseoikeutetuksi perheenjäseneksi. Salli kertoo: ”Kyllä apulaista kunnioitettiin ja tunsin olevani melkein perheenjäsen.”⁴⁸⁹ Samaisessa perheessä hän sai kutsua ystäviä kylään milloin vain ja talo tarjosi syötävät. Annikinkin toisen apulaispaikan työnantajat ymmärsivät ystävien merkityksen nuorelle ihmiselle ja kustansivat hänelle linja-autolipun Pirkkalasta Tampereelle. Enemmän kuin arvostuksesta, kyse oli ehkä kuitenkin siitä, että perhe halusi pitää kiinni hyvästä apulaisesta. Apulaisten lähteminen oli todellinen ongelma.

Rouva Uotila: Minä väittäisin syyn olevan ennen kaikkea siinä, että kotiapulaisen työtä ei arvosteta ollenkaan tarpeeksi.

Rouva Kannisto: Kaikki miellyttävät apulaisemme ovat menneet joko naimisiin taikka sitten siirtyneet enemmän arvostetuille aloille.⁴⁹⁰

Vaikka perheeltä olisi saanut arvostusta, muu yhteiskunta antoi erilaisia viestejä. Esimerkiksi Terhi (s. 1944), joka pienyrityksen konttoristina ollessaan tapasi omistajaperheen kotiapulaisia, kertoo: ”Minä myös pidin itseäni vähän parempana ihmisenä kun olin konttorissa töissä.”⁴⁹¹

Ensimmäistä kertaa alettiin vakavasti puhua kotiapulaisten riittämättömyydestä, kun 1930-luvun pulan helpottaessa teollisuudessa avautui runsaasti työpaikkoja myös naisille.⁴⁹² Kotiapulaispulaa yritettiin ratkaista lailla, koska lakia valmistellut komitea piti ongelman pääasiallisina syinä säännöstelemättömiä työoloja ja apulaisenammattin yleistä väheksymistä. Lain ajateltiin tekevän työstä ammattimaisempaa.⁴⁹³ Apulaisten koulutuksesta ei vielä puhuttu mitään, sillä kodinhoitoa pidettiin naisille niin luonnostaan selvänä työalana, ettei sitä varten katsottu tarvittavan koulutusta.⁴⁹⁴ Toisen maailmansodan jälkeen kotiapulaisista tuli Marjatta Rahikaisen mukaan Suomessa monien selvitysten ja tutkimusten kohde. Tutkimuksia perusteltiin sillä, että kotiapulaispulaan oli löydettävä ratkaisu. Perusteluna oli siis työnantajapuolen huoli.⁴⁹⁵ Toisaalta

⁴⁸⁷ Karjalainen 1976, 98.

⁴⁸⁸ Karjalainen 1976, 94–95.

⁴⁸⁹ Kotiapulaiset, 755.

⁴⁹⁰ Suova 1959, 97.

⁴⁹¹ Kotiapulaiset, 339.

⁴⁹² Karjalainen 1976, 10.

⁴⁹³ KM 1944:2.

⁴⁹⁴ Karjalainen 1976, 12.

⁴⁹⁵ Rahikainen 2006b, 247.

kun luokka- ja tuloerot tasoittuivat, yhä harvemmillä oli taloudellisesti mahdollista pitää kotiapulaista.⁴⁹⁶ Edelleen 1960- ja 1970-luvuilla kysymys kotiapulaisista oli avoin. Vuonna 1949 voimaantullut kotiapulaislaki ei ollut juurikaan muuttanut tilannetta, ja edelleen ammatti säilytti roolinsa väliaskeleena pyrittäessä toisille työaloille. Näin muistelee Saimikin, joka työskenteli kotiapulaisena vuosina 1961–1964:

Siihen aikaan tytöt hakeutuivat usein kotiapulaiseksi. Tyypillisesti työ oli välivaihe elämässä. [...] haluttiin tienata rahaa, jotta olisi mahdollista mennä vaikka emäntäkouluun tai ammattikouluun.⁴⁹⁷

Yleisimmin samassa työpaikassa vietettiin tämän aineiston valossa noin yksi tai korkeintaan kaksi vuotta. Leena Paananen sai keskimääräiseksi työajaksi jopa alle viisi kuukautta.⁴⁹⁸ Myös haastattelemani naiset vaihtoivat paikkaa tai alaa noin vuoden tai kahden kuluttua. Hyvin harva kirjoittaja kertoo tarkkaan, minä vuosina oli apulaisena. Monet ovat saattaneet muistelmissaan kuvata vain yhtä perhettä, vaikka kokemuksia olisi useammastakin. Haastattelu antoi siinä mielessä paremman yleiskuvan. Saatoinkin käydä haastateltavan kanssa kaikki apulaispaikat yksityiskohtaisesti läpi. Työsuhde päättyi useimmiten apulaisen irtisanoutumiseen. Työnantajista Tuula ihmettelee irtisanoutumista, vaikka kotiapulaisen työssä oli hänen mielestään monia hyviä puolia:

Mielenkiintoinen, itsenäinen, kehittävä ja innostava työ lasten kanssa. Asuminen valvotuissa oloissa perheen keskellä. Täysihito. Säännöllinen palkka. Työnantaja ei ole jatkuvasti selän takana käyttämässä. Saa toteuttaa itseään mm. ruoanvalmistuksessa. Usein puhelin ja radio käytettävissä. Ja vielä yksi erittäin tärkeä seikka. Työ kotiapulaisena antaa naiselle elintärkeitä ja arvokkaista valmiuksia hänen omaan elämäänsä lasten, perheen ja talouden hoidossa.⁴⁹⁹

Suurin syy alan vaihtoon oli se, että muitakin töitä oli tarjolla. Vieno sanoo suoraan: ”Kotiapulaisena oleminen on ollut sysäys monelle hakeutumaan eri ammatteihin niin myös minulle.”⁵⁰⁰ Pirkko Karjalaisenkin tutkimuksen mukaan valtaosa apulaisten työsuhteista oli varsin lyhytaikaisia. Selvästi yleisin syy oli apulaisen eroaminen työstään toisen työpaikan saamisen vuoksi. Tämä saattoi olla apulaisenpaikka toisessa perheessä tai aivan muulla alalla. Varsin monet työsuhteet päättyivät myös apulaisen ryhtyessä opiskelemaan tai jatkaessa kouluaan.⁵⁰¹ Kehittyvä hyvinvointivaltio tarjosi työpaikkoja, joihin pääsi esimerkiksi kodinhoitaja- tai emäntäkoulun kautta. Kouluihin taas pääsi helpommin, jos oli kokemusta lastenhoidosta ja kotitalouden pyörittämisestä. Kotiapulaispaikka oli useimmiten nuoren ensimmäinen kosketus palkkatyöhön.

⁴⁹⁶ Paananen 1970, 4.

⁴⁹⁷ Kotiapulaiset, 654.

⁴⁹⁸ Paananen 1970, 45.

⁴⁹⁹ Kotiapulaiset, 2717.

⁵⁰⁰ Kotiapulaiset, 932.

⁵⁰¹ Karjalainen 1976, 71–73.

Kotiapulaiseksi oli helppo mennä, koska työt olivat tuttuja ja oli asunto valmiina. Turvallisesta paikasta saattoi sitten rauhassa katsastaa kaupungin muuta tarjontaa. ”Asuminen valvotuissa oloissa perheen keskellä” ei kuitenkaan pidemmän päälle ollut miellyttävää – täydellinen itsenäistyminen oli mahdotonta. Oli tunne siitä, ettei ollut mitään henkilökohtaista, jolloin alaa vaihdettiin, vaikka muuten olisi viihdytty kotitaloustöissä.⁵⁰² Päiväapulaisella oli oman asuntonsa myötä enemmän yksityisyyttä, mutta palkka harvoin oli niin hyvä, että työ olisi ollut kannattavaa. Esimerkiksi Eila asui apulaisaikanaan itse vuokraamassaan asunnossa, jonka jakoi ystävänsä kanssa. Vuokra oli 80 markkaa kuukaudessa, ja koska hänen palkkansa oli 120 markkaa, jäi hänelle kuukaudessa käteen 40 markkaa. ”Kun olin rehvakkaasti sanonut kotoa lähtiessä, mitä kaikkea sitten voi ostaa omalla palkallaan, niin olisinko sukkahousuja ostanut ensimmäisenä vuonna kun olin siellä maailmalla.”

Suomessa pohdittiin viranomaistasolla vielä 1970-luvulla keinoja ”kotiapulaispulan ratkaisemiseksi”⁵⁰³, mutta toisaalta yksityiskodeissa asuvia apulaisia pidettiin niin katoavana ilmiönä, ettei seuraavissa väestölaskennoissa enää eroteltu kotiapulaisia muista kodin- tai lastenhoitoon liittyneistä ammattiryhmistä. Marjatta Rahikainen pohtii, saattoiko päätös oli hätköity. Yksityiskodeissa suoritettava palvelutyö vaikuttaisi tekevän paluuta. Joka tapauksessa hän on sitä mieltä, että yksi vaihe palvelusväen vuosisataisessa historiassa näyttää päättyneen 1900-luvun jälkipuolella.⁵⁰⁴ Helmi, Marja, Annikki, Marita, Marjatta ja Eila olivat viimeisiä kotiapulaisia.

4.3.1 ”Kotiapulaisia sai enää kalustetun erillisen yksiön avulla”⁵⁰⁵

”Kotiapulaisia oli 1960-luvulla saatavana helposti, joten pidimme itsestään selvänä kotiapulaisen ottamista”⁵⁰⁶, kertoo Riitta. He saivat useita vastauksia ilmoitukseensa syksyllä 1967. Ensimmäinen apulainen lopetti käytyään keskikoulun loppuun ja päästyään diakonissaopistoon. Toinen viihtyi kolme ja puoli vuotta, mutta vaihtoi sitten toimistotöihin. ”Luultavasti hänelle jäi siinä työssä enemmän aikaa tehdä läksyjä kuin meidän kodissamme lasten parissa.”⁵⁰⁷ Kolmas lähti jonkin aikaa oltuaan Ruotsiin ja neljäs päästyään vuoden pestin jälkeen kodinhoitajakoulutukseen. Seuraava tuli raskaaksi – ja toisaalta: ”olisimme jo olleet halukkaita muuttamaan hoitojärjestelyjä”⁵⁰⁸, Riitta kertoo.

⁵⁰² Paananen 1970, 84.

⁵⁰³ KM 1971: B 100

⁵⁰⁴ Rahikainen 2006b, 225.

⁵⁰⁵ Kotiapulaiset, 1137.

⁵⁰⁶ Kotiapulaiset, 1135.

⁵⁰⁷ Kotiapulaiset, 1136.

⁵⁰⁸ Kotiapulaiset, 1136.

Yleinen mielipide alkoi myös kääntyä kotiapulaisten palkkaamista vastaan. Puhuttiin toisen ihmisen riistämisestä ja perheet syyllistettiin. Ammattia ei nuorten keskuudessa arvostettu eikä asunnolle ja täyshoidolle osattu laskea rahallista arvoa.⁵⁰⁹

Perheen nuorimmainen sai päiväkodista puolipäiväpaikan, mutta tilanne oli hankala: Riitan työ alkoi kahdeksalta, ja päiväkotia aukesi yhdeksältä. Perhettä tuli auttamaan eläkeläisrouva, joka aamuisin saattoi lapset kouluun ja tarhaan ja haki takaisin kotiin iltapäivällä.

Uusia ongelmia tuli, kun perheeseemme syntyi iltatähti kahdeksan vuoden tauon jälkeen. Kotiapulaisia sai enää kalustetun erillisen yksiön avulla. [...] Otettiin lainaa ja ostettiin Helsingin halvin yksiö. [...] Lehti-ilmoitukseen saimme useita vastauksia, mutta suurin osa kyselijöistä oli kiinnostunut vain asunnosta. Saimme kuitenkin fiksun ylioppilastytön, joka tarvitsi asuntoa myös amerikkalaiselle poikaystävälleen. [...] Hän kuitenkin lähti meiltä, kun poikaystävä palasi kotimaahansa ja tyttö halusi seurata häntä. [...] Seuraavan apulaisen saamisessa oli aina vaan suurempia ongelmia. Vastauksia saimme lähinnä vain asunnon tarvitsijoilta.⁵¹⁰

Perhe sai kuitenkin vielä apulaisen. Tällä oli avioton lapsi mukanaan, mutta se ei heitä haitannut. Hän jäi heidän viimeiseksi apulaisekseen, koska vuonna 1981 perhe osti asunnon, jonka rahoitukseen vuokratyöskö kuului ja apulainen jouduttiin irtisanomaan. Kuopus sai päiväkodista puolipäiväpaikan ja loppupäivän hän vietti perhepäivähoitopaikassa.

Riitan kertomus kuvaa hyvin sitä maailmaa, jossa kotiapulaiset pikkuhiljaa hävisivät. Nuoret opiskelivat, saivat paremmin palkattuja työpaikkoja, ja päivähoitotoimintakin kehittyi. Riitan perhe piti yllättävän pitkään apulaista ja onkin poikkeus kirjoituskilpailuaineistossa. Pääasiassa apulaisen pito sijoittui 1960-luvulle ja 1970-luvun alkuun. Kotiapulaisaikojaan muistelleista vain yksi meni ensimmäiseen kotiapulaispaikkaansa 1970-luvulla. Hänenkin työnsä olivat kesätöitä. Kotiapulaisajankohta riippuu tietysti syntymävuodesta, ja koska vuosina 1943–49 syntyneitä on aineistossa suurin osa, 1960-luvun alussa työelämänsä aloittaneet olivat 1970-luvulla jo muissa hommissa. Haastatellut sen sijaan olivat koti- tai päiväapulaisina pääasiassa 1970-luvun alussa, koska ovat syntyneet vuosina 1949–1954. Heistäkään kukaan ei ollut apulaisena enää vuoden 1973 jälkeen. Kaikille oli löytynyt muuta, joko koulutusta vastaavaa tai muuten vain parempaa työtä. Vaikka Annikin toinen apulaispaikka oli mukava, kaksi vuotta riitti.

En määhälunnu sellasta työtä oikeesti tehdä. Määhälunnen, ettei niin hienoo paikkaa tulis koskaan elämässäni että määhälunnu ryhtyisin kotiapulaiseksi. Se on uuvuttavaa, tylsää ja yksinäistä hommaa, toisen ihmisen huushollia nuohota koko aika.

⁵⁰⁹ Kotiapulaiset, 1136.

⁵¹⁰ Kotiapulaiset, 1137.

Arkiston koko Kotiapulaiset-aineistossa on 1960- ja 1970-luvun kokemusten jälkeen enää muutama au pair –kokemus sekä kokemuksia ulkomaankomennuksilla pidetyistä sisäköistä. Kotiapulaisen ”ammattikunta” ikään kuin katoaa tämän aineiston valossa 1970-luvun alkuvuosina. Myös tiedot työnvälitystoimistoista antavat hyvän kuvan kotiapulaisten vähenemisestä. Helmikuussa vuonna 1970 Helsingin työnvälitystoimistossa oli tarjolla 337 kotiapulaisen paikkaa, kun samaan aikaan hakijoita oli vain 60. Tampereella avoimia paikkoja oli 145, joista täytettiin 27. Lisäksi täytyy muistaa, ettei kotiapulaista haettu vain työnvälityksen kautta.⁵¹¹

Ennen sotia palvelijaa ei yleensä palkattu siksi, että perheen äiti olisi ollut työn vuoksi poissa kotoa, vaan siksi, että siivoaminen, vaatteiden pesu ja silittäminen, ruoanlaitto ja lasten hoito olivat palvelijan tehtäviä.⁵¹² Synnöve Hartman (s. 1931) muistelee perheeseen vuonna 1931 otettua apulaista: ”Vaikka äitini, kuten useimmat kaupunkilaisrouvat siihen aikaan, oli kotiäiti, isäni halusi palkata kotiapulaisen äitini avuksi.”⁵¹³ Helsingissä 1950-luvulla tutkituissa perheissä, joissa oli kotiapulainen, vajaa puolet perheenemännistä oli kotirouvia. 1960-luvulla sellaisia perheitä oli enää reilu kymmenes.⁵¹⁴ Kotiapulaisen pidon itsestäänselvyys oli vaihtunut pakkoon, kun äidin ansiotyö vaati lastenhoidon järjestämistä.⁵¹⁵ Viimein kunnallisten päivähoitopaikkojen lisääntyminen teki kotiapulaisesta perheiden kannalta yhden vaihtoehdon muiden rinnalla. Samoin muuttuivat asenteet: ”hienotkin naiset” saattoivat itse suorittaa taloustöitä kodeissaan.⁵¹⁶ Palvelijat korvautuivat päiväkodeilla, pesukoneilla, pölynimureilla ja valmisruoalla. Myös isä alkoi ottaa yhä enemmän osaa kotiaskareisiin. Sitä muistelee hieman huvittuneena Satukin (s. 1943), joka oli kotiapulaisena perheessä, jossa ”perheen isä silitti itse paitansa, mutta veti sitä ennen keittiön verhot kiinni.”⁵¹⁷

⁵¹¹ Paananen 1970, 6.

⁵¹² Mannila-Kaipainen 1984, 131.

⁵¹³ Kilkki 2006, 47.

⁵¹⁴ Sytelä 1970, 18.

⁵¹⁵ Mannila-Kaipainen 1984, 131.

⁵¹⁶ Karjalainen 1976, 25.

⁵¹⁷ Kotiapulaiset, 105.

4.3.2 ”Häntä kutsuttiin kodinhoitajaksi”

Nimitys kotiapulainen ei kyllä ollut ollenkaan mikään käytössä ollut työntekijän nimike. Meillä kotona puhuttiin 1930-luvulla aina palvelijoista. Piika-nimitystä ei käytetty, koska sitä pidettiin jo sopimattomana. [...] Sen jälkeen puhuttiin apulaisesta ja kun kotiapulaisen työajat ja lomat tulivat lakien piiriin, ruvettiin 1940-luvulla puhumaan kotiapulaisesta.⁵¹⁸

Elinan muisto kertoo hyvin kotiapulaisen nimityksen monimutkaisuudesta ja vaihtuvuudesta. 1900-luvun alussa palvelijalla tarkoitettiin kaupunkikotien naispalvelijoita, eikä enää maatalouden vuosipalkollisia. Palvelijoista alkoi vuoden 1918 jälkeen vakiintua käyttöön nimitys kotiapulainen, kun piika-nimityksestä haluttiin päästä eroon.⁵¹⁹ Uuden sanan takana oli uudennainen kotiapulainen: vapaa palkkatyöläinen, joka saattoi vaihtaa työnantajaa kuten muutkin ja edetä tietoisesti urallaan esimerkiksi keittäjäksi tai taloudenhoitajaksi.⁵²⁰ Kotiapulaiseksi jääminen ja siitä ammatin ottaminen jäi kuitenkin harvinaiseksi. Vuoden 1949 kotiapulaislaki kumottiin vuonna 1977 lailla kotitaloustyöntekijän työsuhteesta. Huomionarvoista on, että kotiapulainen oli muuttunut kotitaloustyöntekijäksi. Hänen työaikansa sai olla nyt enintään yhdeksän tuntia vuorokaudessa, eikä säännöllinen työaika saanut ylittää 45 tuntia viikossa.⁵²¹ Lisäksi hänelle oli annettava viikoittain sunnuntain ajaksi tai, jollei se ollut mahdollista, muuna aikana vähintään 30 tuntia kestävä yhdenjaksoinen viikkolepo.⁵²² Kotitaloustyöntekijää ei saanut enää palkatta pitää päivystystehtävissä.⁵²³ Ikärajat muuttuivat, ja nuori työntekijä ei enää tarkoittanut alle 16-vuotiasta, vaan alle 18-vuotiasta työntekijää.⁵²⁴

Anna-Leena Välimäki on tarkastellut Helsingin Sanomissa olleita ilmoituksia, joilla haettiin henkilöitä palvelukseen tai palvelua tarjottiin. Välimäki teki sen havainnon, että kun kotiapulaista haettiin 1940- ja 1950-luvuilla, lasten hoitoa ei tuotu erikseen esille. Kotiapulaista etsittiin rouvan apulaiseksi tai painotettiin itsenäiseen taloudenhoitoon kykenemistä.⁵²⁵ Päivähoidollinen osuus kotiapulaisilmoituksissa alkoi näkyä 1960-luvulta lähtien. Vuosina 1970 ja 1980 etsittiin edelleen kotiapulaisia ja päiväapulaisia perheeseen, mutta niiden rinnalla alettiin etsiä selkeämmin hoitoa

⁵¹⁸ Kotiapulaiset, 2328.

⁵¹⁹ Mäkikossa 1947, 328; Rahikainen 2006a, 29.

⁵²⁰ Rahikainen 2006a, 30.

⁵²¹ Laki 951/1977, 2. luku 4–5 §.

⁵²² Laki 951/1977, 2. luku 10 §.

⁵²³ Laki 951/1977, 3. luku 13 §.

⁵²⁴ Laki 951/1977, 4. luku 18 §.

⁵²⁵ Välimäki 1999, 193–194.

lapsille päivähoitaja-nimikkeellä. 1990-luvulla etsittiin kodinhoitajia-otsikon alla päivähoitoa ja hoitajia. Ilmoitusten määrä oli vähentynyt ja neutralisoitunut.⁵²⁶ Kerttu muistelee seuraavaa:

Vuonna 1978 kuulin nuoresta naisesta, joka työskenteli kotiapulaisena. Häntä kutsuttiin kodinhoitajaksi; hän oli käynyt jonkun yleishyödyllisen järjestön kurssin. Kodinhoitajalla oli työsuhdeasuntona yksiö ja käytössään työsuhdeauto, jolla hän tuli työpaikalleen hoitamaan työnantajiansa, lentoemännän ja pankinjohtajan, lapsia ja kotia. Kuulin tästä työsuhteesta hauskan jutun: ennen kuin kodinhoitaja aloitti työssään, hänen koulutusjärjestöstään tuli tarkastaja käymään läpi työtilat ja neuvottelemaan työsuhteen ehdoista. Tarkastajan silmiin sattui eteisessä seisova laatikko, johon tuleva työnantaja oli pakannut kirjoja. Tarkastaja ilmoitti, ettei heidän järjestönsä kouluttamien kodinhoitajien velvollisuuksiin kuulu raskaiden laatikoiden siirteleminen.⁵²⁷

Kodinholdosta tuli ammatti. Tulevaisuus vei useimmat tämän aineiston kotiapulaiset palvelualueille. Aika moni kertoo nykyisen ammattinsa, ja heistä kolme neljäsosaa on nykyään hoitamassa vanhuksia, lapsia tai vammaisia. Lopuistakin yksi on parturi-kampaaja ja toinen töissä ravintolassa – palvelualueja nekin. Entiset koti- ja päiväapulaiset ovat nyt kuntien palveluksessa ja hoitavat esimerkiksi päiväkodeissa lapsia sillä aikaa, kun näiden vanhemmat ovat töissä tai vanhuksia avohoitona näiden kodeissa.

Tutkimani kotiapulaiset kuuluvat siis suuriin ikäluokkiin. Suuret ikäluokat ovat nimenomaan työvoimana mielenkiintoinen ryhmä. Tällä hetkellä heidän laajamittaista eläköitymistään odotetaan pelonsekaisin tuntein, mutta toisaalta 1960-luvulla he olivat suuri työvoimareservi, josta riitti esimerkiksi kotiapulaisia kaupunkilaisperheiden tarpeisiin. He ovat mielenkiintoinen ryhmä myös siksi, että heidän elämänkulkunsa liittyy niin selvästi hyvinvointivaltiomme kehitykseen. On hyvä kysymys, olisiko yhteiskunta muuttunut joka tapauksessa, ilman suuria ikäluokkiakin vai oliko heillä tärkeä rooli muutoksessa. Antti Karisto on sitä mieltä, että hyvinvointivaltion laajentumista on mielekästä tarkastella suurten ikäluokkien elämäнкаarta vasten. Lapsilisät tulivat sukupolven syntyessä, neuvolatoiminta alkoi, ja lasten opettaminen velvoitti rakentamaan uusia kouluja.⁵²⁸ Risto Rinne ja Eeva Salmi kuvailevat, että suuret ikäluokat runnoivat massallaan kaikki koulutusväylät leveämmiksi väen käydä.⁵²⁹ Suuret ikäluokat saivat huomattavasti vähemmän lapsia kuin vanhempansa. Syntyvyys laski, ja valtiovalta joutui vähitellen tehostamaan perhepolitiikkaansa lapsiluvun kasvattamiseksi. Niinpä saatiin pidemmät äitiyslomat ja ensimmäinen päivähoitolaki vuonna 1973. Edelleen äitiysrahankin maksukautta pidennettiin (eniten) suurten ikäluokkien ollessa

⁵²⁶ Välimäki 1999, 194.

⁵²⁷ Kotiapulaiset, 2430.

⁵²⁸ Karisto 2005, 24; myös Hoikkala 1999, 400.

⁵²⁹ Rinne & Salmi 1998, 40.

parhaassa lastensaanti-iässä.⁵³⁰ Laajetessaan julkinen sektori myös tarjosi monelle suuriin ikäluokkiin kuuluvalla työpaikalla.⁵³¹

Tilastokeskuksen keräämän Suomalainen elämänkulku –kyselyaineiston suuriin ikäluokkiin kuuluvista vastaajista kaksi kolmasosaa on täysin sitä mieltä, että heidän ikäistensä elämä on ollut helpompaa kuin heidän vanhempiansa elämä ja miltei kaikki muutkin ovat ”jokseenkin samaa mieltä” väittämän kanssa. Toisin sanoen he kokevat sosiaalista nousua tapahtuneen.⁵³² Suurten ikäluokkien nuoruutta ja miltei koko työikä on leimannut elämänusko ja lisääntyvä hyvinvointi.⁵³³ Suuret ikäluokat kansoittivat lähiöt, joiden asumistaso oli huomattavasti parempi kuin heidän lapsuutensa puutteelliset maalaisasumukset. Tänä päivänä moni entinen kotiapulainen asuu hienommissa puitteissa kuin työnantajansa 1960–70-luvulla. He saivat omissa kodeissaan nauttia jääkaappien, pesukoneiden ja pölynimurien tuomasta helpotuksesta. Raadannan aika kotitaloudessa alkoi olla ohi.⁵³⁴

4.3.3 ”Etsimme suomea puhuvaa au pair -tyttöä”

Pirkko Karjalainen kirjoitti vuonna 1976, että yhteiskunnassa oli ensimmäistä kertaa alettu vakavasti puhua kotiapulaisten tarpeettomuudesta. Muut järjestelyt lasten- ja esimerkiksi vanhustenhoidossa olivat yleistymässä.⁵³⁵ Karjalainen oli sitä mieltä, että varsinaiset perheessä asuvat kotiapulaiset tulisivat vähitellen katoamaan. Taloudenhoitajien ammattikunnan hän ajatteli säilyvän, niin kuin siihenkin asti oli ollut, varsin suppeiden työnantajapiirien keskuudessa. Sen sijaan Karjalainen oletti, että talouden ulkopuolella asuvien päiväapulaisten osuus oli kasvussa. Kasvu riippui hänen mukaansa kuitenkin kolmesta asiasta. Tärkein oli yhteiskunnan hyväksyntä eli se, miten päiväapulaisen palkkaamiseen ylipäätään suhtauduttiin. Kasvu riippui myös perheiden mahdollisuuksista palkata apulainen. Jos yhteiskunta olisi valmis tukemaan esimerkiksi verohelpotuksin apulaisen palkkaamista, se todennäköisesti lisääntyisi. Kolmantena hän näki, että apulaisen pito voisi kasvaa avohoidon suuntaan. Esimerkiksi vanhusten avohoito oli kasvussa ja riippui hänen mielestään täysin yhteiskunnasta, nähtäisiinkö päiväapulainen siinä eräänä mahdollisuutena.⁵³⁶

⁵³⁰ Karisto 2005, 24.

⁵³¹ Savioja et al. 2001, 68.

⁵³² Savioja et al. 2001, 63.

⁵³³ Erola, Wilska ja Ruonavaara 2004, 18; Räsänen 2004, 199.

⁵³⁴ Karisto 2005, 37.

⁵³⁵ Karjalainen 1976, 24.

⁵³⁶ Karjalainen 1976, 190–191.

Karjalainen ei visioissaan ottanut huomioon sitä, että koti- ja myös päiväapulaisia oli koko ajan yhä vähemmän tarjolla. On hyvin epätodennäköistä, että mitkään toimet olisivat voineet pitää yllä vanhaa järjestelmää. Missään ei enää ollut reserviä, josta ottaa halpaa työvoimaa. Mistä olisi saatu työntekijät, kun yhä harvempi 15–19-vuotias oli päätoimisesti työssä?⁵³⁷ Kari Rantalaiho ennusti vuonna 1969, että 1970-luvulla nuoret pyrkivät erilaisiin oppilaitoksiin, ja että hyvin harva 15-vuotias elättää itsensä.⁵³⁸ Jo 1960-luvulta lähtien koulua käyvät nuoret alkoivat olla enemmistö.⁵³⁹ Kaikissa ennustuksissa ei tosin ihan onnistuttu. Nimittäin 1960-luvun alussa ammatinvalinnan ohjauksen asiantuntijat arvioivat, että tyttöjen osalta tulevaisuuden ennustaminen oli vaikeaa, koska etukäteen ei voinut sanoa, ”ketkä tytöistä tulevat menestymään avioliittomarkkinoilla niin ansiokkaasti, etteivät joudu ollenkaan työmarkkinoille”.⁵⁴⁰ Tulevaisuus kuitenkin näytti, että nimenomaan naisten koulutustaso nousi miesten koulutustasoa korkeammaksi – ja suuret ikäluokat olivat ensimmäinen tällainen sukupolvi.⁵⁴¹

Vuonna 1967 annettiin laki, jonka mukaan 14-vuotiaat saivat tehdä työtä ainoastaan loma-aikoina ja 15-vuotiaatkin vain, jos oppivelvollisuus oli suoritettu loppuun. 15-vuotiaiden työnteko väheni edelleen, kun oppivelvollisuus laajeni peruskoulun myötä yhdeksänvuotiseksi. Vuonna 1970 oli 14-vuotiaita työntekijöitä enää vajaat 400, eikä vuoden 1972 jälkeen heitä ole virallisesti enää ollut olemassa. Yhä harvempaan ammattiin riittää pelkän peruskoulun käyminen, joten nuoret aikuistuvat vanhempana.⁵⁴² On vaikea nähdä, että nykyisessä yhteiskunnassa moni menisi suoraan peruskoulusta apulaiseksi esimerkiksi vanhuksille. Siirtyminen työelämään ei ole yhtä mutkatonta kuin ennen. Toisaalta nykytilanteen voi nähdä ristiriitaisenakin Marjatta Rahikaisen tapaan. Moni köyhän perheen lapsi oli nimittäin aikoinaan katkera, kun ei voinut jatkaa koulunkäyntiä, vaan hänen oli lähdettävä töihin heti kansakoulun päätyttyä. Ei mennyt kauan, kun jo monen nuoren mielestä on turhauttavaa viettää puolipakosta koko nuoruus koulussa vain siksi, ettei nuorille enää ole tarjolla työpaikkoja.⁵⁴³ Vaikka opiskelumahdollisuuksia on paljon, elinikäinen ja pysyvä ammatti kuuluvat vain harvojen tulevaisuuteen.⁵⁴⁴ Monet tilapäistyöt ja läpikulkuammatit ovat kadonneet, mutta toisaalta uusiakin on tullut tilalle esimerkiksi hampurilaisbaareissa. Myös kotiapulaisia tarvitaan edelleen, joskin hyvin pienessä mittakaavassa. 29.4.2008 Uudellamaalla haettiin au pair –tyttöjä työministeriön internet-sivujen mukaan (www.mol.fi) hyvin samantapaisesti

⁵³⁷ Haapala 2003, 78.

⁵³⁸ Rantalaiho 1969, 11.

⁵³⁹ Haapala 2003, 77.

⁵⁴⁰ Ammatinvalinnanohjauksen monistesarjan no 5, 1965 mukaan Rahikainen 1999, 361.

⁵⁴¹ Karisto 2005, 43.

⁵⁴² Lindgren 2000, 58–59.

⁵⁴³ Rahikainen 2003, 181.

⁵⁴⁴ Silvennoinen 2002, 9.

kuin 1960- ja 1970-luvuilla kotiapulaisia. Useassa ilmoituksessa tosin vaadittiin au pairilta kielitaitoa: englannin, saksan, portugalin, ghanan ja suahilin. Huone tai yksiö oli tarjolla jokaisessa perheessä. Yhden perheen talo oli juuri valmistumassa, ja sinne oli rakenteilla kotiapulaiselle oma asunto. Erääseen espoolaisperheeseen haettiin au pair –tyttöä seuraavasti:

Etsimme suomea puhuvaa au-pair-tyttöä meille asumaan mielellään vuodeksi. Työtehtäviin kuuluu saattaa 3- ja 6-vuotiaat lapset aamulla päiväkotiin ja hakea heidät sieltä iltapäivällä 14.30 kotiin, ulkoilla ja leikkiä lasten kanssa ja syöttää ja huolehtia heistä kunnes vanhemmat tulevat töistä kotiin n. klo 17. Saatettuasi lapset aamulla tarhaan 500 m päähän teet pari tuntia kotitöitä, lähinnä siivousta ja ruoanlaittoa (itsellesi ja lapsille), ja päästät koiran ulos (omaan pihaan). Sinulla on siis myös päivällä omaa aikaa. Sinulla on omassa rauhassa iso kiva huone ja WC+suihku, internet ja tietokone, TV. Asumme kauniissa uudessa puutalossa, ja kotimme vierestä kulkevat bussit Helsinkiin (15 km) [...] Olet itsenäinen, reipas, luotettava, siisti, ahkera, pidät lapsista, ulkoilusta ja kiltistä koirasta. Et polta. Ajokorttia et tarvitse.

Au pairin kuukausipalkka tässä perheessä olisi ollut 260 euroa, mikä kaiketi vastaa 1970-luvun 260 markan kuukausipalkkaa.

Niin kuin aiemminkin laskusuhdanteiden aikana, myös 1990-luvun lama kasvatti kotitaloustyöntekijöiden tarjontaa. Muilta aloilta siirtyi työvoimaa ilmoittelemaan lehdissä kotitalousosaamisestaan. Noususuhdanne ei kuitenkaan tällä kertaa vähentänyt kiinnostusta kotitaloustyöhön. Homma muuttui yksityisyrittäjyydeksi ja kasvoi vauhdilla niin, että nykyään Suomessa on satoja kodin- ja lastenhoitopalveluja tarjoavia yrityksiä. Kotiapulaisesta aiheutuvien kulujen verovähennysoikeus toteutettiin nyt kotitalousvähennyksen nimellä,⁵⁴⁵ ja sen käyttö ilmeisesti lisääntyy kaiken aikaa. Lehdissä puhutaan paluusta piikayhteiskuntaan, mutta ei huomata sitä, että kotiapulainen on nyt ehkä vihdoin nousemassa ammatillisesti samaan arvoon muiden ammattien kanssa – yksityisyrittäjyyden kautta.

5 ”Jo sana tuo mieleen lämpimiä muistoja”⁵⁴⁶

Tämän tutkimuksen teko oli suuri oppimisprosessi. Kiinnostuin kotiapulaisista äitini kautta, joka oli ollut 1970-luvun vaihteessa kotiapulaisena. Hänen päällimmäiset muistonsa olivat ikäviä. Niiden ja kaunokirjallisuuden perusteella päättelin, että näin oli kaikkien kotiapulaisten laita – kotiapulaisia sorrettiin eikä heille edes maksettu kunnon palkkaa. Sitten löysin Kotiapulaiset-aineiston Kansanrunousarkistosta ja hämmästyin. Kotiapulaisasiasta valkeni myös toinen puoli: ansioäidit. Nämä koulutetut, itsenäiset naiset, jotka halusivat olla sekä äitejä että perheenelättäjiä. Ansioäitien

⁵⁴⁵ Laki 995/2000, 127 a–c §.

⁵⁴⁶ Kotiapulaiset, 589.

muistot veivät minut laajemman yhteiskunnallisen kysymyksen äärelle: mikä on naisen paikka? Hämmästyin myös sitä, että kotiapulaisten kertomukset olivat suurimmaksi osaksi myönteisiä: työnantaja oli hyvin harvoin riistäjä. Olin lähtenyt etsimään kurjuuskuvauksia, mutta löysinkin lämpimiä muistoja hyvistä oppimiskokemuksista ja kannustuksesta. Todella moni oli vain kiitollinen siitä, että sai mahdollisuuden lähteä maalta kaupunkiin. Yksi tutkimukseni johtopäätöksistä valkeni minulle lopullisesti siinä vaiheessa, kun tein neljättä haastattelua. Marjatta totesi haastattelun lopuksi, että taisin pettyä, kun hänellä ei ollutkaan mitään ikäviä muistoja kerrottavanaan. Tajusin, että olin todella lähtenyt etsimään ikäviä muistoja. Koska niitä ei ollut löytynyt Kansanrunousarkiston aineistosta, toivon haastatteleamalla ja oikeilla kysymyksillä saavani esiin puuttuvat tiedot. Kysymykseni olivat johdattelevia, minkä vuoksi Marjattakin oletti, ettei hän täyttänyt odotuksiani. Ikään kuin tutkimukseni ei olisi ollut täydellinen, jos kurjuuskuvaukset olisivat puuttuneet. Todellisuudessa kurjuuskuvaukset ovat hyvin vallitseva paradigma palvelija- ja kotiapulaiskuvauksissa. Löysinkin siis jotain aivan uutta.

Otsikossa tarkoitettu sana on kotiapulainen. Se on samaisen äidin lause, joka tutkimuksen ensimmäisessä otsikossa pohtii, kuinka hänen perheensä olisikaan tullut toimeen ilman kotiapulaista. Apulainen oli monessa perheessä todella tärkeä ja arvostettukin henkilö. Hän oli perheenjäsen, johon erityisesti lapset olivat kiintyneet. Häntä tarvittiin, koska äitiyslomat olivat vain muutaman kuukauden pituisia ja kunnallista päivähoitoa oli järjestetty hyvin niukasti. Hänen ansiostaan perheen äiti pystyi harjoittamaan ammattiaan, itsenäistymään ja saamaan omaa rahaa – mutta olemaan samalla äiti. Hän ei ollut perheessä montaa vuotta, usein vain yhden, mutta hänen avullaan päästiin taas yksi vuosi eteenpäin, kunnes tuli aika, että lapset menivät kouluun tai heidät saatiin vihdoin kunnalliseen päivähoitoon. Aina hän ei täyttänyt odotuksia. Aina hänen työnantajansakaan ei täyttänyt odotuksia. Useimmiten kuitenkin. Hän lähti maaseudulta, koska oma kotikunta ei tarjonnut hänelle työpaikkaa eivätkä vanhemmat kyenneet häntä kouluttamaan. Kotiapulaisena hän pääsi osalliseksi kaupungin koulutustarjonnasta ja yhä moninaisemmista työpaikoista. Tämä muistitietoaineisto johdatti minut koko yhteiskunnan muutoksen äärelle. Kotiapulaisen todellinen merkitys oli siinä, että hän mahdollisti perheenäidin ansiotyön. Äitien laajamittainen työssäkäynti tuli ajan kuluessa niin hyväksyttäväksi, ettei enää osattu kuvitella muuta. Niinpä kun kotiapulaiset alkoivat loppua, yhteiskunta oli jo valmis järjestämään päivähoitoa kaikille sitä tarvitseville.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansanrunousarkisto (KRA), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Helsinki
Kotiapulaiset 2004–2005.

Haastattelut

Partanen, Annikki s. 1953. Kotiapulaisena 1968–1971. Haastattelu 14.8.2007.
Toivonen, Helmi s. 1954. Kotiapulaisena 1972–1973. Haastattelu 23.8.2007.
Vaulio, Marita s. 1952. Kotiapulaisena 1967–1970. Haastattelu 23.8.2007.
Ylönen, Marjatta s. 1954. Kotiapulaisena 1970–1972. Haastattelu 31.8.2007.
Puolitaival, Eila s. 1953. Kotiapulaisena 1970–1971 . Haastattelu 1.9.2007.
Knuuttila, Marja s. 1949. Kotiapulaisena 1964–1967. Haastattelu. 11.9.2007.

Painetut lähteet

Asetukset, lait ja säännöt (aikajärjestyksessä)

Keisarillisen Majesteetin Armollinen Palkkaussääntö isännille ja palkollisille 2/1865.

Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus teollisuusammateissa olevain työntekijäin suojelemisesta 18/1889.

Asetus työstä teollisuus- ynnä eräissä muissa ammateissa 64/1917.

Laki kauppa-, konttori- ja varastoliikkeiden työoloista 132/1919.

Työsopimuslaki 141/1922.

Laki lastentarhain valtionavusta 296/1927.

Lastensuojelulaki 52/1936.

Äitiysavustuslaki 322/1937.

Laki valtion viran tai toimen haltijain palkkauksesta 1030/1942.

Lapsilisälaki 541/1948.

Kotiapulaislaki 1/1949.

Laki kunnallisista kodinhoitajista 272/1950.

Laki työntekijäin vuosilomasta 199/1960.

Sairausvakuutuslaki 364/1963.

Laki kunnallisesta kodinhoitoavusta 270/1966.

Työsopimuslaki 320/1970.

Laki lasten päivähoidosta 36/1973.

Asetus lasten päivähoidosta 239/1973.
Laki työsopimuslain muuttamisesta 476/1978.
Laki työsopimuslain 37 §:n muuttamisesta 925/1978.
Laki työsopimuslain muuttamisesta 284/1988.
Laki tuloverolain muuttamisesta 995/2000

Komiteamietinnöt (KM) (Aikajärjestyksessä)

Ehdotus asetukseksi työntekijäin sairausvakuutuksesta 1892:5.
Maataloustyöaikakomitean mietintö 1927:9.
Kotiapulaistyökomitean mietintö 1944:2.
Äitiyssuojelulaki 1945:4.
Kotiapulaistyökomitean mietintö 1947:23.
Naimisissa olevien naisten ansiotyöstä 1948: 9.
Kotiapulaislakitoimikunnan mietintö 1971: B 100.

Tutkimuskirjallisuus

- Alestalo, Matti 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Valkonen, Tapani et al. Suomalaiset. yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. WSOY, Juva, 4. painos, s. 101–200.
- Andersson, Arja 1991. Postäiti – postmodern. Teoksessa Nopola, Sinikka (toim.). Äiti tuu ikkunaan. Äitiys – elämä vai kohtalo? WSOY, Porvoo, 2. painos, s. 27–48.
- Anttonen, Anneli 1994. Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot. Teoksessa Anttonen, Anneli; Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (toim.). Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino, Tampere, s. 203–226.
- Apo, Satu 1995. Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Hanki ja jää, Helsinki.
- Auvinen, Riitta 1968. Ansioäiti ja kotiäiti. Sosiaalitieteellinen haastattelututkimus ansioäidin ja kotiäidin osan valintaan vaikuttavista tekijöistä. Väestöpoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.
- Elfvengren, Elisabeth 1964. Naimisissa olevien naisten työhönosallistuvuus. Teoksessa Väestöntutkimuksen vuosikirja VIII 1963–1964. Väestöpoliittinen tutkimuslaitos, Vammala, s.114–121.

- Erola, Jani; Wilska, Terhi-Anna & Ruonavaara, Hannu 2004. Johdanto. Teoksessa Erola, Jani & Wilska, Terhi-Anna (toim.). Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus. Minerva, Jyväskylä, s. 13–28.
- Ervasti, Heikki 1996. Kenen vastuu? Tutkimuksia hyvinvointipluralismista legitimitietin näkökulmasta. Gummerus, Jyväskylä.
- Eskola, Katarina 1969. Sukupuoliroolikeskustelu Suomessa. Teoksessa Eskola, Katarina (toim.). Miesten maailman nurjat lait. Tammi, Helsinki, 3. painos, s. 11–37.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino, Tampere.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 25–48.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 7–24.
- Gebhard, Hedvig 1941. Katsaus kotiapulaiskysymykseen. Teoksessa Olki, Mary (toim.). Kotiapulaisen kirja. WSOY, Porvoo, 2. painos, s. 9–16.
- Haapala, Helena 1973. Päivähoitotutkimus 72: lasten päivähoidon tarve ja tarjonta Suomessa 1972: yhdeksän lasta kymmenestä vailla päivähoitoa. Mannerheimin lastensuojeluliitto, Helsinki.
- Haapala, Pertti 1982. Ryhmistä luokaksi. Tampereen työväestön muodostuminen vuosina 1830–1920. Lisensiaattitutkielma. Tampereen yliopisto.
- Haapala, Pertti 1993. Suomalaisen hyvinvointivaltion rakennehistoria. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.). Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, s. 6–24.
- Haapala, Pertti 2003. Nuoriso numeroina. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.). Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 67–85.
- Heikkinen, Antero 1996. Menneisyyttä rakentamassa. Yliopistopaino, Helsinki.
- Heiskanen, Arvi 1968. Seminaarin avauspuhe. Teoksessa Lasten päivähoito. Lastensuojelun keskusliiton lasten päivähoitokysymyksestä 15.–17.2.1968 järjestämän seminaarin raportti. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki, s. 4–5.

- Helsti, Hilikka 2005. Hedelmällisen tiedon jäljillä – teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä. Teoksessa Korkiakangas, Pirjo; Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.). Polkuja etnologian menetelmiin. Ethnos, Helsinki, s. 148–159.
- Hoikkala, Tommi 1999. Suuret ikäluokat ja työ. Teoksessa Parikka, Raimo (toim.). Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Hämeenlinna, s. 395–425.
- Husu, Liisa; Katainen, Elina; Peltonen, Eeva; Purra Pia; Raevaara, Eeva ja Tiukka, Liisa (toim.) 1995. Lukukirja Suomen naisille. Gaudeamus, Tampere.
- Häkkinen, Antti & Rahikainen, Marjatta 2001. Naisten työnteon ja toimeentulon tutkimuksesta. Teoksessa Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (toim.). ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 7–16.
- Hänninen, Sisko-Liisa & Valli, Siiri 1986. Suomen lastentarhatyön ja varhaiskasvatuksen historia. Otava, Keuruu.
- Ingström, Pia 2007. Lentävä feministi ja muita muistoja 70-luvulta. Schildts Kustannus Oy, Keuruu.
- Jallinoja, Riitta 1976. Tutkimus lasten päivähoiton kehityspiirteistä Suomessa. Helsingin yliopiston sosiologian laitos, Helsinki.
- Jallinoja, Riitta 1979. Naisten palkkatyön yleistyminen. Teoksessa Eskola, Katarina; Haavio-Mannila, Elina ja Jallinoja, Riitta (toim.). Naisnäkökulmia. WSOY, Juva, s. 17–41.
- Jallinoja, Riitta 1983. Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana. WSOY, Porvoo.
- Jallinoja, Riitta 1985. Miehet ja naiset. Teoksessa Valkonen, Tapani et al. Suomalaiset. yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. WSOY, Juva, 4. painos, s. 243–270.
- Jokinen, Eeva 1983. Äitiyslomalta ansiotyöhön? Yhteiskuntapolitiikan pro gradu –tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Jolkkonen, Arja; Koistinen, Pertti & Kurvinen, Arja 1991. Naisen paikka. Rakennemuutos, paikalliset työmarkkinat ja naiset. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Julkunen, Raija 1994. Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luvun käänteenä. Teoksessa Anttonen, Anneli; Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (toim.). Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino, Tampere, s. 179–201.
- Julkunen, Raija 1999. Sukupuoli, työ, hyvinvointivaltio. Suomi vertailussa. Teoksessa Suomalainen nainen. Otava, Keuruu, s. 79–100.

- Kaarninen, Mervi 2006. Nuorisokulttuurin läpimurto. Teoksessa Häggman, Kai (toim.). Täältä tulee nuoriso! 1950–79. WSOY, Helsinki, s. 8–37.
- Kalela, Jorma 2000. Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2006. Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 67–92.
- Kallio, Topi 1913. Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Helsinki.
- Karisto, Antti 2005. Suuret ikäluokat kuvastimessa. Teoksessa Karisto, Antti (toim.). Suuret ikäluokat. Vastapaino, Tampere, s. 17–58.
- Karjalainen, Pirkko 1976. Kotiapulaiset ja heidän työnantajansa. Suomen virallinen tilasto XXXII. Sosiaalisia erikoistutkimuksia 45, Helsinki.
- Katajala, Kimmo 1990. Historiikinkirjoittajan opas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kauppinen, Ulla-Maija 1986. Piiasta kotiapulaiseksi kotiapulaisesta kotitaloustyöntekijäksi. Pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia.
- Kilkki, Minna (toim.) 2006. Kotiapulaiset. Muistoja sadan vuoden ajalta. SKS, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 120–144.
- Koskinen, Marjatta 1971. Lasten päivähoito Tampereella. Nykytilanne ja hoidon tarve. Tutkimuksia; 22, Sosiaalipolitiikan laitos, Tampereen yliopisto.
- Kuusipalo, Jaana 1999. Suomalaiset naiset politiikassa. Teoksessa Apo, Satu et al. Suomalainen nainen, Otava, Keuruu, s. 55–78.
- Lahtinen, Anu 2006. Piika: nuori, naimaton palvelusnainen 1300–1600. Teoksessa Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.). Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. SKS, Helsinki, s. 32–49.
- Laisi, Helena 1987. Työläisäidin emansipaatio. Porvarillisen naisasialiikkeen ja työläisnaisliikkeen mielipide-eroista. Teoksessa Saarinen, Aino; Hänninen-Salmelin, Eva & Keränen, Marja (toim.). Naiset ja valta. Tutkijaliitto, Jyväskylä, s. 133–139.
- Lasten päivähoito Helsingissä 1972. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Latvala, Pauliina 2005. Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. SKS, Helsinki.
- Lehto, Anna-Maija 1999. Naiset Suomen työelämässä. Teoksessa Suomalainen nainen. Otava, Keuruu, s. 101–128.

- Lehto, Marja 1980. Perhekysymys. Teoksessa Lehto, Marja (toim.). Naisen työ. Sosiaalidemokraattisen naisliikkeen 80-vuotisjuhlakirja. Kansan Voima Oy, Joensuu, s. 53–80.
- Lindgren, Klaus 2000. Lapsikronikka. Mannerheimin lastensuojeluliitto, Helsinki.
- Lähteenmäki, Maria 1995. Mahdollisuuksien aika: työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Lähteenmäki, Maria 2006. Naiset tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta 1907–2003. Teoksessa Sulkunen, Irma; Lähteenmäki, Maria & Korppi-Tommola, Aura. Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta 100 vuotta. Edita, Helsinki, s. 83–210.
- Mannila-Kaipainen, Johanna 1984. Palvelijan työn merkitys naisten vapauttamiselle. ”Siisti, rehellinen kotiapulainen saa paikan.” Teoksessa Setälä et al. Naiskuvista todellisuuteen. Tutkimusnäkökulmia naishistoriaan. Karisto, Hämeenlinna, s. 120–135.
- Myrdal, Alva & Klein, Viola 1956. Women’s Two Roles, Home and Work. Lontoo.
- Mäkikossa, Oma 1947. Yhteiskunnalle omistettu elämä: Miina Sillanpään elämän ja työn vaiheita. Tammi, Helsinki.
- Niitamo, Olavi E. & Multimäki, Kaarlo 1964. Taloudellinen kasvu ja lahjakkuusreservit. Teoksessa Väestöntutkimuksen vuosikirja VIII 1963–1964. Väestöpoliittinen tutkimuslaitos, Vammala, s. 65–85.
- Nygård, Toivo 1989. Suomen palvelusväki 1600-luvulla: Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Nätkin, Ritva 1991. Siveettömät, itsekkäät, emansipeeratut. Naiset ovat kamppailleet oikeudesta äitiyteen. Teoksessa Nopola, Sinikka (toim.). Äiti tuu ikkunaan. Äitiys – elämä vai kohtalo? WSOY, Porvoo, 2. painos, s. 11–25.
- Nätkin, Ritva 1993. Äitiys ja sukupuolten väliset suhteet. Teoksessa Piela, Ulla (toim.). Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 165–187.
- Nätkin, Ritva 1997. Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Gaudeamus, Tampere.
- Paananen, Leena 1970. Kotiapulaiset Helsingissä vuonna 1969 sosioekonomiselta kannalta tarkasteltuna. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. SKS, Helsinki.

- Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 93–119.
- Portelli, Alessandro 2006. Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 49–64.
- Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva 1987. Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki.
- Pylkkänen, Anu 1999. Suomalainen tasa-arvo. Agraarinen perintö ja valtioon kiinnittynyt yksityisyys. Teoksessa Suomalainen nainen. Otava, Keuruu, s. 24–38.
- Pylkkänen, Anu 2006. Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664-1922. Teoksessa Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.). Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. SKS, Helsinki, s. 73–94.
- Pöysä, Jyrki 1997. Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä. SKS, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 2006. Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 221–244.
- Quick, Holger 1968. Naisten ansiotyökysymys yhteiskunnan ja talouselämän kannalta. Teoksessa Lasten päivähoito. Lastensuojelun keskusliiton lasten päivähoitokysymyksestä 15.–17.2.1968 järjestämän seminaarin raportti. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki, ss.14–24.
- Rahikainen, Marjatta 2003. Nuorena työhön. Lasten ja nuorten työnteko 1900–1970. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.). Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 161–185.
- Rahikainen, Marjatta 2006a. Kadonneen työn jäljillä. Teoksessa Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.). Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. SKS, Helsinki, s. 7–31.
- Rahikainen, Marjatta 2006b. Kotiapulaisena 1900-luvun kaupunkilaisperheissä. Teoksessa Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.). Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. SKS, Helsinki, s. 224–252.
- Rantalaiho, Kari 1969. 1970-luvun nuorisopolitiikka. Kansalaiskasvatuksen Keskus, Helsinki.
- Ravilo, Hilikka 1991. Kuin kansanlaulu. Romaani. Sahlgren, Otalampi.

- Rinne, Risto & Salmi, Eeva 1998. Oppimisen uusi järjestys. Uhkien ja verkostojen maailma koulun ja elämänmittaisen opiskelun haasteena. Vastapaino, Tampere.
- Räsänen, Leila & Majuri, Ritva 1969. Lasten päivähoido Suomessa. Teoksessa Eskola, Katarina (toim.). Miesten maailman nurjat lait. Tammi, Helsinki, 3. painos, s. 79–95.
- Räsänen, Pekka 2004. Ikä- ja sukupolvityyppillisten arvojen tarkastelua. Teoksessa Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus. Minerva, Jyväskylä, s. 199–214.
- Saarenheimo, Juhani 1984. Vanhan Ylä-Satakunnan maaseudun yhteiskuntarakenteen ennen teollistumista. Teoksessa Tampere: tutkimuksia ja kuvauksia 8. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja 13, Tampere, s. 26–49.
- Salomaa, Sirkku 1956. Ansiotyö ja perheenemäntä. Kotitalouskeskus, Helsinki.
- Satka, Mirja 1993. Sota-aika perhekäsitysten ja sukupuolten suhteiden murroksena. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.). Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, s. 57–73.
- Savioja, Hannele; Karisto, Antti; Rahkonen, Ossi & Hellsten, Katri 2001. Suurten ikäluokkien elämäntyyli. Teoksessa Heikkinen, Eino & Tuomi, Jouni (toim.). Suomalainen elämäntyyli. Tammi, Helsinki, 2. painos, s. 58–73.
- Sillanpää, Miina (toim.) 1938. Maasta se pienikin ponnistaa. Helsingin taloustyöntekijäin yhdistyksen 40-vuotisjuhlajulkaisu, Helsinki.
- Silvennoinen, Heikki 2002. Nuorisopolitiikka ja elinoloihin vaikuttaminen. Teoksessa Silvennoinen, Heikki (toim.) Nuorisopolitiikka Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki, s. 6–31.
- Suova, Maija (toim.) 1959. Nykynaisen suuri pulma. Keskustelua perheenäidin kahdesta työkentästä. WSOY, Porvoo.
- Suviranta, Annikki 1967. Perheenemännän ansiotyö. Kannattavuus ja motivointi. WSOY, Porvoo.
- Sytelä, Marja-Liisa 1970. Helsingiläinen perheenemäntä kotiapulaisen työnantajana. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Taira, Teemu 2004. Kartanpiirtäjän kulkuneuvo. Kirjoituskilpakeruun lukumahdollisuuksista. Teoksessa Kurki, Tuulikki (toim.). Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat. SKS, Helsinki, s. 40–64.
- Tolsa, Heikki 1970. Lasten päivähoido. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu 46, Helsinki.

- Tuominen, Eeva-Liisa 1979. Raskauden ja äitiysloman aikaisesta työsuhdeturvasta. Työmarkkinajärjestöille suunnatun tiedustelun tulokset. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2006. Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki, s. 175–198.
- Valkonen, Kirsti 1980. Nainen ja työelämä. Teoksessa Lehto, Marja (toim.). Naisen työ. Sosialidemokraattisen naisliikkeen 80-vuotisjuhlakirja. Kansan Voima Oy, Joensuu, s. 81–100.
- Vattula, Kaarina 1981a. Palvelustyöstä konttoristiin – naisten työhönoosallistuminen 1880–1940. Teoksessa När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 63–90.
- Vattula, Kaarina 1981b. Perhetalous ja naisen työt. Teoksessa Alanen, Leena; Rantalaiho, Liisa & Saarinen, Aino (toim.). Naisen historiallisuus: yhteiskunta – yksilö – sukupuoli. Seminaariraportti. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampereen yliopisto, Tampere, s. 49–61.
- Vattula, Kaarina 1989. Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Teoksessa Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.). Tuntematon työläisnainen. Vastapaino, Tampere, s. 13–38.
- Välimäki, Anna-Leena 1999. Lasten hoitopuu. Lasten päivähoitojärjestelmä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Suomen kuntaliitto, Helsinki.
- Waris, Heikki 1973. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle. Helsinki, 2. painos.
- Waris, Heikki 1980 (1961). Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. WSOY, Porvoo, 7. painos.
- Wilmi, Jorma 1991. Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella: taloudellispohjainen tutkimus Turun ja Porin sekä Pohjanmaan läänien maaseudulta. Jyväskylän yliopisto.
- Åström, Lissie 1985. Husmodern möter folkhemmet. Teoksessa Frykman, Jonas et al. Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet. LiberFörlag, Malmö, ss. 196–255.

Liite

Marjatan työtodistus

T Y Ö T O D I S T U S

Pyynnöstä todistan, että neiti Marjatta Järvinen on ollut perheessämme kotiapulaisena ajan 01 12 70 - 18 08 72.

Neiti Järvinen on osoittautunut erittäin hyväksi kodin hoitajaksi ja kiitettävän hyväksi lasten katsijaksi. Olemme olleet neiti Järviseen kaikin puolin tyytyväisiä, joten suosittelemme häntä kotiin ja erittäinkin lastenhoitoon liittyviin tehtäviin.

Tampereella 18 08 1972